

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

ВІСНИК

Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Серія «Економічні науки»

Науковий журнал

2023

№ 2 (79)

Виходить двічі на рік

Журнал засновано 1999 року

Засновник — Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

*Журнал внесено до міжнародних наукометричних баз
та інформаційно-аналітичних систем*

*Google Scholar, ResearchBib, Scientific Indexing Services, Index Copernicus,
CrossRef, Ulrichsweb Global Serials Directory, Elektronische Zeitschriften
bibliothek, Cite Factor, Advanced Science Index*

Головний редактор — Чернега О. Б., д-р екон. наук, професор
Заступник
головного редактора — Горіна Г. О., д-р екон. наук, професор
Відповідальний
секретар — Лижник Ю. Б.

Редакційна колегія серії: Бочарова Ю. Г., д-р екон. наук, доцент (*Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*); Кожухова Т. В., д-р екон. наук, доцент (*Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*); Маловичко С. В., д-р екон. наук, доцент (*Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*); Ніколайчук О. А., канд. екон. наук, доцент (*Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*); Неізнана О. В., канд. екон. наук, доцент (*Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*); Барабанова В. В., канд. екон. наук, доцент (*Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*); Гринкевич С. С., д-р екон. наук, професор (*Національний університет «Львівська політехніка»*); Черниш І. В., д-р екон. наук, доцент (*Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*); Чичкало-Кондрацька І. Б., д-р екон. наук, професор (*Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*); Бурдина М., канд. екон. наук, доцент (*Університет Центральної Оклахоми, США*); Єрмак С. О., д-р екон. наук, доцент (*Національний університет «Одеська політехніка»*); Сімахова А. О., канд. екон. наук, доцент (*Національний авіаційний університет*); Косова Т. Д., д-р екон. наук, професор (*Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ*).

Електронна сторінка видання — <http://visnik.donnuet.edu.ua>

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу: <https://doi.org/10.33274/2079-4819>

**Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1643)**

Видання зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Реєстраційний номер КВ № 13182-2066ПР від 25.07.2007 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, протокол № 5 від 21.12.2023 р.

Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Серія «Економічні науки»: науковий журнал / гол. ред. О. Б. Чернега. 2023. № 2(79). 114 с. ISSN 2079-4819.

У журналі подано статті, у яких висвітлено результати теоретичних досліджень у таких напрямках економіки, як підприємництво, менеджмент, маркетинг, національна та міжнародна економіка, економіка торгівлі та послуг, фінанси та інвестиції, облік, аналіз та контроль.

Призначено для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів.

Мова видання: українська, англійська.

Усі права захищені. Передрук і переклади статей дозволено лише з відома авторів та редакції.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
MYKHAILO TUHAN-BARANOVSKYI DONETSK
NATIONAL UNIVERSITY OF ECONOMICS AND TRADE

VISNYK

**of Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk
National University of Economics and Trade**

Series «Economic science»

Scholarly Journal

2023

№ 2 (79)

Issued twice a year

Published since 1999

**Founder — Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk
National University of Economics and Trade**

*Journal is indexed in the international scientometrical bases
and analytics systems*

*Google Scholar, ResearchBib, Scientific Indexing Services, Index Copernicus,
CrossRef, Ulrichsweb Global Serials Directory, Elektronische Zeitschriften
bibliothek, Cite Factor,
Advanced Science Index*

Editor in chief — Chernega O. B., Grand PhD in Economic sciences, Professor
Deputy editor in chief — Gorina G. O., Grand PhD in Economic sciences, Professor
Executive secretary — Lyzhnyk Yu. B.

Editorial board: Bocharova Yu. H., Grand PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade*); Kozhukhova T. V., Grand PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade*); Malovychko S. V., Grand PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade*); Nikolaichuk O. A., PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade*); Niezviestna O. V., PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade*); Barabanova V. V., PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade*); Grinkevich S. S., Grand PhD in Economic sciences, Professor (*Lviv Polytechnic National University*); Chernysh I. V., Grand PhD in Economic sciences, Associate Professor (*National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»*); Chichkalo-Kondraska I. B., Grand PhD in Economic sciences, Professor (*National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»*); Burdina Mariya, PhD in Economic sciences, Associate Professor (*University of Central Oklahoma, USA*); Yermak S. O., Grand PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Odessa National Polytechnic University*); Simakhova A. O., PhD in Economic sciences, Associate Professor (*National Aviation University*), Kosova T. D., Grand PhD in Economic sciences, Professor (*Donbass State Engineering Academy, Kramatorsk*).

Electronic publication page — <http://visnik.donnuet.edu.ua>
International Digital Journal ID: <https://doi.org/10.33274/2079-4819>

This publication is entered in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Category “B”) (Order No. 1643 of Ministry of Education and Science of Ukraine of 28.12.2019)

The journal is registered at Ministry of Justice of Ukraine. Registration number KB № 13182-2066IIP of July 25, 2007.

Recommended to the publishing by the resolution of Academic Board of Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade, Protocol No. 5 of 21.12.2023.

Chernega, O. B. (ed.) (2023). *Visnyk of Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade*. Series «Economic science», No. 2 (79), 114 p.

The journal contains articles which present the results of theoretical researches of such sectors of economy as entrepreneurship, management, marketing, national and international economy, trade and service economy, finance and investments, accounting, analysis and control.

For researchers, academics, postgraduates and students.

Language of edition: Ukrainian, English.

Reprinting and translations are allowed only with consent of authors and editorial board.

Editorial body address: Mykhailo Tuhau-Baranovskyy Donetsk National University of Economics and Trade, Tramvaina str., 16, Kryvyi Rih, 50005, editorial office: phone (0564) 409-77-97, e-mail: druk.visnyk@donnuet.edu.ua.

ЗМІСТ

ПІДПРИЄМНИЦТВО, МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ

Котковський В. С., Неізвестна О. В., Кудін М. В.

АНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ М. КРИВИЙ РІГ ТА СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ..... 7

Лохман Н. В., Берідзе Т. М., Баранник З. П., Барабанова В. В.

ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЗАКАРПАТТЯ ЯК АКТИВАТОР РОЗВИТКУ РЕГІОНУ 23

Снігур К. В.

КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН РЕСУРСНОЇ БАЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 32

НАЦІОНАЛЬНА ТА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Бочарова Ю. Г., Іщенко О. В., Лижник Ю. Б., Блохіна Н. С.

ВКЛЮЧЕНІСТЬ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ 44

Горіна Г. О., Барановська В. А.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ КРАЇН ЄС..... 52

Філіппова О. Ю.

ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ ПОСЛУГ 63

Чернега О. Б., Бочарова Ю. Г., Лижник Ю. Б., Іщенко О. В.

РИЗИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЙМОВІРНІСТЬ ЇХ ПРОЯВУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 69

ФІНАНСИ ТА ІНВЕСТИЦІЇ

Кожухова Т. В., Бочарова Ю. Г., Ільєнков М. С.

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ МЕТОД: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ В БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ 79

Лижник Ю. Б., Бочарова Ю. Г.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ ДЛЯ ПОРІВНЯННЯ СТАЛОСТІ ФІНАНСОВИХ ПРОЦЕСІВ В АТ «УКРСИББАНК» ТА АТ «ПРИВАТБАНК» 93

Ніколайчук О. А., Кочерга К. С.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ТА БАНКРУТСТВА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ 101

CONTENT

ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT, MARKETING

<i>Kotkovskyi V. S., Niezviestna O. V., Kudin M. V.</i> ANALYTICAL RESEARCH OF THE RESULTS OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT PROGRAM IMPLEMENTATION BY THE LOCAL AUTHORITIES OF KRYVIY RIH AND STRATEGIC GOALS OF ITS ACHIEVEMENT.....	7
<i>Lokhman N. V., Beridze T. M., Barannyk Z. P., Barabanova V. V.</i> PROMOTION OF TRANSCARPATHIAN TOURISM SERVICES AS AN ACTIVATOR OF THE REGION'S DEVELOPMENT	23
<i>Snihur K. V.</i> CULTURAL AND EDUCATION TOURISM IN UKRAINE: CURRENT STATE OF THE RESOURCE BASE AND DEVELOPMENT PROSPECTS	32

NATIONAL AND INTERNATIONAL ECONOMY

<i>Bocharova Yu. G., Ishchenko O. V., Lyzhnyk Yu. B., Blokhina N. S.</i> INVOLVEMENT OF UKRAINE IN THE PROCESSES OF GLOBAL INTERACTION	44
<i>Gorina G. O., Baranovska V. A.</i> ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE HOTEL INDUSTRY IN EU COUNTRIES	52
<i>Filippova O. Yu.</i> INTERNATIONAL HOTEL SERVICE INDUSTRY TRENDS	63
<i>Chernega O. B., Bocharova Yu. G., Lyzhnyk Yu. B.</i> NATIONAL SECURITY RISKS AND THEIR MANIFESTATION POSSIBILITY IN THE CONTEXT OF GLOBALISATION	69

FINANCE AND INVESTMENT

<i>Kozhukhova T. V., Bocharova Yu. G., Ilienkov M. S.</i> PROGRAM-TARGET METHOD: PROBLEMS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING APPLICATION IN THE BUDGET PROCESS OF CITY TERRITORIAL COMMUNITY	79
<i>Lyzhnyk Yu. B., Bocharova Yu. G.</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SUSTAINABILITY OF FINANCIAL PROCESSES IN JSC «UKRSIBBANK» AND JSC «PRIVATBANK» USING METHODS OF MODELING ECONOMIC DYNAMICS	93
<i>Nikolaichuk O. A., Kocherha K. S.</i> PROBLEMS OF DOMESTIC ENTERPRISES BANKRUPTCY UNDER MARTIAL LAW	101

ПІДПРИЄМНИЦТВО, МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-7-22

JEL : H7, O2, O22

УДК 005.52:(316.43:352* м. Кривий Ріг)

005.2(045)

Котковський В. С.
доктор екон. наук,
доцентКриворізький факультет Національного університету
«Одеська юридична академія»,
м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: vs-kotkovskiy@i.ua**Неізвестна О. В.**
канд. екон. наук,
доцентДонецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: nieizviestna@donnuet.edu.ua**Кудін М. В.,**
магістрант

e-mail: kudin@donnuet.edu.ua

**АНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ М. КРИВИЙ РІГ ТА СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ**

UDC 005.52:(316.43:352* м. Кривий Ріг)

005.2(045)

Kotkovskiy V. S.,
Doctor of Economic sciences,
Associate ProfessorKryvyi Rih Faculty of National University «Odessa Law
Academy», Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: vs-kotkovskiy@donnuet.edu.ua**Niezviestna O. V.,**
PhD in Economic sciences,
Associate ProfessorMykhailo Tuhon-Baranovskiy Donetsk National
University of Economics and Trade, Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: nieizviestna@donnuet.edu.ua**Kudin M. V.,**
Student

e-mail: kudin@donnuet.edu.ua

**ANALYTICAL RESEARCH OF THE RESULTS OF SOCIAL AND ECONOMIC
DEVELOPMENT PROGRAM IMPLEMENTATION BY THE LOCAL AUTHORITIES
OF KRYVYI RIH AND STRATEGIC GOALS OF ITS ACHIEVEMENT**

Мета. Метою дослідження є обґрунтування цілей та принципів державних програм регіонального розвитку, виявлення факторів впливу на процес розробки програм соціально-економічного розвитку м. Кривий Ріг та розробка стратегічних напрямків ефективної та результативної реалізації програм регіонального розвитку.

Методи. При підготовці статті застосовувалися загальні й спеціальні методи наукового дослідження, зокрема метод ретроспективного аналізу та синтезу – для узагальнення основних теоретичних підходів до формування і реалізації місцевої програми соціально-економічного розвитку та порядку її розробки; діалектичний метод – для комплексного дослідження відносин між державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування; графоаналітичний – для схематичного зображення теоретичних і практичних положень дослідження; метод системного аналізу – для визначення пріоритетних напрямів реформування програми соціально-економічного розвитку органами місцевого самоврядування конкретної

територіальної громади.

Результати. Досліджено дефініцію «місцева програма економічного і соціального розвитку», зокрема за ознакою строковості, а також поняття «програма регіонального розвитку» і «бюджетні програми», які тісно пов'язані з місцевою програмою соціально-економічного розвитку. Доведено, що принципи розробки місцевих програм соціально-економічного розвитку визначаються як очікувані досягнення за результатами впровадження комплексу взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на вирішення найважливіших питань розвитку об'єднаної територіальної громади. Здійснено аналітичні дослідження результатів реалізації Програми соціального захисту окремих категорій мешканців м. Кривого Рогу та динаміку загального обсягу фінансування за цією програмою на 2018-2022 роки. Визначено, що на виконання заходів Програми перспективного розвитку освіти міста м. Кривого Рогу на 2019-2024 роки забезпечено безкоштовним харчуванням учнів і дітей із багатодітних сімей у загальноосвітніх закладах міста, дітей зі студентських сімей, які перебувають у дошкільних закладах міста, дітей, батьки яких задіяні або загинули, пропали безвісти внаслідок подій на Сході України. Зауважено, що не менше значення для розвитку м. Кривого Рогу в гуманітарній сфері належить культурі, фінансування якої передбачено законодавством України з місцевого бюджету. Особливу увагу звернута на Програму відшкодування частини кредитів, що надаються об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку та житлово-будівельним кооперативам на впровадження енергоефективних заходів у житловій сфері на 2016-2023 роки. Наголошено, що з метою соціальної підтримки всіх категорій громадян України, які перебувають на території Криворізької міської територіальної громади, на період дії воєнного стану в Україні, підвищення їх соціальної захищеності в місті введено безоплатний проїзд в міському комунальному транспорті загального користування. Слід зауважити, що на місцевому рівні затверджено Стратегічний план розвитку м. Кривого Рогу на період до 2025 року, за основу взято трансформаційний варіант розвитку міста, що відображає спрямованість на підтримку позитивного вектору розвитку всіх сфер життєдіяльності міста, інноваційне оновлення та диверсифікацію економіки. Наголошено, що обрана Стратегія передбачає забезпечення узгоджених спільних дій місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного/післявоєнного стану задля втілення єдиної державної політики розвитку України на рівні району. Авторами сформульовано стратегічні напрямки ефективної та результативної реалізації Програми соціально-економічного розвитку м. Кривий Ріг на 2023-2025 роки на принципах розробки місцевих програм соціально-економічного розвитку, а саме: децентралізація управління; розвиток міжрегіональної співпраці; впровадження системи виявлення та оцінки пріоритетних соціальних проблем певної території; оптимізація державно-управлінських структур і процедур; реалізація активної ресурсної стратегії органами виконавчої влади і місцевого самоврядування; сприяння громадській активності і розвитку різноманітних форм самоорганізації населення; підвищення рівня соціальної культури й освіченості працівників органів державного управління й місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, сталий розвиток, регіональний розвиток, стратегія регіонального розвитку, державні цільові програми, соціально-економічний розвиток, місцевий рівень, принципи сталого розвитку.

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки підвищила роль громад у регіональному та національному економічному розвитку. Вітчизняне суспільство вже визнало, що розвиток України залежить від здатності та зацікавленості місцевих громад брати участь у місцевому розвитку. Після завершення реформ децентралізації та місцевого самоврядування на лідерів громад буде

покладено інший рівень відповідальності за розвиток.

Приватизація, постійні зміни уряду, зміна підходів до організації влади в територіях на тлі потужного тиску з боку російської федерації, яка грала на міжрегіональних відмінностях, а потім розпочала повномасштабне вторгнення на територію України, впливають на те, як функціонує економіка в країні

та на рівні окремих її територій. Такі зміни можуть виступати дестабілізуючим фактором у суспільстві та в економіці, сприяти нерівномірному розвитку різних областей. Проте, запровадження програм соціально-економічного розвитку регіонів дозволить уникнути диспропорцій, дозволить трансформаціям бути розумними та ефективними.

Враховуючи слабку системність державної політики в регіонах доцільно для керування розвитком регіонів користуватися інструментами прямого впливу, серед яких запровадження державної програми розвитку регіонів. Встановлення чітких критеріїв визначення ступеню розвитку різних областей дозволить оперативно реагувати на зміни в регіональному розвитку та вирішувати кризові ситуації. Це сприятиме формуванню основи для втілення стратегій розвитку регіонів на середньо- та довгострокову перспективу.

Незважаючи на достатню кількість досліджень з боку науковців та дослідницьких центрів, механізм реалізації програм соціально-економічного розвитку органами місцевого самоврядування постійно ініціює новий вектор наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вітчизняних вчених і науковців досліджують процеси суспільно-економічного розвитку різних регіонів та механізмів регулювання регіональної економіки, серед яких можна виділити праці: І. Беганської, О. Вавілової, Л. Дідківської, А. Мазур, В. Переверзева, В. Савченка, Д. Стеченко, Ю. Шкуренка та ін.

І. Мельник, С. Чернявська досліджували роль органів місцевої влади у сталому розвитку територій, називали принципи їх роботи у цьому напрямі, в результаті чого визначили, що «метою діяльності органів місцевого самоврядування є досягнення спільно з територіальною громадою сталого соціально-екологічного розвитку з ефективним економічним механізмом задоволення потреб людини і збереження природного середовища» [1].

В свою чергу, Н. Сментина, А. Фіалковська доводять, що метою формування добровільно об'єднаних територіальних громад є «створення ефективної системи публічної влади, здатної забезпечити сприятливі умови

для життєдіяльності людей та можливості для збалансованого соціально-економічного розвитку всіх регіонів шляхом раціонального використання їхнього потенціалу» [2].

Дослідження В. Бабаєва, М. Новікової М., С. Чернова та ін. присвячені розробці практичних рекомендацій щодо «публічного управління та адміністрування в контексті сталого розвитку в умовах глобальних викликів на регіональному, міському рівнях і рівні суб'єктів господарювання на основі забезпечення ефективної взаємодії з органами державної влади та реформування системи місцевого самоврядування» [3].

Однак, існуючі проблеми у створенні та виконанні планів розвитку регіонів потребують більшої уваги, особливо коли мова йде про досягнення конкретних цілей сталого соціально-економічного розвитку навіть у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Метою дослідження є обґрунтування цілей та принципів державних програм регіонального розвитку, виявлення факторів впливу на процес розробки програм соціально-економічного розвитку м. Кривий Ріг та розробка стратегічних напрямків ефективної та результативної реалізації програм регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місцеві органи влади мають важливе завдання – створювати та здійснювати різні плани для розвитку своїх територій. Ці плани показують ступінь їх турботи про мешканців і розвиток своєї територіальної громади. Тому створення та виконання таких програм на сьогодні є дуже важливою справою.

Почнемо з того, що «місцева програма економічного і соціального розвитку – це документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку на короткостроковий період, як правило, на рік, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система напрямків та заходів органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери» [4].

В ст. 1 закону України «Про державне

прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» наводиться наступне визначення програми економічного і соціального розвитку – це «державні цільові програми економічного, соціального розвитку, програми економічного, соціального розвитку областей, районів, міст та об'єднаних територіальних громад» [5].

Крім того, в Методичних рекомендаціях щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади, затверджені наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, також говориться про план (програму) соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади. Згідно Методичних рекомендацій, це документ, що «визначає стратегічні цілі та пріоритети розвитку об'єднаної територіальної громади на коротко- та середньостроковий період (3-5 років), конкретизує завдання та заходи у рамках таких цілей та пріоритетів, відповідальних виконавців та строки виконання заходів, обсяги фінансування, джерела фінансування та індикатори (показники) оцінки результативності виконання заходів програми» [6].

Якщо розглядати місцеві програми соціально-економічного розвитку за ознакою строковості, то можна стверджувати, що це «програмний документ, який розробляється на коротко-, середньострокову перспективу та слугує для прогнозування місцевого бюджету» [7].

Заслуговує на увагу поняття «програма регіонального розвитку», яке тісно пов'язане з поняттям «місцевої програми соціально-економічного розвитку». Отже, програма регіонального розвитку – це «комплекс взаємопов'язаних завдань та заходів довготривалого характеру, спрямованих на досягнення цілей, визначених регіональною стратегією, оформлений як додаток до плану заходів, що готується та затверджується у встановленому законодавством порядку та реалізується через проекти регіонального розвитку, об'єднані спільною метою та відібрані на конкурсній основі» [8].

Також слід чітко розмежовувати поняття «бюджетні програми», які є складовими

програмно-цільового методу бюджетування (ст. 20 Бюджетного Кодексу України), та «програми соціально-економічного розвитку регіонів». Виходячи з норм Бюджетного Кодексу України, бюджетні програми – це одна із особливих складових програмно-цільового методу [9].

Параметри бюджетної програми (цілі, завдання, результативні показники тощо) затверджуються у встановленому порядку паспортом бюджетної програми. Бюджетні програми виконують протягом одного бюджетного періоду, який складає один календарний рік, в той час як Програми соціально-економічного розвитку, які затверджуються відповідно до ст. 26 та ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування» окремим рішенням відповідної ради, можуть виконуватися впродовж декількох років [10]. У разі потреби, кошти на їх реалізацію передбачаються за рахунків бюджетних асигнувань, встановлених для відповідних бюджетних програм.

Розроблення місцевих програм соціально-економічного розвитку рекомендується здійснювати з дотриманням таких принципів, рис. 1.

Принципи розробки місцевих програм соціально-економічного розвитку визначаються як очікувані досягнення за результатами впровадження комплексу взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на вирішення найважливіших питань розвитку об'єднаної територіальної громади та розв'язання проблем.

Автори здійснили аналітичні дослідження результатів реалізації програми соціально-економічного розвитку органами місцевого самоврядування м. Кривий Ріг. Розглянемо для прикладу стан справ щодо соціальної сфери в частині соціального захисту населення.

Протягом періоду дослідження робота міської ради, а саме департаменту соціальної політики була зосереджена на забезпечення виконання міської Програми соціального захисту окремих категорій мешканців м. Кривого Рогу, Комплексної програми підтримки учасників антитерористичної операції на сході України та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, членів їхніх сімей і сімей загиблих у ході їх проведення, державної соціальної політики у сфері

соціального захисту населення, контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення, вирішення соціальних питань криворіжців.

Динаміку загального обсягу фінансування за Програмою соціального захисту окремих категорій мешканців м. Кривого Рогу на 2018-2022 роки відображено на рис. 2.

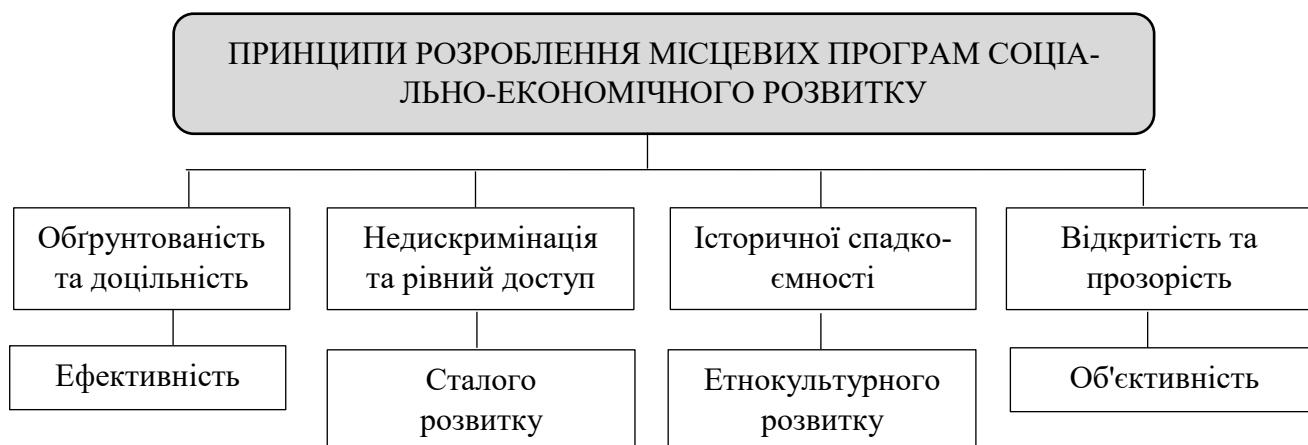

Рис. 1. Принципи розроблення місцевих програм соціально-економічного розвитку (побудовано авторами за даними [6])

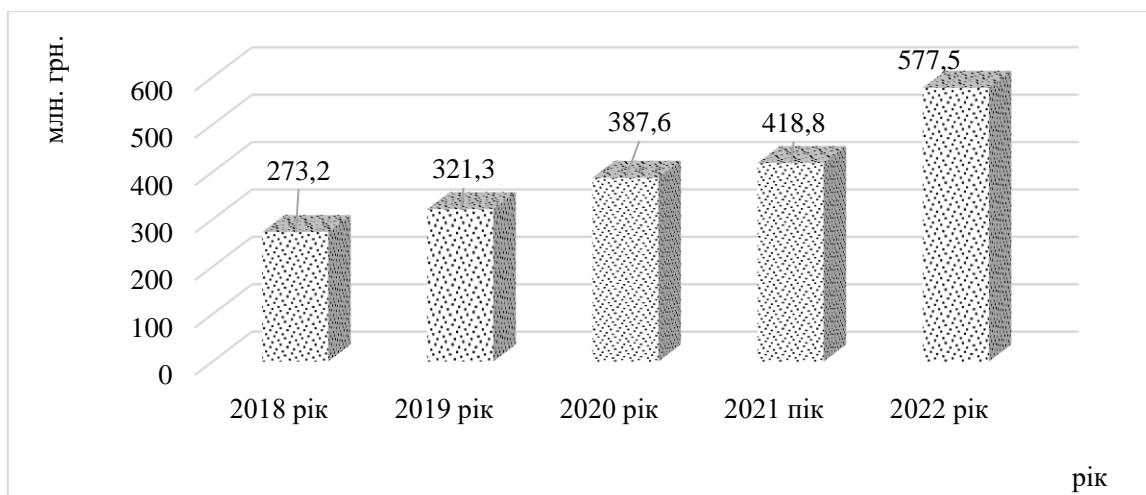

Рис. 2. Обсяг фінансування за Програмою соціального захисту окремих мешканців в м. Кривий Ріг (млн. грн.), 2018-2022 рр. (побудовано авторами за даними [11-14])

З рис. 2 видно, що за 2018-2019 роки обсяг фінансування збільшився з 273,3 млн. грн. у 2018 р. до 321,3 млн. грн. у 2019 р. У 2020 році загальний обсяг фінансування за статтями соціального захисту окремих мешканців міста Кривого Рогу зріс на 44,2 млн. грн., що відповідає 14%. У 2021 році зростання показника становить 35 млн. грн., або майже 10%. Це пояснюється збільшенням категорій осіб, що потребують соціальної допомоги. За 2021 рік сплачено матеріальної допомоги мешканцям міста, які потребують підтримки на загальну суму понад 130,0 млн.

грн. [11-14].

Загалом у 2022 році 80% видатків міського бюджету – це видатки, пов’язані з підтримкою військових, цивільного населення та життєзабезпечення міста в умовах воєнного стану. Зокрема, для військових на придбання квадрокоптерів, для здійснення централізованої закупівлі товарів (робіт, послуг) та на забезпечення потреб оборони додатково виділено ще 30 млн. грн. Для надання субвенції державному бюджету в рамках Програми громадського порядку та громадської безпеки «в місті спрямовано 4,5 млн. грн.

Усього з початку повномасштабного вторгнення Радою оборони міста надана допомога нашим військовим на суму 1 млрд. 541,4 млн. грн. З них 880,2 млн. грн. – це бюджет міста, а 661,2 млн. грн. – це приватні кошти, спрямовані нами через Фонд «Набат Кривбас» [15].

Також з початку 2023 р. кошти міського бюджету спрямовані: 12,2 млн. грн – на матеріальну допомогу мешканцям міста у зв'язку з ліквідацією наслідків збройної агресії рф. Всього з міського бюджету «вже виділено мешканцям міста, чиї будинки та квартири постраждали від ворожих ударів 105,6 млн грн. Допомогу отримали 2354 мешканця міста. Така допомога від міста не передбачена законом, але у Кривому Розі вона надається мешканцям на постійній основі» [15].

Крім того, за 2023 р. розглянуто понад 6,7 тис. документів криворіжців про надання матеріальної допомоги в зв'язку зі скрутним матеріальним становищем, на лікування,

поховання рідних. Підготовлено 49 протоколів засідання відповідної комісії, виплачено матеріальну допомогу 6 342 мешканцям, у тому числі й внутрішньо переміщеним громадянам, на лікування на загальну суму 16,8 млн. грн. [11-13].

Особливої уваги заслуговує висвітлення ситуації із розвитком гуманітарної сфери у місті, а саме в частині охорони здоров'я. Так, за 2022 рік загальний обсяг фінансування галузі охорони здоров'я коштом бюджету Криворізької міської територіальної громади становив 399,5 млн. грн. [11-13].

Місто має одну з найбільш розгалужених освітніх систем, що забезпечує доступну та якісну освіту, комфортні умови для учасників педагогічного процесу, покращення матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, запровадження інноваційних педагогічних технологій [11-13].

Динаміка фінансування освітньої галузі чітко простежується на рис. 3.

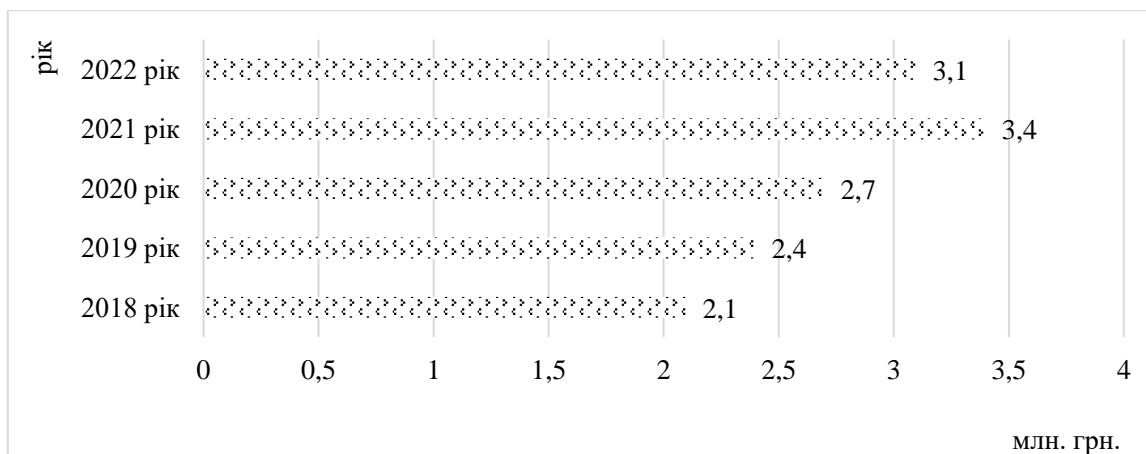

Рис. 3. Фактичні бюджетні асигнування на освіту в м. Кривий Ріг (млн. грн.), 2018-2022 рр. (побудовано авторами за даними [11-13])

У 2019 році «для забезпечення та оновлення освітнього середовища в закладах освіти було направлено значні кошти з міського та державного бюджетів. Для утримання і розвитку освітньої галузі міста було використано 2,4 млрд. грн. проти 2,1 млн. грн. у 2018 році, що вказує на збільшення коштів на 13%. Збільшилися кошти з міського бюджету на утримання закладів та установ освіти міста, майже на 8%, з яких освітня субвенція – 0,8 млрд. грн., міський бюджет 1,6 млрд. грн.» [11-13].

Порівнюючи фактичну суму виділених місцевою владою коштів на фінансування освіти у 2020 році з показником 2019 року – бачимо її зростання на 260 млн. грн., або на 10,8%, що є позитивним моментом в діяльності органів місцевого самоврядування. За 2021 рік періоду дослідження на утримання закладів освіти та дитячо-юнацьких спортивних шкіл планові бюджетні призначення склали 3321,3 млн. грн., з яких профінансовано 3274,2 млн. грн. (98,6%). Недовиконання плану бюджетних призначень

становило 47,1 млн. грн., або 1,4%. При цьому, «у 2020 році недовиконання фінансування становило 249,7 млн. грн., що становить 8,6%» [11-13].

Досліджуючи динаміку показника, чітко видно, що у порівнянні з попереднім 2020 роком у 2021 році було заплановано бюджетних призначень на 413,6 млн. грн. більше, що становить 14,2%. Фактично міською владою виділено на фінансування освітньої галузі 3274,2 млн. грн., що на 616,2 млн. грн. більше за попередній період і відповідає 23,2%.

Звітний 2022 рік кардинально змінив життя українців у зв'язку з початком військової агресії російської федерації та введенням в Україні воєнного стану. Осередком прийому евакуйованих осіб (більше ніж 70 тис.) стали заклади освіти Тернівського, Саксаганського, Покровського, Інгулецького та Металургійного районів міста.

Унаслідок збройної агресії РФ з 25.02.2022 року 24 заклади освіти, що були переформатовані під пункти тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, почали приймати людей, які вимушено покинули домівки, для них обладнано для майже 9 тис. місць. Так, «послугу з тимчасового розселення та харчування в закладах освіти отримали 57669 осіб. Загальна сума видатків бюджету Криворізької міської територіальної громади, спрямованих на харчування внутрішньо переміщених осіб, становить 16108,2 тис. грн.» [11-13].

Коштом бюджету Криворізької міської територіальної громади «закуплено 45 генераторів на загальну суму 12063,1 тис. грн., отримано 17 генераторів за рахунок залучення благодійної допомоги та 28 генераторів – коштом міського матеріального резерву управління з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення виконавчого комітету Криворізької міської ради, для них зроблено запас пально-мастильних матеріалів» [13].

На останню дату періоду дослідження крім оплати праці працівникам освітньої галузі, енергоносіїв, продуктів харчування та медикаментів, кошти в сумі 203,8 млн. грн. спрямовано на інші невідкладні потреби закладів освіти.

На виконання заходів Програми перспективного розвитку освіти міста м. Кривого Рогу на 2019-2024 роки спрямовано 87,6 млн. грн. У її рамках [11-13]:

–забезпечено безкоштовним харчуванням учнів 1-4 класів, з 5 по 11 класи, дітей із багатодітних сімей у загальноосвітніх закладах міста, дітей зі студентських сімей, які перебувають у дошкільних закладах міста, дітей, батьки яких задіяні або загинули, пропали безвісти внаслідок подій на Сході України на загальну суму 26,9 млн. грн.;

–здійснено виплати грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18-річного віку на 407,3 тис. грн.;

–здійснено видатки на придбання багатофункціональних електронних карток «Картка криворіжця» для учнів загальноосвітніх закладів на суму 180,0 тис. грн.;

–спрямовано на утримання Комунальних позашкільних закладів «Дитячий оздоровчий табір «Слава», «Дитячий оздоровчий табір «Сонячний», «Дитячий оздоровчий табір «Старт» Криворізької міської ради на суму 14,9 млн. грн. та ін.

Всього за галуззю освіти Криворізькою міською радою спрямовано коштів на дошкільну освіту 1043405,2 тис. грн., середню – 1748053,4 тис. грн. та позашкільну – 154055,8 тис. грн. [11-13].

Не менше значення для розвитку міста в гуманітарній сфері належить культурі, фінансування якої передбачено законодавством України з місцевого бюджету. Простежимо, яким чином відбувалось фінансове забезпечення розвитку культурної сфери міста, табл. 1.

З даних таблиці 1 видно, що на утримання культурної сфери міською владою м. Кривого Рогу було виділено 41311,8 тис. грн., а це на 660,3 тис. грн., або на 1,6% більше асигнувань 2020 року, які становили 40651,5 тис. грн. За 2022 рік міською владою було виділено 35082,8 тис. грн., що на 6229,0 тис. грн. менше 2021 року. Загальні обсяги фінансування за 2020-2024 роки становитиме 310406,3 тис. грн. [11-13].

Таблиця 1

Аналіз стану виконання плану бюджетних призначень на утримання культури і мистецтва у м. Кривий Ріг (тис. грн.), 2020-2022 рр., прогноз на 2023-2024 рр., (розраховано авторами за даними [11-13])

Джерела фінансування	Орієнтовні обсяги фінансування, усього	За роками виконання				
		2020 (звіт)	2021 (звіт)	2022 (звіт)	2023 (план)	2024 (прогноз)
Державний бюджет	4082,5	-	2754,1	664,2	664,2	-
Обласний бюджет	260,0	260,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Бюджет Криворізької міської територіальної громади	189270,3	40651,5	41311,8	35082,8	35236,6	36987,6
Усього	193612,8	40911,5	44065,9	35747,0	35900,8	36987,6

Слід звернути також увагу на те, що і їх частка в загальній сумі бюджетних призначень на кінець 2021 року зменшується відповідно на 0,15% по цільовому фонду та на 2,8% по бюджету розвитку.

Через російські атаки на енергосистему України по всій країні введено режим енергозбереження. «Місто тримало енергетичну оборону, стабілізуючи загальну ситуацію в міській енергосистемі, насосні станції та котельні, що забезпечують теплом і водою мешканців міста, наразі працюють у повному режимі. У той же час, усвідомлюючи загрозу обстрілів інфраструктури міста, питання впровадження енергозберігаючих практик набуває дедалі більшої актуальності. Не тільки серед населення міста, а й перед

підприємствами міста гостро постає питання економії енергоресурсів, у тому числі споживання електроенергії. Наразі це не лише економічна вигода для споживачів, а й зменшення навантаження на міські електричні мережі» [13].

Виконання заходів з енергозбереження – це практичні кроки в напрямку економії енергоресурсів. Так, «промисловими, комунальними підприємствами та бюджетними закладами виконано заходи з енергоефективності на загальну суму 51,5 млн. грн., з яких за рахунок коштів бюджету Криворізької міської територіальної громади – 16,6 млн. грн.» [13]. Унаслідок зазначеного заощаджене, рис. 4:

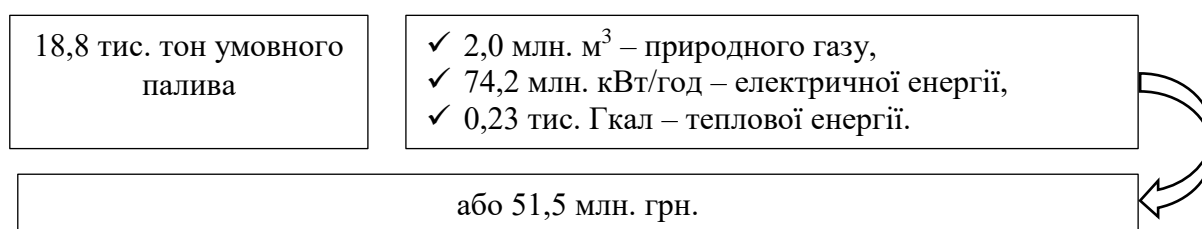

Рис. 4. Заходи з енергозбереження в м. Кривий Ріг, 2022 р. (складено авторами)

У рамках Програми відшкодування частини кредитів, що надаються об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку та житлово-будівельним кооперативам на впровадження енергоефективних заходів у житловій сфері на 2016-2023 роки (затверджена

рішенням міської ради від 25.05.2016 р. №551 (зі змінами) «відшкодовано частину (20%) вартості 30 кредитів, отриманих об'єднаннями співвласників багатоквартирного будинку та житлово-будівельними кооперативами для впровадження загально-

будинкових енергоефективних заходів» [16]. Інформація щодо відшкодування частини кредитів, що надаються об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку та

житлово-будівельним кооперативам на впровадження енергоефективних заходів у житловій сфері подано у табл. 2.

Таблиця 2

Аналіз відшкодування частини кредитів, що надаються об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку та житлово-будівельним кооперативам на впровадження енергоефективних заходів у житловій сфері м. Кривий Ріг (млн. грн.), 2019-2022 рр., (розраховано авторами за даними [11-13])

Показник	За роками виконання				Відхилення		
	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2020-2019	2021-2020	2022-2021
Міський бюджет	1,9	1,8	0,5	0,2	-0,1	-1,3	-0,3
Загальна вартість отриманих кредитів	10,9	12,5	11,3	1,5	+1,6	-1,2	-9,8
Усього	12,8	14,3	11,8	1,7	+1,5	-2,5	-10,1

З даних табл. 2 видно, що загальна вартість отриманих у 2020 році кредитів становила 12,5 млн. грн., у 2019 році – 10,9 млн. грн. Сума кредитних коштів у 2022 році становила 1,5 млн. грн., за рахунок яких у місцях загального користування (під'їздах, сходових клітинах) замінено старі дерев'яні вікна на сучасні енергоефективні, встановлено тамбурні двері, модернізовано систему освітлення з упровадженням світлодіодного обладнання, проведено термомодернізацію внутрішньо-будинкової системи опалення, теплоізоляцію горищ тощо. Усього з міського бюджету у 2020 році на ці заходи відшкодовано 1,8 млн. грн. вартості кредитів, у 2019 році – 1,9 млн. грн.

У рамках співпраці з Європейським банком реконструкції та розвитку реалізується інвестиційний проєкт «Підвищення енергоефективності громадських будівель у м. Кривому Розі», до якого включено 36 бюджетних закладів (у тому числі 17 дошкільної, 18 загальної середньої та 1 позашкільної освіти). Але, у зв'язку з військовими діями на території країни, за ініціативи Європейського банку реконструкції та розвитку роботу в рамках цього проєкту тимчасово призупинено.

Укладено договір-сервісну угоду між Криворізькою міською радою та Комунальним підприємством «Кривбастеплоенерго» Криворізької міської ради, яку затверджено рішенням міської ради від 30.11.2022 р. №1545.

У рамках проєкту «Модернізація

системи теплопостачання міста Кривого Рогу (І етап)» у межах співпраці з Європейським інвестиційним банком у 2022 році здійснено підготовку звітів з оцінки тендерних пропозицій за лотами «Реконструкція котельні «Механобрчормет», «Реконструкція мереж теплопостачання», «Поставка та монтаж індивідуальних теплових пунктів». На стадії підготовки контракту перебуває лот «Нагляд за будівельними роботами з реконструкції теплових мереж, котельнь та монтажу індивідуальних теплових пунктів». Проте, у зв'язку з військовою агресією російської федерації подальшу практичну реалізацію проєкту тимчасово призупинено.

Після вторгнення російської федерації на територію України громадський транспорт працював в умовах воєнного стану та поточної ситуації в місті.

Протягом 2022 року «комунальним транспортом перевезено понад 45,9 млн. пасажирів, а саме: Комунальним підприємством «Швидкісний трамвай» – 20,6 млн. пасажирів, Комунальним підприємством «Міський тролейбус» – 25,3 млн. пасажирів, у тому числі 4,9 млн. пасажирів – автобусами» [13].

З метою соціальної підтримки всіх категорій громадян України, які перебувають на території Криворізької міської територіальної громади, на період дії воєнного стану в Україні, підвищення їх соціальної захищеності в місті введено безоплатний проїзд в міському комунальному транспорті загального користування, табл. 3.

Таблиця 3

Аналіз витрат на відшкодування безкоштовного проїзду на транспорті у м. Кривий Ріг (млн. грн.), 2020-2022 рр. (розраховано авторами за даними [11-13])

Показник	За роками виконання			Відхилення	
	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2021-2020	2022-2021
Витрати на «Картки криворіжця»	24,7	38,5	12,8	+13,8	-25,7
Відшкодування безкоштовного проїзду	99,6	113,0	127,4	+13,4	+14,4
Усього	124,3	151,5	140,2	27,2	-11,3

Для забезпечення надання якісних послуг з пасажирських перевезень Комунальними підприємствами «Міський тролейбус» та «Швидкісний трамвай» проведено ремонту 2 од. рухомого складу, контактних мереж, рейок, електричного обладнання, що входить до інфраструктури підприємств.

Через військову агресію російської федерації призупинено реалізацію проекту «Трамвай Кривого Рогу», відповідно до якого місто отримало б 15 нових, сучасних трамвайних вагонів та здійснило б реконструкцію трамвайних колій і благоустрій на вул. Соборності в Металургійному районі міста.

Незважаючи на складні умови воєнного часу, комунальні підприємства міського електротранспорту забезпечують в штатному режимі перевезення працівників критичної інфраструктури міста, задовольняють потреби Збройних сил України, територіальної оборони, надають допомогу з евакуації населення, забезпечують перевезення та зберігання благодійної допомоги тощо.

Необхідно констатувати, що Стратегічний план розвитку міста Кривого Рогу на період до 2025 року, затверджений рішенням міської ради від 31.03.2016 р. №376, підготовлено членами тимчасової міської робочої групи з розробки Стратегічного плану розвитку міста Кривого Рогу на період до 2020 року, створеною розпорядженням міського голови від 10.03.2015 р. №79-р (зі змінами), за координації Комітету з управління впровадженням Стратегічного плану розвитку міста Кривого Рогу до 2015 року (рішення виконкому міської ради від 18.01.2012 р. №5, зі змінами) із залученням широкого кола представників бізнесу та громади міста. За основу взято трансформаційний варіант розвитку міста, що відображає спрямованість на

підтримку позитивного вектору розвитку всіх сфер життєдіяльності міста, інноваційне оновлення та диверсифікацію економіки.

Реалізація Стратегії ґрунтується на переході до системного та збалансованого планування на основі проектного підходу. Проектний підхід передбачає співпрацю органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадськості.

Реалізація Стратегії передбачає три етапи [17]: I – 2016-2019 роки; II – 2020-2022 роки; III – 2023-2025 роки. Кожен з етапів має свій План дій, що складається з проектів за відповідними стратегічними та оперативними цілями, рис. 5.

Формування Плану дій з реалізації у 2020-2022 роках Стратегічного плану розвитку міста Кривого Рогу на період до 2025 року здійснювалося шляхом аналізу та актуалізації проектів першого етапу реалізації Стратегії за участі фахівців відділів, управління, інших виконавчих органів міської ради, освітніх і наукових установ, організацій громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін, представників громади міста. Зокрема, в листопаді 2019 року проведено захід у форматі «Світове кафе», що мав на меті залучення громади міста до участі в процесі реалізації Стратегії та напрацювання проектів, що мали увійти до Плану дій.

За результатами напрацювань до Плану дій «включено 65 проектів, що спрямовані на досягнення визначених Стратегією стратегічних напрямів. Загальний орієнтовний обсяг фінансування Плану дій складає 4497775,9 тис. грн. (табл. 4). Фінансування забезпечується коштом міського бюджету та інших джерел, не заборонених чинним законодавством України» [17].

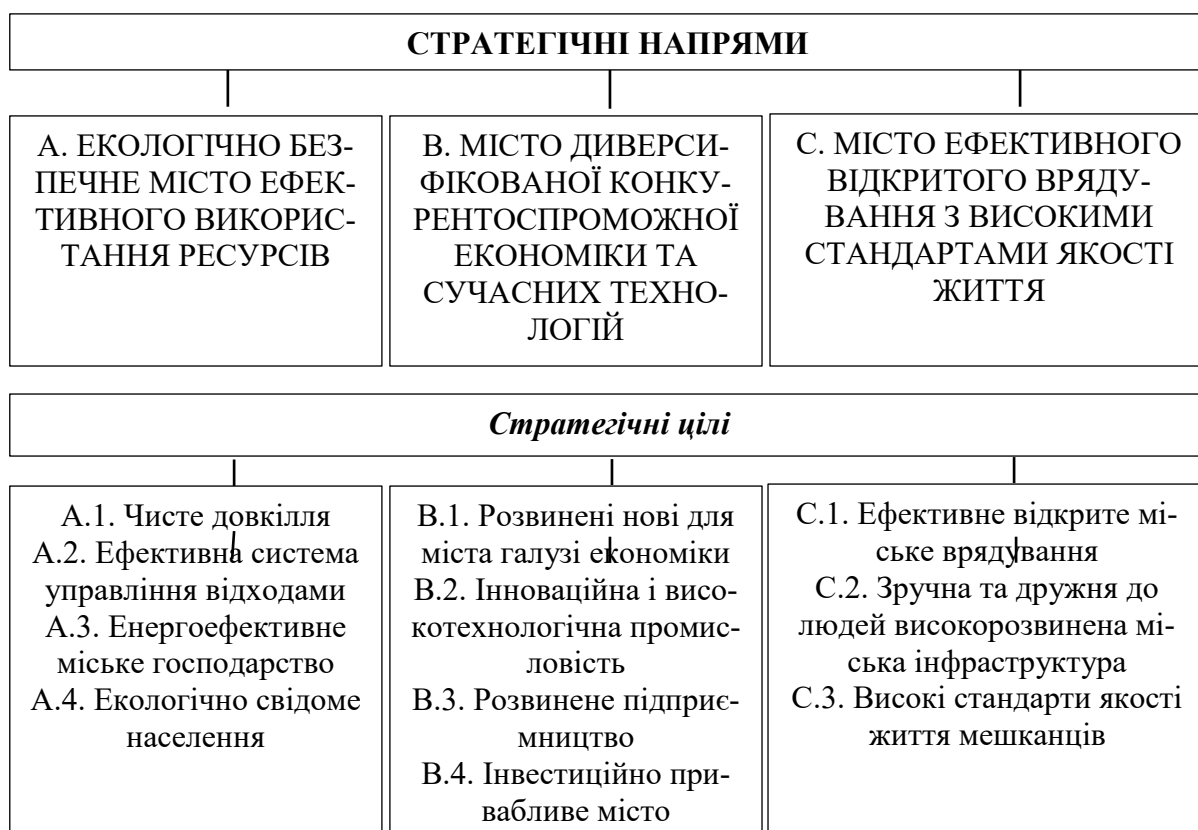

Рис. 5. Стратегічні напрями розвитку м. Кривого Рогу на період до 2025 року (побудовано авторами за даними [17])

Таблиця 4

Орієнтовний обсяг фінансування Плану дій з реалізації Стратегічного плану розвитку м. Кривого Рогу (тис. грн.), 2020-2022 рр. (розраховано за даними [17])

Напрями	2020	2021	2022	Разом
А	199 255,0	310 792,0	425 921,3	935 968,3
В	151 333,7	90 141,4	359 572,9	601 048,0
С	927 555,7	1 282 923,6	750 280,3	2 960 759,6
Усього	1 278 144,4	1 683 857,0	1 535 774,5	4 497 775,9

Проекти стратегічного напрямку А «Екологічно безпечне місто ефективного використання ресурсів» спрямовані на досягнення складової стратегічного бачення майбутнього міста «Кривий Ріг – найчистіший металургійний центр світу, який упроваджує сучасні ресурсозберігаючі технології» [17]. Основні показники досягнення цілей [17]:

- покращення стану повітря, водних ресурсів міста.
- відновлення стану земель, порушених гірничими роботами.
- збільшення площі зелених насаджень зі створенням сучасних зон дозвілля та відпочинку.

- розширення екомережі міста.
- упровадження роздільного збору відходів та покращення утилізації промислових відходів.
- упровадження енергозберігаючих технологій, економія енергетичних і фінансових ресурсів.
- покращення зовнішнього освітлення міста.
- системне інформування мешканців про стан довкілля та підвищення екологічної свідомості населення.

У період 2020-2022 років заплановано реалізацію 18 проектів за чотирма

стратегічними цілями напряму.

Проекту стратегічного напряму В «Місто диверсифікованої конкурентоспроможної економіки та сучасних технологій» спрямовані на досягнення складової стратегічного бачення майбутнього міста «Кривий Ріг – потужний індустріальний центр з диверсифікованою економікою, модернізованим гірничо-металургійним комплексом, високотехнологічним машинобудуванням, регіональний центр науково-технологічних розробок, лідер із залучення інвестицій і промислового туризму» [17]. Основні показники досягнення цілей [17]:

- розвиток нових кластерів економіки (будівельний, машинобудування інформаційні технології, туристичний), транспорту й логістики.

- створення інноваційних лабораторій та інкубаторів і запровадження системи комерціалізації інновацій.

- системне навчання та інформаційна підтримка місцевих суб'єктів господарювання.

- системна маркетингова підтримка виробників.

- створення нових бізнес-центрів і бізнес-інкубаторів.

- збільшення кількості суб'єктів малого та середнього підприємництва.

- створення низки інвестиційних продуктів.

- функціонування індустріального парку.

- збільшення кількості інвестицій.

У період 2020-2022 років заплановано реалізацію 24 проєктів за чотирма стратегічними цілями.

Проекту напряму С «Місто ефективного відкритого врядування з високими стандартами якості життя» будуть спрямовані на досягнення складової стратегічного бачення майбутнього міста «Кривий Ріг – красиве, безпечне та комфортне для проживання місто здорових і патріотичних людей, які відчувають себе активною сильною самодостатньою громадою з високими стандартами якості життя» [17]. Основні показники досягнення цілей:

- ефективна система комунікації з громадою.

- забезпечення доступу мешканців до управління містом.

- покращення якості надання адміністративних послуг.

- забезпечення підтримки місцевих громадських організацій та ініціатив.

- створення якісної вулично-дорожньої мережі міста.

- підвищення якості житлово-комунальних послуг.

- облаштування інфраструктури для людей з особливими потребами.

- створення ефективної системи охорони здоров'я.

- підвищення якості й доступності освіти.

- гарантування безпеки громадян.

- розширення можливостей культурного розвитку й дозвілля.

У період 2020-2022 років заплановано реалізацію 23 проєктів за трьома стратегічними цілями.

Таким чином, Стратегія базується на аналізі основних показників соціально-економічного розвитку м. Кривий Ріг за 2022 рік та визначає мету, завдання та заходи економічного та соціального розвитку міста на 2023-2025 роки. Одночасно вона передбачає забезпечення узгоджених спільних дій місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного/післявоєнного стану задля втілення єдиної державної політики розвитку України на місцевому рівні.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведене дослідження надало авторам змогу дійти до висновку, що запровадження Стратегічного плану розвитку м. Кривого Рогу сприятиме виконанню Стратегії розвитку Дніпропетровської області, зниженню монопрофільності міста та підвищенню конкурентоспроможності області. Реалізація бачення м. Кривого Рогу як найчистішого металургійного центру світу забезпечить зниження рівня забрудненості території, покращить загальну екологічну ситуацію.

Рух у напрямку підтримки інновацій є умовою для переходу міста та області на інноваційний шлях розвитку, збалансованості за рахунок розвитку галузей з високим потенціалом росту, розбудови інфраструктури,

покращення стану довкілля, людського розвитку тощо.

В Україні діє екосистема підтримки інноваційних проєктів та стартапів, й м. Кривий Ріг стає частиною цієї великої екосистеми. Успішні стартапи спрямовані на створення сприятливих умов для підтримки підприємництва та розвитку Кривого Рогу, зокрема: створення робочих місць, забезпечення економічного зростання міста, поліпшення іміджу міста та залучення інвесторів тощо.

На сьогодні вже розроблена Концепція індустріального парку «Кривбас», в якій чітко сформовані основні завдання проєкту, окреслені очікувані результати від його діяльності. Серед найголовніших – підвищення конкурентоспроможності території, залучення інвестицій в економіку, розвиток

сучасної виробничої та ринкової інфраструктури, створення нових робочих місць. Концепція розроблена з урахуванням можливості отримання державної підтримки облаштування інфраструктури парку.

Регіональна політика держави, а також механізм її реалізації, повинні сприяти зростанню комплексності розвитку регіону, оптимізації розміщення продуктивних сил по території країни, вирівнюванню умов господарювання та життєдіяльності людини.

На сьогодні є потреба оновлення усієї системи законодавства, щоб забезпечити стабільний розвиток регіонів та орієнтуватись на європейську інтеграцію. Це призведе до планування та визначення пріоритетних завдань для державної регіональної політики.

Список літератури

1. Мельник І.О., Чернявська С.С. Роль органів місцевого самоврядування у сталому розвитку муніципальних утворень. *Глобальні та національні проблеми економіки*: електронне фахове наукове видання. 2017. Випуск 20. С. 190-193.
2. Сментина Н. В., Фіалковська А. А. Стратегічне планування місцевого розвитку: навч. посіб. Київ: ФОП Гуляєва В.М., 2019. 244 с.
3. Бабаєв В. М., Новікова М. М., Чернов С. І. та ін. Практичні аспекти публічного управління в контексті сталого розвитку : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2019. 238 с.
4. Балусєва О. Програми соціально-економічного і культурного розвитку. *Бюджетна бухгалтерія*. 2017. №5. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/february/issue-5/article-24981.html>.
5. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23 березня 2000 року № 1602-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 25. ст. 195.
6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.03.2016 р. № 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text>.
7. Івано-Франківська селищна рада: Офіційний сайт. URL: <https://if-gromada.gov.ua/programa-socialnoekonomichnogo-rozvitku-08-43-53-30-09-2021>.
8. Про затвердження Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31.03.2016 р. № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0632-16#Text>.
9. Бюджетний кодекс України: закон України від 8 липня 2010 року №2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. ст. 572.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст. 170.
11. Звіт з виконання у 2020 році програми економічного та соціального розвитку м. Кривого Рогу на 2017-2022 роки: затв. рішенням Криворізької міської ради від 24.02.2021 р. №230. URL: https://kr.gov.ua/normativno_pravovi_akti.

12. Про затвердження звіту з виконання у 2021 році Програми економічного та соціального розвитку м. Кривого Рогу на 2017-2022 роки: затв. рішенням Криворізької міської ради від 23.02.2022 р. №1177. URL: <https://kr.gov.ua/normativno-pravovi-akti>.

13. Про внесення змін до рішення міської ради від 21.12.2016 р. №1171 «Про затвердження Програми економічного та соціального розвитку м. Кривого Рогу на 2017-2022 роки»: рішення Криворізької міської ради XXXIII сесії VIII скликання від 30.11.2022 р. №1519. URL: https://mycovenant.eumayors.eu/docs/seap/20075_1507635035.pdf.

14. План дій зі сталого енергетичного розвитку міста Кривого Рогу до 2025 року: затв. рішенням Криворізької міської ради від 27.03.2013 р. №1838 (зі змінами). URL: <https://kr.gov.ua>.

15. ТПК «Рудана»: Офіційний сайт. URL: <https://rudana.com.ua/news/pidtrymka-viyskovyih-yihnih-rodyn-programa-socialnogo-zahystu-kryvorizhzciv-priorytety-miskogo>.

16. Програма відшкодування частини кредитів, що надаються об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку та житлово-будівельним кооперативам на впровадження енергоефективних заходів у житловій сфері на 2016-2023 роки: затверджена рішенням виконкому Криворізької міської ради від 25.05.2016 р. №551 (зі змінами). URL: <https://kr.gov.ua>.

17. План дій з реалізації у 2020-2022 роках Стратегічного плану розвитку міста Кривого Рогу на період до 2025 року: затверджено рішенням виконкому Криворізької міської ради від 20.05.2020 р. №257. URL: https://ig.krmisto.gov.ua/dwn/citycard/plan_2020_ua.pdf.

References

1. Melnyk, I. O. & Cherniavska, S. S. (2017). *Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u stalomu rozvytku munitsypalnykh utvoren* [The role of local authorities in the sustainable development of municipal entities]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky: elektronne fakhove naukove vydannia* [Global and national problems of the economy: electronic specialist scientific publication], no. 20, pp. 190-193.

2. Smentyna, N. V. & Fialkovska, A. A. (2019). *Stratehichne planuvannia mistsevoho rozvytku: navch. posib*. [Strategic planning of local development: a study guide]. Kyiv, FOP Hulciaieva V. M. Publ., 244 p.

3. Babaiev, V. M., Novikova, M. M., Chernov, S. I. et. al. (2019). *Praktychni aspekty publichnoho upravlinnia v konteksti staloho rozvytku : monohrafiia* [Practical aspects of public management in the context of sustainable development: monograph]. Kharkiv, Drukarnia Madryd Publ., 238 p.

4. Baluieva, O. (2017). *Prohramy sotsialno-ekonomichnoho i kulturnoho rozvytku* [Programs of socio-economic and cultural development]. *Biudzhetna bukhhalteriia* [Budget accounting], no 5. Available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/february/issue-5/article-24981.html>.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine «On state forecasting and

development of economic and social development programs of Ukraine», *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 25, p. 195.

6. Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine (2016), «Order of the Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine «On the approval of Methodological recommendations on the formation and implementation of forecast and program documents for the socio-economic development of the united territorial community», available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text>.

7. Ivano-Frankivsk Settlement Council. Official website. Available at: <https://if-gromada.gov.ua/programa-socialnoekonomichnogo-rozvytku-08-43-53-30-09-2021>.

8. Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine (2016), «Order of the Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine «On the approval of the Methodology for the development, monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of regional development strategies and plans for their implementation», available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0632-16#Text>.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010),

The Law of Ukraine «Budget Code of Ukraine», Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 50-51, p. 572.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine «On local self-government in Ukraine», Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 24, p. 170.

11. Report on the implementation of the program of economic and social development of the city of Kryvyi Rih for 2017-2022 in 2020 approved by the decision of the Kryvyi Rih City Council of 24 February 2021 No. 230. Available at: https://kr.gov.ua/normativno_pravovi_akti.

12. On the approval of the Report on the implementation of the program of economic and social development of the city of Kryvyi Rih for 2017-2022 in 2021 approved by the decision of Kryvyi Rih City Council of 23 February 2022 No. 1177. Available at: https://kr.gov.ua/normativno_pravovi_akti.

13. Decision of the Kryvyi Rih City Council of the XXXIII session of the VIII convocation «On making changes to the decision of the city council of 21 December 2016 No. 1171 «On approval of the economic and social development program of the city of Kryvyi Rih for 2017-2022» of 30 November 2022 No. 1519». Available at: https://mycovenant.eu-mayors.eu/docs/seap/20075_1507635035.pdf.

14. Action plan for sustainable energy development of the city of Kryvyi Rih until 2025 approved by the decision of Kryvyi Rih City Council of 27 March, 2013 No. 1838. Available at: <https://kr.gov.ua>.

15. Official website TRC «Rudana». Available at: <https://rudana.com.ua/news/pidtrymka-viyskovyih-yihnih-rodyn-programa-socialnogo-zahystu-kryvorizhciv-priorytety-miskogo>.

16. The program for the reimbursement of part of the loans provided by the association of co-owners of an apartment building and housing and construction cooperatives for the implementation of energy-efficient measures in the housing sector for 2016-2023 approved by the Decision of the executive committee of the Kryvyi Rih City Council of 25 May, 2016 No. 551 (as amended). Available at: <https://kr.gov.ua>.

17. Action plan for the implementation in 2020-2022 of the Strategic Development Plan of the city of Kryvyi Rih for the period until 2025 approved by the Decision of the Executive Committee of the Kryvyi Rih City Council of 20 May, 2020 No. 257. Available at: https://ig.krmisto.gov.ua/dwn/citycard/plan_20_20_ua.pdf.

Objective. *The objective of the study is the substantiation of the goals and principles of state programs of regional development, the identification of influencing factors on the process of developing programs of socio-economic development of the city of Kryvyi Rih, and the development of strategic directions for the effective and efficient implementation of regional development programs.*

Methods. *When preparing the article, general and special methods of scientific research are used, in particular, the method of retrospective analysis and synthesis - to generalize the main theoretical approaches to the formation and implementation of the local socio-economic development program and the order of its development; dialectical method - for a comprehensive study of relations between state administrations and local authorities; graphoanalytical – for a schematic representation of the theoretical and practical provisions of the research; method of system analysis - to determine the priority directions of reforming the socio-economic development program by the local authorities of a specific territorial community.*

Results. *The definition of «local program of economic and social development» is studied, in particular according to the term, as well as the concepts of «regional development program» and «budget programs», which are closely related to the local program of socio-economic development. It is proved that the principles of development of local socio-economic development programs are defined as the expected achievements based on the results of the implementation of a complex of interrelated tasks and measures aimed at solving the most important issues of the development of the united territorial community. Analytical studies of the results of the implementation of the Social Protection Program for certain categories of Kryvyi Rih residents and the dynamics of the total amount of funding under this program for 2018-2022 are out. It is determined that in order to implement the measures of the Program for the Perspective Development of Education in Kryvyi Rih for*

2019-2024, free meals are provided to pupils and children from large families in general education institutions of the city, children from student families in preschool institutions of the city, children whose parents were involved or killed or went missing as a result of the events in the East of Ukraine.

It is noted that culture, the financing of which is provided for by the legislation of Ukraine from the local budget, is of no less importance for the development of Kryvyi Rih in the humanitarian sphere.. Special attention is paid to the Program for the reimbursement of part of the loans provided by the association of co-owners of apartment buildings and housing and construction cooperatives for the implementation of energy-efficient measures in the housing sector for 2016-2023. It is emphasized that for the purpose of social support of all categories of citizens of Ukraine who are in the territory of the Kryvyi Rih urban territorial community, during the period of martial law in Ukraine, and to increase their social security, free travel in public municipal public transport is introduced in the city. It should be noted that the Strategic Development Plan of the city of Kryvyi Rih for the period until 2025 has been approved at the local level, based on a transformational version of the city's development, which reflects the focus on supporting the positive development vector of all spheres of the city's life, innovative renewal and diversification of the economy. It is emphasized that the chosen Strategy provides for the provision of coordinated joint actions of local executive bodies and local self-government bodies in the conditions of a military/post-war state in order to implement a unified state policy for the development of Ukraine at the district level. The authors formulate strategic directions for effective and efficient implementation of Kryvyi Rih Socio-Economic Development Program for 2023-2025 based on the principles of developing local socio-economic development programs, namely: decentralization of management; development of interregional cooperation; implementation of a system for identifying and assessing priority social problems of a certain territory; optimization of state management structures and procedures; implementation of an active resource strategy by bodies of executive power and local self-government; promotion of public activity and development of various forms of self-organization of the population; raising the level of social culture and education of employees of state administration and local authorities, deputies of all levels.

Key words: local authorities, sustainable development, regional development, regional development strategy, state targeted programs, socio-economic development, local level, principles of sustainable development.

Надійшла до редакції: 08.12.2023

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-23-31

JEL : L 83, R 22

УДК 332.122:379.84

Лохман Н. В.,
д-р екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: lokhman@donnuet.edu.ua

Берідзе Т. М.,
д-р екон. наук,
доцент

Криворізький національний університет,
вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: beridzet2016@gmail.com

Баранник З. П.,
д-р екон. наук,
професор

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна.
e-mail: beridzet2016@gmail.com

Барабанова В.В.,
канд. екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: barabanova@donnuet.edu.ua

ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЗАКАРПАТТЯ ЯК АКТИВАТОР РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

UDC 332.122:379.84

Lokhman N. V.,
Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor

Mykhailo Tuhun-Baranovskyi Donetsk National
University of Economics and Trade,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: lokhman@donnuet.edu.ua

Beridze T. M.,
Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor

Kryvyiy Rih National University,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: beridzet2016@gmail.com

Barannyk Z. P.,
Doctor of Economic Sciences,
Professor

Kyiv National Economic University named after
Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: beridzet2016@gmail.com

Barabanova V. V.,
PhD in Economic Sciences,
Associate Professor

Mykhailo Tuhun-Baranovskyi Donetsk National
University of Economics and Trade,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: barabanova@donnuet.edu.ua

PROMOTION OF TRANSCARPATHIAN TOURISM SERVICES AS AN ACTIVATOR OF THE REGION'S DEVELOPMENT

***Мета.** Визначити значення, напрямки та наслідки просування туристичних послуг Закарпаття як активатора розвитку регіону.*

***Методи.** У процесі дослідження використано такі методи та прийоми пізнання: теоретичне узагальнення і порівняння, аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення та систематизація.*

***Результати.** У статті представлено значення просування туристичних послуг Закарпаття як активатора розвитку регіону, яке полягає в тому, що без нього, туристичні послуги регіону не зможуть вийти на належний рівень розвитку і отримати конкурентоспроможню*

позицію, що для зазначеного регіону передбачає втрату економічних та соціальних можливостей використання природно-рекреаційних можливостей та ресурсного потенціалу (для Закарпатської області туризм є галуззю стратегічного значення, про що свідчить реалізація стратегічних цілей, передбачених відповідною стратегією соціально-економічного розвитку області); охарактеризовані конкретні напрямки активізації просування туристичних послуг Закарпаття, які представлені як реалізація завдань (просвітницька діяльність та науково-освітнє забезпечення розвитку туризму та діяльності курортів, популяризація туристичного потенціалу Закарпаття) «Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2021 – 2023 роки»; визначені наслідки реалізації зазначених заходів щодо просування туристичних послуг Закарпаття як ті, що сприяють розвитку туристичної галузі, та її інфраструктури, яка охоплює готельно-ресторанну, транспортну, торговельну, розважальну і інші сфери господарської діяльності регіону.

Ключові слова: просування туристичних послуг, розвиток регіону, Закарпаття, туристична галузь, програма розвитку.

Постановка проблеми. Туризм є однією з високорентабельних галузей економіки, яка найдинамічніше розвивається та виступає в числі найважливіших чинників соціально-культурного прогресу, що сприяє підвищенню рівня й якості життя населення багатьох країн світу. Спектр виконуваних функцій туризму дозволяє використовувати його як дієвий інструмент стимулювання соціально-економічного зростання окремих регіонів [1].

Для Закарпатської області туризм є галуззю стратегічного значення, про що свідчить реалізація стратегічних цілей, передбачених відповідною стратегією соціально-економічного розвитку області [2]. Ефективне просування туристичних послуг має забезпечити розвиток регіону в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні аспекти понять просування туристичних послуг, просування туристичних послуг регіону та характеристики інструментів просування туристичних послуг на рівні регіона розглядаються рядом авторів (Грошова О., Семак Б., Глушко В., Ковальчук О., Петлін І., Проскура В., Максютова О. та інші), однак погляди на питання щодо впливу просування туристичних послуг на розвиток регіону є неоднозначними.

Просування туристичних послуг сьогодні розглядається вченими як найважливіше завдання маркетингу [3].

В свою чергу, маркетинг туристичних послуг регіону визначається як напрям регіональної стратегії розвитку, в рамках якого на основі співпраці влади, бізнесу та громадськості визначаються цільові групи туристів, встановлюються з ними комунікації.

В рамках зазначеного підходу можливо відмітити особливості просування туристичних послуг. На думку Семак Б.Б. ці особливості

полягають «у значній специфіці, адже просувається здебільшого не одна, а цілий комплекс взаємопов'язаних послуг, від екскурсій та проживання у готелях і до покупки квитків на літак та страхування учасників подорожі» [4].

Автори Антоненко І.Я., Михайліченко Г.І. пропонують розглядати просування туристичних послуг як елемент збуту, а саме: «Просування туристичних послуг – одна зі складових збуту туристичного продукту, до якого також входять визначення форм і каналів збуту та розподіл продукту» [5].

Інша точка зору щодо визначення просування туристичних послуг, яка характеризує просування як елемент комунікаційної політики, представлена Глушко В., який під просуванням туристичних послуг розуміє не лише систему маркетингових комунікацій (рекламу, PR, інтернет-маркетинг, стимулювання збуту, прямий маркетинг тощо), спрямованих безпосередньо на споживача, а й комплекс заходів, розроблених туристичним підприємством та направлених на суб'єкти туристичного бізнесу для формування його конкурентних переваг поміж інших туристичних підприємств (підтримка у процесі збуту, підвищена винагорода, пільгові умови співпраці тощо)» [6].

Заячківська Г. А. розглядає просування вітчизняних туристичних послуг на ринки шляхом визначення пріоритетних туристичних регіонів і продуктів, формування стратегій просування туристичних продуктів регіонів, їх реалізації на міжнародних ринках, що сприятиме динамічному розвитку та нарощенню конкурентоспроможності вітчизняних туристичних підприємств [7]. Отже, в даному випадку має місце стратегічне розуміння просування туристичних послуг.

Ми вважаємо, що просування туристичних послуг необхідно розглядати як елемент маркетингової комунікаційної політики, який вимагає

прийняття стратегічних рішень на рівні регіонів і має забезпечити сталий розвиток регіону.

Мета статті. Визначення значення, напрямків та наслідків просування туристичних послуг Закарпаття як активатора розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу досліджень. Особливість економічно-географічного розташування, розвинута транспортна мережа, сприятливі природно-кліматичні умови, наявність пам'яток природи, історії та культури створюють сприятливі умови для формування на Закарпатті високорентабельної туристично-рекреаційної сфери [1].

Закарпаття в структурі рекреаційно-туристичних комплексів регіонів України має ряд конкурентних переваг, оскільки єдина з областей країни, яка межує з чотирма державами Карпатського Євросередині: Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією. Саме вигідне гео економічне та геополітичне розташування, багатий природно-ресурсний потенціал, самобутня культура багатонаціональних народів краю сприяє збільшенню внутрішніх туристичних потоків та туристичних потоків з ближнього зарубіжжя [8] (рисунк 1).

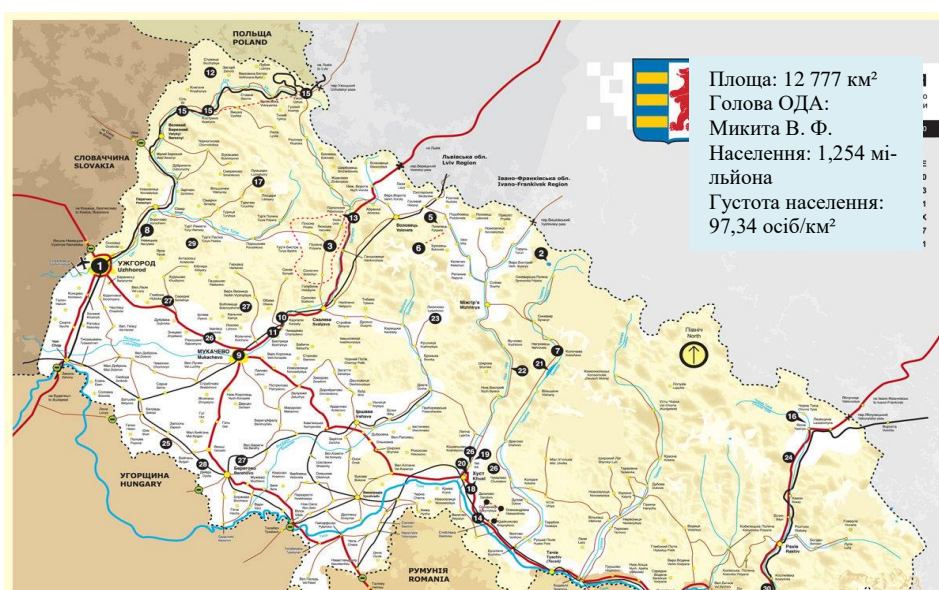

Рис. 1. Геополітичне розташування Закарпаття [9]

В регіоні розвинуті майже всі види рекреаційної діяльності: від санаторно-курортного лікування до активного відпочинку і різних видів туризму, що здійснюються практично протягом цілого року.

Забезпечення розвитку Закарпаття за рахунок активізації туристичних послуг – складна, багатогранна проблема. Вирішення цієї проблеми залежить як від природно-рекреаційних можливостей та ресурсного потенціалу регіону так і від зусиль з просування туристичних послуг як з боку туристичних підприємств, так і з боку місцевої громади.

Існує ряд недоліків, які гальмують розвиток туристичних послуг закарпатського регіону, а саме: високий ступінь зношеності і низька якість більшої частини об'єктів розміщення; нестача кваліфікованих кадрів і неконкурентоспроможна якість сервісу, а

також незначна популярність туристичних об'єктів і відсутність системи просування.

В рамках даних досліджень, просування туристичних послуг виступає активатором, який забезпечує розвиток регіона. Значення просування туристичних послуг Закарпаття як активатора розвитку регіону полягає в тому, що без якісного просування, регіональні туристичні послуги не зможуть вийти на належний рівень розвитку і отримати конкурентоспроможну позицію, що для зазначеного регіону передбачає втрату економічних та соціальних можливостей використання природно-рекреаційних можливостей та ресурсного потенціалу. Просування туристичних послуг - це один із самих складних та важливих етапів діяльності на туристичному ринку [10].

Але для успішного просування туристичних послуг повинні бути забезпечені такі попередні заходи і умови: розроблення цікавих турів, підкріплених низкою послуг; організація продажу турпродукту з урахуванням особливостей туристичного ринку; пошук нових можливостей, розроблення нових туристичних пропозицій; оновлення турпродукту через удосконалення послуг, урахування моди, ринкових тенденцій; врахування співвідношення «ціна-якість» турпродукту; збільшення частки ринку через покращення якості туристичних послуг та залучення кваліфікованих працівників; залучення інвестицій; розширення турпродуктного ряду; маркетингова і рекламна стратегії і ін. [11].

Щодо конкретних напрямків активізації просування туристичних послуг Закарпаття, то на рівні місцевої громади був прийнятий нормативний документ «Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2021 – 2023 роки» [12], який передбачає реалізацію напрямів просування туристичних послуг Закарпаття як активатора розвитку регіону через вирішення низки завдань (таблиця 1).

Як видно з таблиці 1, на регіональному рівні вирішуються конкретні завдання щодо просування туристичних послуг Закарпаття за допомогою таких інструментів як участь у виставках, форумах, конференціях, PR (випуск інформаційних видань та фільмів про туристично-рекреаційну індустрію області), формування туристичного бренду (іміджу регіону), залучення і підготовка кадрів для організації туристичних послуг.

В рамках реалізації зазначеної Програми з метою популяризації туристичного потенціалу Закарпатської області, постійно оновлюється офіційний туристично-інформаційний портал «Вітаємо на Закарпатті». Також, виготовлено відеоролики про іміджеві туристичні продукти Закарпаття англійською та українською мовами, а саме: «Драйване Закарпаття», «Історико-архітектурне Закарпаття», «Туристична Тячівщина». Крім цього, на території області нараховується 25 туристично-інформаційних центрів, які надають інформацію щодо наявного туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття [13].

За для представлення туристичного

потенціалу та покращення туристичного іміджу області на вітчизняному та міжнародному туристичних ринках представники облдержадміністрації спільно з представниками структурних підрозділів з питань розвитку туризму райдержадміністрацій (міськвиконкомів), об'єднаних територіальних громад та суб'єктами туристичної діяльності у 2020р. взяли участь у наступних спеціалізованих заходах: Міжнародній виставці туристичних можливостей у регіоні «Regiontour» (січень, м. Брно, Чеська Республіка); туристичній виставці-ярмарку «Infotour&cykloturistika» (березень, м. Градец Кралове, Чеська Республіка); 25-й Міжнародній туристичній виставці UITT «Україна – Подорожі та туризм» (березень, м. Київ); українсько-польських Днях Добросусідства (травень та серпень, с. Лубня Великоберезнянський район); словацько-українських Днях Добросусідства (травень, с. Убля Словацька Республіка); XXVII Міжнародній виставці-ярмарку «TT Warshawa» (листопад, м. Варшава, Республіка Польща) та ін. [13].

Для залучення більшої кількості туристів в регіоні проводиться велика кількість гастрономічних і культурних фестивалів та свят: «Червоне вино» (м. Мукачево), «Огінь і м'ясо» (м. Мукачево), «Фестиваль Бограчу» (с. Косино, Берегівський р-н), «Гуцульська бриндзя» (м. Рахів), «Угочанська лоза» (м. Виноградів), «Берлибашський бануш» (с. Костилівка, Рахівський р-н), Закарпатський фестиваль пряників (м. Ужгород), «Срібний Татош 2017» (с. Чинадієво, Мукачівський р-н), Історична реконструкція весілля Ілони Зріні і Імре Текелі (замок «Паланок, м.Мукачево), Свято меду (м. Мукачево), Парад наречених (м. Ужгород) тощо [1].

Важливо звернути увагу на той факт, що заходи з просування в туристичному бізнесі спрямовуються не тільки на існуючих та потенційних споживачів, але й на виробників туристичних послуг, спеціалізованих посередників (турагентів, туроператорів, перевізників), а також на інші важливі контактні аудиторії, які функціонують на туристичному ринку (регулятори - органи державної влади, засоби масової інформації, інвестиційні та страхові компанії, громадські організації тощо) [4].

Деякі завдання розвитку Закарпатської області у сфері туризму та подорожей
(складено авторами на основі [12])

Завдання	Зміст завдання	Очікуваний результат від реалізації завдання
Просвітницька діяльність та науково-освітнє забезпечення розвитку туризму та діяльності курортів	Формування сучасного ефективного конкурентоспроможного професійного управлінського, кадрового та педагогічного потенціалу	Забезпечення сфери туризму і діяльності курортів кваліфікованими кадрами, підвищення якості обслуговування туристів
	Обмін кращими практиками туристичної діяльності, у тому числі з питань сталого туризму, під час проведення науково-практичних конференцій, семінарів, засідань за круглим столом та інших заходів	Вивчення досвіду розвитку туристичної сфери на прикладі інших регіонів України та країн, вирішення нагальних проблем туристично-рекреаційної галузі
	Розроблення нових туристично-екскурсійних маршрутів для учнівської та студентської молоді, національно-патріотичне виховання дітей та молоді засобами туристично-краєзнавчої та екскурсійної роботи	Поліпшення виховної роботи, виховання у молоді почуття патріотизму, любові до рідного краю та розвиток сталого туризму
	Розроблення науково-обґрунтованих концепцій та програм регіонального розвитку перспективних туристично-рекреаційних територій	Підготовка локальних інвестиційних проектів у туристичній сфері, забезпечення збереження та раціонального використання цінних рекреаційних ресурсів області
	Удосконалення системи підготовки кадрів для сфери туризму та діяльності курортів	Забезпечення сфери туризму і діяльності курортів кваліфікованими кадрами, підвищення якості обслуговування туристів
Популяризація туристичного потенціалу Закарпаття	Презентація області як туристичного регіону на національному та міжнародному рівнях через участь у виставках, форумах, конференціях, засіданнях за круглим столом, семінарах, днях добросусідства	Формування сприятливого туристичного іміджу, розширення географії туристичних потоків в область, активізація туристичного бізнесу в регіоні
	Створення умов для формування області як центру міжнародного туризму в Україні	Підтримка і консолідація профільної виставкової діяльності, створення на регіональному туристичному ринку однієї з найбільших національних туристичних виставок, розширення географії туристичних потоків в область, активізація туристичного бізнесу в регіоні
	Випуск інформаційних видань та відеофільмів про туристично-рекреаційну індустрію області тощо	Поліпшення туристичного іміджу області, збільшення туристичних потоків, збільшення відрахувань до бюджетів усіх рівнів
	Розроблення та виготовлення туристичної презентаційно-довідкової та сувенірної продукції з туристичним логотипом Закарпаття	Поліпшення туристичного іміджу області, збільшення туристичних потоків

Наслідками реалізації представлених заходів просування туристичних послуг Закарпаття є те, що вони сприяють розвитку туристичної галузі, та її інфраструктури, яка охоплює готельно-ресторанну, транспортну, торговельну, розважальну і інші сфери господарської діяльності регіону. Отже, туристична галузь забезпечує підвищення рівня зайнятості, збереження і розвиток культурного потенціалу, збереження екологічно безпечного навколишнього природного середовища, а також сприяє гармонізації відносин між різними країнами і регіонами [12].

Цей факт підтверджують очікування підприємств сфери послуг Закарпаття щодо перспектив розвитку їх ділової активності: у IV кварталі 2023р. індикатор ділової впевненості у сфері послуг підвищився порівняно із III кварталом 2023р. на 0,9 в.п. [14].

Висновки. Просування туристичних послуг слід вважати одним із пріоритетних

завдань, які стоять як перед туристичними підприємствами та підприємствами туристичної інфраструктури, так і перед місцевими органами влади туристичних компаній. Виконання цих завдань з боку Закарпатської державної обласної адміністрації передбачає реалізацію «Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2021 – 2023 роки» і спрямовані на просвітницьку діяльність та науково-освітнє забезпечення розвитку туризму та діяльності курортів і популяризацію туристичного потенціалу Закарпаття. Результатом реалізації зазначених завдань має стати покращення соціально-економічних показників розвитку регіону і створення привабливого туристичного бренду Закарпаття.

Перспективами подальших досліджень є визначення детермінаційних зв'язків між показниками розвитку туристичних послуг та показниками розвитку регіону в цілому.

Список літератури

1. Проскура В. Ф., Максютова О. В. Актуальні проблеми розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2018. Вип. 1(9). С. 131-136.

2. Гринькевич О. С., Біль М. М. Удосконалення оцінки конкурентоспроможності туристичного продукту регіону. *Регіональна економіка*. 2009. № 4. С. 40-46.

3. Грошова О., Атаманюк Д. Шляхи просування туристичного продукту на ринку. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення : зб. матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції (7–8 жовтня 2022 року, м. Львів)*. Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2022. 288 с. С. 211 - 215.

4. Семак Б. Б. Просування туристичних послуг як ключовий маркетинговий інструмент стимулювання попиту на них. *Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. «Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика» (м. Львів, 31 жовтня - 1 листопада 2018 р.)*. Львів: ЛТЕУ, 2018. 342 с. С. 17-20. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/semak.htm.

5. Антоненко І.Я., Михайліченко Г.І. Логістична стратегія як управлінська інновація

в індустрії туризму. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 714. С. 281–291.

6. Глушко В. Просування туристичних послуг. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 1. С. 86-96.

7. Заячківська Г.А. Ринок міжнародних туристичних послуг: конструювання категорії та класифікація. *Інноваційна економіка*. 2015. № 1 (56). С. 153-157.

8. Габчак Н.Ф. Основні тенденції в'їзного туристичного потоку до Закарпаття. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2014. Вип. 45. С. 279-284. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/gabchak3.htm.

9. ТОП-30 туристичних «родзинок» Закарпаття (карта). URL: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fzak.depo.ua%2Fukr%2Fzak%2Ftop-30-turistichnih-rodzinok-zakarpattya-karta--16012016100300&psig=AOvVaw2Gej0QbbUg0_mx-mjIF97Y&ust=1704790524296000&source=images&cd=vfe&ved=0CBEQjRxqFwoTCKDm0961zYMDFQAAAAAdAAAAABAE.

10. Ковальчук О.А. Інструменти просування регіонального туристичного бренду. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та*

перспективи: зб. тез доп. I Міжнародної наук.- практ. конф., 23 квіт. 2020 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2020. 232 с. С. 118-120.

11. Петлін І.В. Формування, структура туристичного продукту карпатського регіону та просування його на ринку. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2008. Вип. 18.1. С. 194-200.

12. Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2021 – 2023 роки. URL: [https://oda.carpathia.gov.ua/dokument/pro-](https://oda.carpathia.gov.ua/dokument/pro-programu-rozvytku-turyzmu-i-kurortiv-u-zakarpatskiy-oblasti-na-2021-2023-roky)

programu-rozvytku-turyzmu-i-kurortiv-u-zakarpatskiy-oblasti-na-2021-2023-roky.

13. Туристична галузь – це потужний чинник розвитку області. URL: <https://zakarpattya.gov.ua/zakarpattya/infrastruktura/turyzm-i-rekreatsiya/>

14. Очікування підприємств сфери послуг у IV кварталі 2023 року щодо перспектив розвитку їх ділової активності. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/rp/arj_tpprda_2021.htm.

References

1. Proskura, V. F. & Maksyutova, O. V. (2018). *Aktualni problemy rozvytku turystychno-rekreatsiynoho kompleksu rehionu* [Actual problems of the development of the tourist and recreational complex of the region]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika* [Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Economics], no. 1(9), pp.131-136.

2. Hrynkevych, O. S. & Bil, M. M. (2009). *Udoskonalennia otsinky konkurentospromozhnosti turystychnoho produktu rehionu* [Improving the assessment of the competitiveness of the region's tourist product]. *Rehionalna ekonomika* [Regional economy], no. 4, pp. 40-46.

3. Hroshova, O. & Atamaniuk, D. (2022). *Shliakhy prosuvannia turystychnoho produktu na rynku* [Ways of promoting a tourist product on the market]. *Problemy aktyvizatsii rekreatsiino-ozdorovchoi dialnosti naseleння: zbirnyk materialiv XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Problems of intensification of recreational and health activities of the population: proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference]. Lviv, Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Education and Sports Publ., pp. 211-215.

4. Semak, B. B. (2018). *Prosuвання turystychnykh posluh yak kliuchovyi marketynhovyi instrument stymuliuvannia popytu na nykh* [Promotion of tourist services as a key marketing tool for stimulating demand for them]. *Materialy I mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Stalyi rozvytok turyzmu na zasadakh partnerstva: osvita, nauka, praktyka»* [Proceedings of the 1st international

scientific and practical conference "Sustainable development of tourism on the basis of partnership: education, science, practice"]. Lviv, LTEU Publ., pp. 17-20. Available at: https://tourlib.net/statti_ukr/semak.htm.

5. Antonenko, I. Ya. & Mykhailichenko, H. I. (2011). *Lohistychna stratehiia yak upravlinska innovatsiia v industrii turyzmu* [Logistics strategy as a managerial innovation in the tourism industry]. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»* [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University], no. 714, pp. 281-291.

6. Hlushko, V. (2018). *Prosuвання turystychnykh posluh* [Promotion of tourism services]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo* [Foreign trade: economy, finance, law], no. 1, pp. 86-96.

7. Zaiachkovska, H. A. (2015). *Rynok mizhnarodnykh turystychnykh posluh: konstruiuvannia katehorii ta klasyfikatsiia* [Market of international tourist services: category construction and classification]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative economy], no. 1(56), pp. 153-157.

8. Habchak, N. F. (2014). *Osnovni tendentsii viiznoho turystychnoho potoku do Zakarpattia* [The main trends of the inbound tourist flow to Transcarpathia]. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka* [Collection of scientific works of the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv], no. 45, pp. 279-284. Available at: https://tourlib.net/statti_ukr/gabchak3.htm.

9. *TOP-30 turystychnykh «rodzynok» Zakarpattia (karta)* [TOP-30 tourist highlights

of Transcarpathia (map)] Available at: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fzak.depo.ua%2Fukr%2Fzak%2Ftop-30-turistichnih-rodzinok-zakarpattya-karta--16012016100300&psig=AOvVaw2Gej0QbbUg0_mx-mjlf97Y&ust=1704790524296000&source=images&cd=vfe&ved=0CBEQjRxqFwoTCKDm0961zYMDFQAAAAAdAAAAABAE.

10. Kovalchuk, O. A. (2020). *Instrumenty prosvannia rehionalnoho turystychnoho brendu* [Tools for promoting the regional tourism brand]. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy: zb. tez dop. I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 23 kvitnia 2020 roku* [Business, innovations, management: problems and prospects: proceedings of 1st International Scientific and Practical Conference, April 23, 2020]. Kyiv, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute Publ., 2020. 232 p. P. 118-120.

11. Petlin, I. V. (2008). *Formuvannia, struktura turystychnoho produktu karpatskoho rehionu ta prosvannia yoho na rynku* [Formation, structure of the tourist product of the Carpathian region and its promotion on the

market]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy* [Scientific bulletin of the National Forestry University of Ukraine], no. 18.1, pp. 194-200.

12. *Prohrama rozvytku turyzmu i kurortiv u Zakarpatskii oblasti na 2021 – 2023 roky* [The program for the development of tourism and resorts in Zakarpattia Oblast for 2021-2023] Available at: <https://oda.carpathia.gov.ua/dokument/pro-programu-rozvytku-turyzmu-i-kurortiv-u-zakarpatskiy-oblasti-na-2021-2023-roky>.

13. *Turystychna haluz – tse potuzhnyi chynnyk rozvytku oblasti* [The tourism industry is a powerful factor in the development of the region] Available at: <https://zakarpata.gov.ua/zakarpattya/infrastruktura/turyzm-i-rekreatsiya/>

14. *Ochikuvannia pidpriemstv sfery posluh u IV kvartali 2023 roku shchodo perspektiv rozvytku yikh dilovoi aktyvnosti* [Expectations of service sector enterprises in the IV quarter of 2023 regarding the prospects for the development of their business activity] Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/rp/arj_tpprda_2021.htm.

Objective. *The objective of the article is to determine the significance, directions and consequences of the promotion of tourism services in Transcarpathia as an activator of the region's development.*

Methods. *The following methods and techniques of cognition are used in the research process: theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, generalization and systematization.*

Results. *The importance of promoting tourism services in Transcarpathia as an activator of regional development lies in the fact that without high-quality promotion, regional tourism services will not be able to reach the appropriate level of development and gain a competitive position, which for this region implies the loss of economic and social opportunities to use natural and recreational opportunities and resource potential.*

Promotion of tourism services is one of the most difficult and important stages of activity in the tourism market. For the successful promotion of tourism services, the following preliminary activities and conditions must be ensured: development of interesting tours, supported by a number of services; organizing the sale of tourism products taking into account the characteristics of the tourism market; searching for new opportunities, developing new tourism offers; updating the tourism product by improving services, taking into account fashion, market trends; taking into account the price-quality ratio of tourism products; increasing market share by improving product quality and attracting qualified employees; attracting investments; expansion of the tourism product range; marketing and advertising strategies, etc.

As for specific areas for intensifying the promotion of tourism services in Transcarpathia, at the regional level a regulatory document “Program for the development of tourism and resorts in the Transcarpathia region for 2021 – 2023” was adopted, providing for the implementation of directions for promoting tourism services in Transcarpathia as an activator of the development of the region through solving a number of problems. At the regional level, specific tasks are solved to promote

tourism services in Transcarpathia with the help of such tools as participation in exhibitions, forums, conferences, PR (production of information publications and films about the tourism and recreational industry of the region), formation of a tourism brand (image of the region), attraction and preparation personnel for organizing tourism services.

The consequences of the implementation of the presented directions for promoting tourism services in Transcarpathia is that they contribute to the development of the tourism industry and its infrastructure, which covers hotel, restaurant, transport, trade, entertainment and other areas of economic activity in the region. The tourism industry ensures an increase in employment levels, the preservation and development of cultural potential, the preservation of an environmentally friendly natural environment, and also contributes to the harmonization of relations between different countries and regions.

Key words: *promotion of tourist services, development of the region, Transcarpathia, tourism industry, development program.*

Надійшла до редакції: 06.12.2023

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-32-43

JEL : O 18

УДК 338.48

Снігур К. В.,
старший викладачДонецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: snigur@donnuet.edu.ua**КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН РЕСУРСНОЇ БАЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

UDC 338.48

Snihur K. V.,
Senior LecturerMykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk
National University of Economics and Trade,
Kriviy Rih, Ukraine,
e-mail: snigur@donnuet.edu.ua**CULTURAL AND EDUCATION TOURISM IN UKRAINE:
CURRENT STATE OF THE RESOURCE BASE AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

Мета. Метою статті є аналіз сучасного стану ресурсної бази, визначення основних тенденцій та перспектив розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні.

Методика. Для досягнення зазначеної мети використано наступні методи: теоретичного узагальнення (для дослідження підходів до визначення поняття культурно-пізнавального туризму), статистичний (для обробки статистичної інформації), аналізу (для дослідження сучасного стану ресурсної бази, тенденцій та особливостей розвитку культурно-пізнавального туризму), абстрактно-теоретичний (для узагальнення та формування висновків) та моделювання (для визначення перспективних напрямів розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні).

Результати. В результаті проведеного дослідження підходів до визначення поняття «культурно-пізнавальний туризм» встановлено, що під останнім варто розуміти подорожі, основною метою яких є ознайомлення туристів із історичними, культурними та природними об'єктами і ресурсами з метою задоволення пізнавальних та естетичних потреб. Проаналізовано структуру, сучасний стан ресурсної бази культурно-пізнавального туризму та особливості її просторового розміщення. Виявлено дисбаланс між розміщенням та насиченістю культурно-історичними об'єктами між різними регіонами України на перевагу м. Київ, Харківської, Дніпропетровської, Одеської та Полтавської областей і Карпатського регіону. Проаналізовано втрати культурно-пізнавальних ресурсів від російсько-української війни та встановлено основні тенденції у сучасному розвитку культурно-пізнавального туризму.

В результаті проведеного аналізу визначено та обґрунтовано основні напрямки розвитку культурно-пізнавального туризму в умовах воєнного та повоєнного часів, зокрема такі як: розвиток мілітаризованих напрямів культурно-пізнавального туризму, поширення на культурно-пізнавальний туризм сучасних travel-трендів, впровадження в містах перспективного туристичного руху Slow Cities, зміщення акценту на креативність форм культурно-пізнавального туризму та розширення застосування інноваційних технологій у просуванні туристичних об'єктів та обміні інформацією зі споживачами туристичних послуг.

Ключові слова: туризм, внутрішній туризм, культурно-пізнавальний туризм, туристичні ресурси, культурна спадщина, історико-культурна пам'ятка.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток культурно-пізнавального туризму має

позитивну тенденцію на ринку туристичних послуг. Він виступає засобом інформування

© Снігур К. В.

населення про історію та культуру регіонів та відіграє важливу роль в осмисленні власної ідентичності і відродженні національних традицій. Наявність багатої ресурсної бази дає можливість задовольнити потребу у якісному культурно-пізнавальному туристичному продукті як внутрішніх, так і міжнародних туристів та просувати національний туристичний продукт на міжнародний ринок туристичних послуг.

Однак, перешкодою такому розвитку культурно-пізнавального туризму є російсько-українська війна, що триває з 2014 р., а особливо активна її фаза, та відповідно, зменшення, а в деяких регіонах зникнення, туристичних потоків. Крім того, спостерігається недостатнє висвітлення діяльності туристичної сфери України в умовах російсько-української війни та перспектив її розвитку в післявоєнний період. У зв'язку з цим, виникає необхідність комплексного вивчення культурно-пізнавального туризму як окремого напрямку туристичної діяльності в Україні в умовах війни.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням культурно-пізнавального туризму присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких Л. Божко, В. Федорченко, П. Пуцентейло, Ф. Шандор, С. Мельниченко, М. Мельник, В. Величко [2, 3, 4, 5, 6, 7, 9]. У своїх працях вони розкривали питання теоретичних основ, проблем та розвитку культурно-пізнавального туризму на державному та регіональному рівнях. Особливості розвитку культурно-пізнавального туризму в умовах війни досліджують О. Бордун, В. Шевчук, В. Монастирський, О. Лучка [15], Н. Барвінок, М. Барвінок [16], Н. Паньків, В. Сагайдак [18]. Проте, не дивлячись на інтерес наукової спільноти до проблематики культурно-пізнавального туризму в умовах війни, недостатню увагу приділено дослідженню розвитку культурно-пізнавального туризму у регіонах України в умовах війни та напрямів його розвитку у післявоєнний період.

Вперше поняття «культурно-пізнавальний туризм» було вжито у матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики у 1982 р. [1]. Зокрема, двома міжнародними організаціями – UNESCO і ICOMOS, було запропоновано визначення та основні

документи у сфері використання культурно-історичного надбання. UNESCO розглядає культурно-пізнавальний туризм як вид туризму, що є відмінним від інших, та який враховує культури різних народів. Міжнародна рада по пам'ятках і об'єктах (ICOMOS) у Хартії по культурному туризму визначає культурно-пізнавальний туризм як форму туризму, основною метою якого, є відкриття та дослідження пам'ятників і об'єктів [2].

Серед вітчизняних науковців немає одностайності щодо визначення поняття культурно-пізнавальний туризм. Крім того, часто спостерігається ототожнення та вживання для його позначення понять пізнавальний, екскурсійний, культурний туризм тощо. Так, В. Федорченко, визначає культурно-пізнавальний туризм як туристські поїздки, основною метою яких є задоволення допитливості та інших пізнавальних інтересів, причому автор вважає його аналогічним екскурсійному туризму [3]. Такої ж думки дотримується науковець П. Пуцентейло, який розглядає культурно-пізнавальний туризм як подорожі і поїздки з пізнавальною метою [4].

На відміну від вище зазначених авторів, Ф. Шандор трактує поняття культурно-пізнавальний туризм як туристські поїздки, подорожі, походи з метою відвідин будь-яких регіонів, місцевості, центрів туризму тощо для ознайомлення з пам'ятниками природи, історії і культури, побутом і традиціями місцевого населення, народними ремеслами і промислами, досягненнями у сфері науки, культури, промислового виробництва, будівництва [5].

Більш ґрунтовне визначення поняття пропонує С. Мельниченко, яка вважає, що культурно-пізнавальний туризм – це тимчасове переміщення індивідів за межі їх постійного місця проживання, зумовлене наявністю інтересу до відвідування культурних пам'яток, враховуючи культурні події, історичні місця та музеї, художні галереї, музичні та драматичні театри, концертні майданчики та інші об'єкти туристичного інтересу, які відображають історичну спадщину, сучасну художню творчість і виконавські мистецтва, традиційні цінності, види діяльності та повсякденний стиль життя населення, з метою отримання нової інформації і досвіду для задоволення культурних потреб [6].

Одним із засобів інформування громадян про інші регіони України та світу, визначає культурно-пізнавальний туризм М. Мельник, засобом, що охоплює відвідування визначних історичних, культурних та географічних місць. Причому, автор відзначає, що у період пандемії COVID-19, що вкрай негативно позначилася на розвитку туристичної галузі, та у постпандемічний період, саме цей вид туризму є найкращим для активного впровадження інтернет-технологій та розвитку маркетингових програм з просування культурно-пізнавального туризму в соціальних мережах [7].

Узагальнивши запропоновані науковцями визначення поняття, вважаємо, що культурно-пізнавальний туризм слід тлумачити як подорожі, основною метою яких є ознайомлення туристів із історичними, культурними та природними об'єктами і ресурсами з метою задоволення пізнавальних та естетичних потреб. Важливо також відзначити, що культурно-пізнавальний туризм носить не тільки інформаційний характер але і відіграє надзвичайно важливу роль у збереженні культурної спадщини та національної самобутності. Зокрема, у Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, культурно-пізнавальний туризм визначено одним із пріоритетних напрямів туризму на державному та регіональному рівні, а також передбачено формування та функціонування Єдиної туристичної інформаційної системи, що міститиме інформацію про всі туристичні та рекреаційні ресурси країни, придатні для використання в туризмі, у тому числі об'єкти культурної спадщини [8].

Мета. Метою статті є аналіз сучасного стану ресурсної бази, визначення основних тенденцій та перспектив розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих факторів розвитку культурно-пізнавального туризму є наявність особливих передумов – культурно-пізнавальних ресурсів, адже саме вони служать умовою для організації культурно-пізнавальних турів та оптимізують туристичну діяльність у цілому. Такими ресурсами вважаються ті об'єкти культури й історії, що були оцінені та досліджені науковцями і можуть бути використані для задоволення туристичних потреб. Історико-культурні ресурси прийнято поділяти на два типи: предметні та непередметні. До предметних історико-культурних ресурсів відносять матеріальні пам'ятники археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, музеї, заповідники і садиби. До непередметних – духовні звичаї, традиції, обряди, фольклор та усну народну творчість [9].

Україна володіє надзвичайно багатими історико-культурними ресурсами. Так, на сьогоднішній день на державному обліку в Україні перебуває 170185 тис. об'єктів культурної спадщини, що задіяні у туристичній індустрії. Однак, лише 9,6%, від загальної кількості об'єктів, тобто 16359 культурно-історичних об'єктів, виявлених на території України, внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. У 2023 р. у реєстр занесені 1138 об'єктів національного та 15221 об'єкт місцевого значення (табл. 1). [10].

Таблиця 1

Пам'ятки культурної спадщини України, що занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (складено автором на основі даних джерела [10])

Область	Кількість пам'яток культурної спадщини, од.		
	Всього	З них:	
		національного значення	місцевого значення
Автономна Республіка Крим	2314	292	2022
Вінницька	74	28	46
Волинська	443	23	20
Дніпропетровська	2323	24	2319
Донецька	97	14	83
Житомирська	76	16	60
Закарпатська	98	54	44
Запорізька	413	12	401

Івано-Франківська	80	31	49
Київська	236	38	198
Кіровоградська	61	6	55
Луганська	497	19	478
Львівська	153	39	113
Миколаївська	36	30	6
Одеська	1110	26	1084
Полтавська	1207	34	1173
Рівненська	27	17	10
Сумська	2473	37	2436
Тернопільська	41	5	36
Харківська	2289	35	2254
Херсонська	270	34	236
Хмельницька	192	22	170
Черкаська	95	41	54
Чернівецька	675	18	657
Чернігівська	538	80	458
м. Київ	1114	185	929

Як бачимо, найбільша кількість пам'яток культурної спадщини національного значення зосереджена в Київській, Львівській, Черкаській, Закарпатській та Чернігівській областях, а також у м. Київ та Автономій Республіці Крим. Щодо пам'яток місцевого значення, то лідерами за кількістю є Одеська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська та Сумська області та, безумовно, Автономна Республіка Крим і м. Київ.

За даними Асоціації міст України у співвідношенні кількості внесених пам'яток культурної спадщини України, що занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, до загальної кількості об'єктів культурної спадщини, виявлених на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, лідером є м. Київ – 27%, Одеська область - 23%, Дніпропетровська область - 17%, АР Крим - 13%, Сумська та Харківська області - 9 % [11].

Рис. 1. Просторова локалізація пам'яток культурної спадщини України, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (складено автором на основі даних джерела [10])

З рис 1. бачимо, що основні туристичні регіони України, на території яких зосереджено переважну більшість історико-культурної спадщини представлені м. Київ, Харківською Дніпропетровською, Одеською та Полтавською областями. Насиченими культурною спадщиною є також Кримський та Карпатський регіони. Відповідно, існує дисбаланс між розміщенням та насиченістю культурно-історичними об'єктами між різними регіонами України, що призводить до посилення конкурентних переваг одного регіону над іншими та визначенням таких, що концентруються виключно на просуванні на регіональний та міжнародний ринок послуг туристичного продукту у сегменті культурно-пізнавального туризму.

Із загальної кількості об'єктів культурної спадщини, що перебувають на державному обліку в Україні до культурно-пізнавального туристичного фонду відносяться:

- 64206 археологічних об'єкти культурної спадщини, найбільша кількість яких зосереджена у Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Черкаській, Полтавській та Чернігівській областях;

- 54364 історичних об'єкти культурної спадщини, найбільша концентрація яких у Тернопільській, Житомирській, Чернігівській та Львівській областях;

- 16293 об'єкти архітектури і містобудування, найбільша кількість яких знаходиться у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Одеській областях;

- 7926 об'єктів монументального мистецтва, що зосереджені у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Черкаській та Чернігівська областях;

- 368 об'єкти садово-паркового мистецтва, що зосереджені в основному у Львівській, Тернопільській, Закарпатській, Вінницькій, Черкаській, Київській та Сумській областях;

- 61 історико-культурний заповідник, що в більшості знаходяться у Київській, Миколаївській, Одеській, Тернопільській та Хмельницькій областях;

- 11 ландшафтних об'єкти у Черкаській, Київській та Миколаївській областях [11].

У співвідношенні, найбільшу частку серед об'єктів культурно-пізнавального туризму становлять археологічні об'єкти - 44%, історичні об'єкти - 39% та об'єкти архітектури і містобудування - 12%, та лише 5% припадає на об'єкти монументального, садово-паркового мистецтва, історико-культурні заповідники та ландшафтні об'єкти.

Найцінніші зразки історичної та культурної спадщини України перебувають під охороною ЮНЕСКО. Зокрема, 7 унікальних об'єкти входять до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі і України, Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора, Букові праліси Карпат та давні букові ліси, Архітектурний ансамбль Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, Геодезична дуга Струве, Ансамбль історичного центру Львова та Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерська лавра. Крім того, у січні 2023 року, на позачерговій сесії комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Комітет всесвітньої спадщини до Списку всесвітньої спадщини було внесено історичний центр Одеси [12, 13].

Розглядаючи питання ресурсного потенціалу культурно-пізнавального туризму в Україні на сьогодні, необхідно наголосити на втратах від війни. Адже армія РФ зруйнувала не лише сотні тисяч домівок українців, але й цілі міста та громади, і, відповідно, було знищено та пошкоджено культурно-історичні пам'ятки, які були задіяні в організації туристичної діяльності. З початку російського вторгнення окупантами здійснено 423 злочини проти української історико-культурної спадщини. Серед пошкоджених об'єктів налічується: 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини, які мають офіційний статус пам'яток; 147 культових споруд (50 з них перебувають на обліку як пам'ятки історії, архітектури та містобудування або цінні історичні споруди); 136 пам'яток, що належать до християнських громад (2 – католицьких, 10 – протестантських та 125 – православних), 4 пам'ятки належать до ісламських та 6 до єврейських громад; 46 меморіальних пам'ятників на честь історичних осіб та подій XIX – початку XXI ст.; 33 заповідники та музеї; 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів; 40 бібліотек (табл. 2) [14].

Таблиця 2

Значущі культурно-історичні пам'ятки, що знищені або постраждали внаслідок воєнних дій (складено автором на основі даних джерела [14])

Область	Культурно-історична пам'ятка
Дніпропетровська	Дніпровський будинок органної та камерної музики
Донецька	Маріупольський художній музей ім. Куїнджі, Святогірська Свято-Успенська Лавра (XVII – XVIII ст.), Христо-Різдвяний кафедральний собор, Маріупольський драматичний театр
Житомирська	Дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці (1862 р.) Покровська церква (1872 р.)
Запорізька	Музей-садиба Попових
Київська	Історико-краєзнавчий музей Марії Примаченко, Георгіївська церква у Заворичах (1873 р.) Меморіальний комплекс Бабин Яр
Луганська	Свято-Христо-Різдвяний кафедральний собор
Одеська	Воронцовський палац
Сумська	Сумський кадетський корпус, Сумська духовна семінарія
Харківська	Історико-краєзнавчий музей м. Охтирка, Будівля вокзалу в Охтирці, монумент ХХ століття – колишній кінотеатр ім. Щорса, Бібліотека ім. Короленка, будинок №8 на вулиці Свободи, будинок №3 на площі Конституції, будинок «Слово», Успенський собор (XVIII ст.)
Чернігівська	Музей Українських старожитностей Василя Тарновського, Іллінська церква (XI – XII ст.), Успенський Єлецький монастир (1060 р.)

Руйнування та пошкодження та об'єктів нерухомої культурної спадщини, що є результатом ракетних ударів, бомбардувань та артилерійських обстрілів, наразі зафіксовано у 15 регіонах України. Найбільша кількість таких об'єктів локалізується у Харківській (103), Донецькій (99), Київській (79), Луганській (40) та Чернігівській (38) та Сумській (28) областях [15]. Варто відзначити, що руйнування об'єктів культурної спадщини вважається воєнним злочином за Гаазькою конвенцією 1954 року.

Масштаби руйнації та втрат від війни точно порахувати ще не можливо, адже велика частина території та культурно-пізнавальних ресурсів стала недоступною через те, що опинилась на територіях що є тимчасово окуповані, деякі ще з 2014 р., або знаходяться на територіях, що можуть становити небезпеку для туристів, так як розташовані близько до територій, на яких ведуться активні бойові дії (табл. 3). Також втрачено популярні туристичні локації Олешківські піски, Асканія-Нова, Кінбурнська коса, Джарилгач, Рожеві солені озера.

Таблиця 3

Ресурси культурно-пізнавального туризму, що частково знаходять під окупацією або розташовані поблизу (складено автором на основі даних джерела [15, 16])

Область	Культурна спадщина України	Природно-заповідний Україні
Донецька	4,2 тис. пам'яток (з них – 75 пам'яток архітектури) 19 музеїв	70 територій та об'єктів
Запорізька	6,8 тис. пам'яток (з них – 25 пам'яток архітектури і містобудування, 3 заповідники) 16 музеїв	299 територій та об'єктів
Луганська	9,5 тисяч пам'яток (з них – 341 пам'ятка архітектури) 20 музеїв	87 територій та об'єктів
Миколаївська	3,3 тисячі пам'яток (з них – 143 пам'ятки архітектури) 3 музеї	89 територій та об'єктів
Одеська	7,4 тис. пам'яток (з них – 1440 пам'ятки містобудування і архітектури) 3 музеї	92 території та об'єкти

Харківська	2,5 тис. пам'яток (з них – 156 пам'ятки архітектури) 15 музеїв	135 територій та об'єктів
Херсонська	5,9 тис. пам'яток (з них – 143 пам'ятки архітектури) 3 музеї	69 територій та об'єктів

Крім наявності культурно-історичного потенціалу важливим показником розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні є туристичний потік. Починаючи з 2000 р. по 2013 р. Україна, приймаючи близько 25 млн. іноземних туристів на рік, стала популярною туристичною дестинацією та впливовим реципієнтом міжнародних відвідувачів. Негативна зміна в чисельності міжнародних туристів, що відбулась у 2014 р., була спричинена початком російсько-української війни та анексією Криму та призвела до втрати близько 30% туристичного потоку. З 2020 р. на структуру та чисельність тур потоку в Україні вплинула світова криза, спричинена поширенням пандемії Covid-19, та введення карантинних обмежень. Згідно з даними

Державним агентством з розвитку туризму у 2020 р. міжнародний та внутрішній туристичні потоки впали на 75%, у порівнянні з показником 2019 р. [17].

Щодо цілей в'їзду в Україну, то розподіл в'їзних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, показує, що відповідно до мети поїздки, із загальної кількості туристів, що в'їхали в Україну у 2020 р. – 2,3 млн. осіб, з метою дозвілля та відпочинку до України в'їхало 70% туристів, спеціалізованого туризму 20%, подорожували з діловою чи зі службовою чи метою або для отримання освіти - 6%, з метою лікування та рекреації – 3% та з іншими туристичними цілями - 1% (рис. 2).

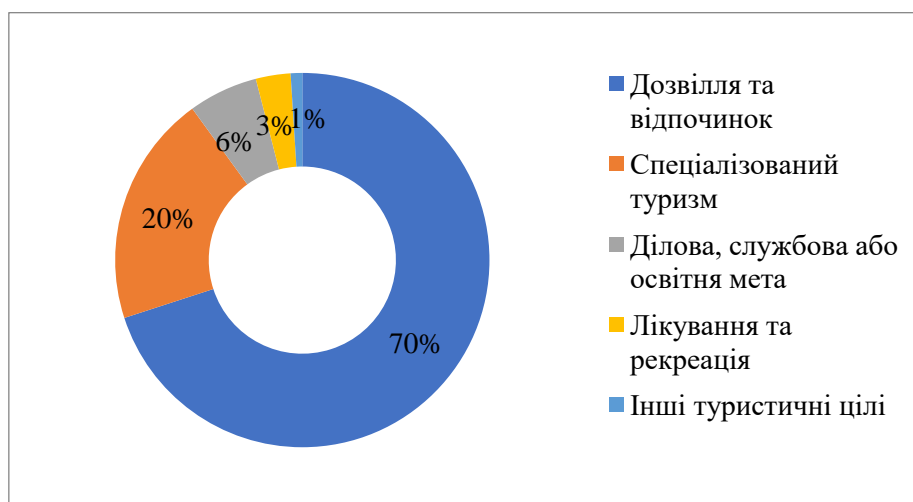

Рис. 2. Розподіл в'їзних туристів відповідно до мети поїздки (складено автором на основі даних джерела [17])

Зауважимо, що наявні статистичні дані носять більше загальний характер і не відображають реального стану розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні, адже зазвичай у Державній прикордонній службі реєструють туристичні поїздки з культурно-пізнавальною ціллю як поїздки з метою спеціалізованого туризму або просто відзначають їх як дозвілля чи відпочинок, виходячи з того, що часто туристичні поїздки є

поєднують у собі кілька видів туризму. У випадку з культурно-пізнавальним туризмом, якраз через вдале поєднання функцій фізичного та психологічного відновлення особистості із освітньо-культурною та просвітницькою діяльністю, важко виокремити основну туристичну ціль.

Широкомасштабні воєнні дії, внесли корективи в організацію туристичної діяльності та у структуру туристичних потоків України. Державний бюджет у 2022 р. втратив

близько 30% надходжень від туристичної галузі. Кількість міжнародних туристичних прибуттів знизилася майже вдвічі – з 4 млн. у 2021-му до 2 млн. у 2022 р. [17]. При цьому, це були скоріш туристи у традиційному розумінні, а офіційні особи, делегації волонтери та представники міжнародних організацій.

Скорочення внутрішнього туризму склало приблизно 50%. Більшість туристичних напрямків, які були звичними для організації культурно-пізнавального туризму стали неможливими. Як туристичний напрямок тимчасово втрачений південь України та обмежена туристична діяльність у північних областях України. Туристичний потік в західних областях залишається на тому ж рівні, що і в 2021 р., відносно збільшився потік до центральних областей [18]. Безумовно, війна становить надзвичайно велику загрозу для життя країни, однак, на сьогоднішній день, внутрішній туризм все ж функціонує, адже у відносно безпечних регіонах країни можна відвідувати туристичні об'єкти, музеї та інші підприємства, що надають туристичні або супутні туристичні послуги. При наданні таких послуг враховуються відповідні заходи безпеки, наприклад наявність бомбосховищ на маршрутах або в закладах розміщення та громадського харчування.

Паралельно з цим в організації культурно-пізнавального туризму залишаються присутні і довоєнні проблеми, які з розгортанням повномасштабної війни лише загострилися. Так, велику загрозу становить недбальство по відношенню до туристичних об'єктів, а особливо гостро стоїть питання збереження культурної спадщини. За даними Асоціації міст України близько 70% об'єктів культурної спадщини перебуває в незадовільному стані, а майже кожен десятий об'єкт знаходиться в аварійному стані, та потребує проведення робіт з реконструкції або реставрації чи елементарного облаштування для туристичних відвідувань. У співвідношенні до загальної кількості пам'яток лише для 49 103 пам'яток, що становить 35% укладені охоронні договори, а встановлено зони охорони лише для 10% [11]. Важливою проблемою являється відсутність методологічних аспектів аналізу використання об'єктів культурної спадщини в якості туристичних та

екскурсійних об'єктів. Внаслідок чого наявні історико-культурні ресурси залучаються до туристичної галузі безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму. Зокрема, із загальної кількості пам'яток культурної спадщини національного значення лише 45% використовуються як туристичні об'єкти [11].

Крім того, важливо відзначити проблеми із транспортною мережею, що виражаються у поганій транспортній доступності об'єктів культурної спадщини залізничним та автобусним транспортом. Частина пам'яток взагалі має погану транспортну доступність навіть для автомобільного транспорту, і обладнана лише пішими маршрутами, які у переважній більшості перебувають у неналежному стані та потребують реконструкції, і, відповідно, доступні не для усіх категорій туристів. До негативних проявів розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні сьогодні варто віднести також закриття малих місцевих музеїв, скорочення музейних колекцій та закриття окремих музейних експозицій; занедбаний стан рекреаційних зон навколо культурно-пізнавальних туристичних об'єктів, а інколи навіть відсутність мінімальної необхідної інфраструктури для забезпечення санітарно-гігієнічних чи інших потреб туристів; активну забудову історичних частин міст, де зосереджена велика кількість пам'яток культури, що відповідно, значно зменшує атрактивність цих частин міста.

Висновки. Розглянувши основні тенденції розвитку культурно-пізнавального туризму, можна стверджувати, що Україна має значний ресурсний потенціал та гарні перспективи для розвитку даного виду туризму. Однак, крім безпекової ситуації в країні, існує об'єктивна потреба у збільшенні систематичних фінансових надходжень для відновлення та реконструкції об'єктів культурної спадщини і матеріально-технічної туристичної бази, створенні конкурентних переваг наявних туристичних дестинацій для просування їх на ринок туристичних послуг у сегменті культурно-пізнавального туризму, а також упровадження інноваційних технологій, які зроблять культурно-пізнавальний туризм більш комфортним та цікавим для туристів різних вікових категорій.

Враховуючи досвід країн, які постраждали внаслідок воєнних вторгнень або іншого роду збройних конфліктів, до перспектив подальшого розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні вважаємо належним віднести:

- розвиток мілітаризованих напрямів культурно-пізнавального туризму, адже і під час війни і по завершенню воєнних дій з'явиться велика кількість об'єктів сучасної історії, які, не дивлячись на трагічну історію їх створення, будуть цікавими. Багато туристів захочуть відвідати місця, які стали символами цієї війни. Серед мілітаризованих видів культурно-пізнавального туризму, які мають перспективи розвитку в Україні можна розглядати воєнний туризм (подорожі до місць та об'єктів, які мали військове значення), темний туризм (подорожі до місць масштабних та жорстоких вбивств, місць влучання ракет з великою кількістю жертв, територій, що були окуповані російськими військами), ностальгійний (подорожі вимушено переселених громадян, або таких, що втратили свій дім), волонтерський туризм (туризм за участю осіб будь-якого віку у волонтерських проєктах туристичної спрямованості). Необхідно відзначити, що такі напрями культурно-пізнавального туризму є доволі специфічними, та не несуть позитивних емоцій, однак вони є надважливими для розуміння закономірностей сучасної української історії та формування національної свідомості.

- поширення на культурно-пізнавальний туризм сучасних travel-трендів. Пандемія COVID-19, привнесла для туристичної сфери ряд нових видів туризму, які можуть стати популярними і в обмежених воєнних умовах організації культурно-пізнавального туризму. Зокрема перспективними можуть бути урбан-туризм (знайомство історико-культурними, природними і антропогенними об'єктами міста, в якому проживає турист, розвиток міського публічного та рекреаційного простору), стейкейшн або болістей (культурно-пізнавальний відпочинок недалеко від будинку, в околицях міста, інших регіонах країни) воркейшн (культурно-пізнавальна подорож до нового місця, не відволікаючись від основної роботи (дистанційної)) роуд – тріп та караванінг (дорожні поїздки

автомобілем на великі відстані, за особисто прокладеним маршрутом, з метою відвідування популярних, легкодоступних історико-культурних чи природних туристичних локацій, з проживанням в автобудинках або кемпінгах).

- впровадження в містах перспективного туристичного руху Slow Cities. Цей рух - це спільнота малих міст, що мають населення до 50 тис. осіб, та акцентують увагу туристів на своїй неповторності та на збереженні традицій в культурі, архітектурі та оточуючому рекреаційному просторі. Адже саме малі міста мають велику кількість пам'яток історії, культури та архітектури, які є привабливими культурно-пізнавальними об'єктами. Даний рух орієнтується на туристів, яким цікаві традиційні цінності регіону, їх автентичність та унікальність.

- зміщення акценту на креативність форм культурно-пізнавального туризму. Ціннішим тут є перехід на короткотривалий культурно-пізнавальний відпочинок через збільшення креативності його форм та отримання яскравих вражень за відносно короткий проміжок часу. Джерелом таких вражень використовують «аборигенну» вуличну культуру, з безліччю малих закладів, серед яких є художні галереї, музеї сучасного мистецтва, антикварні та книжкові магазини. Особливо цікавими для культурно-пізнавального туризму є гібридні об'єкти, наприклад, кав'ярня, яка об'єднана з галереєю сучасного мистецтва чи центром живої музики або книгарня, що поєднується з кав'ярнею чи камерними театром.

- розширення застосування інноваційних технологій у просуванні туристичних об'єктів та обміні інформацією зі споживачами туристичних послуг. Використання популярних серед молоді соціальних мереж Instagram та Tik Tok, а також Telegram-каналів, чат-ботів, спеціальних додатків та QR-кодів є потужним інструментом в політиці просування культурно-пізнавального туристичного продукту, адже вони доступні широкій аудиторії споживачів туристичних послуг та дозволяють швидко обмінюватися інформацією і підтримувати соціальний статус.

Список літератури

1. Рекомендація № 36 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Збереження культурної спадщини всіх віків». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_744#Text.
2. Божко Л. Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів. України. *Культура України*. 2011. Вип. 32. С. 36–39. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/riold_2017/ku/kultura32/21.pdf.
3. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник. Київ : Дніпро, 2000. 155 с.
4. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємства. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
5. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму. Київ : Знання, 2013. 334 с.
6. Туризм: реалії та перспективи сталого розвитку: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 жовт. 2014 р.). Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 418 с.
7. Мельник М. С. Управління розвитком культурно-пізнавального туризму в Львівській області. URL: <https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2019/12/Melnik/>.
8. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>.
9. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг : навч. Посібник. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
10. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-ram-iatok-ukrainy/>.
11. Асоціація міст України. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/kultura_na_spadshchyna_orenda_pptx.pdf.
12. Об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/content/obekti-svitovoi-spadshchini-yunesko-v-ukraini.html>.
13. Odesa inscribed on UNESCO's World Heritage List in the face of threats of destruction. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/ru/articles/odessa-vklyuchena-v-spisok-vsemirnogo-naslediya-yunesko-v-svyazi-s-ugrozoj-razrusheniya>.
14. Зруйнована культурна спадщина України. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: culturecrimes.mkip.gov.ua.
15. Бордун О., Шевчук В., Монастирський В., Лучка О. Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни. *Вісник Львівського університету*. Серія економічна. 2022. Випуск 62. С. 178–196. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Bordun-Visnuk_Univer_Economics-stattya-22.pdf.
16. Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому. 2022. С. 24–32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1900>.
17. Державне агентство розвитку туризму України URL: <https://www.tourism.gov.ua/>
18. Паньків Н.Є., Сагайдак В. І. Організація культурно-пізнавального туризму. Сучасний стан та тенденції розвитку в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2022, № 5. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/11/2022-310-10.pdf>.

References

1. *Rekomendatsiia № 36 Vsesvitnoi konferentsii shchodo polityky u sferi kultury «Zberezhennia kulturnoi spadshchyny vsikh vikiv»* [Recommendation No. 36 of the World Conference on Cultural Policies "Safeguarding the Cultural Heritage of All Ages"] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_744#Text.
2. Bozhko, L. D. (2011). *Kulturnyi turyzm yak vazhlyvyi chynnyk sotsialno-kulturnoho rozvytku rehioniv Ukrainy* [Cultural tourism as an important factor in the socio-cultural

development of Ukraine's regions]. *Kultura Ukrainy* [Culture of Ukraine], issue 32, pp. 36–39 Available at: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura32/21.pdf.

3 Fedorchenko, V. K. (2000). *Turystyskyi slovnyk-dovidnyk* [Tourist dictionary and reference book]. Kyiv, Dnipro Publ., 155 p.

4. Putsenteilo, P. R. (2007). *Ekonomika i orhanizatsiia turystychno-hotelnoho pidpryemnytstva* [Economics and organisation of tourism and hotel business]. Kyiv, Tsentr Uchbovoi Literaturny Publ., 344 p.

5. Shandor, F. F. (2013). *Suchasni riznovydy turyzmu* [Modern types of tourism]. Kyiv, Znannia Publ., 334 p.

6. *Turyzm: realii ta perspektyvy staloho rozvytku: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (Kyiv, 23–24 zhovt. 2014 r.)* [Tourism: realities and prospects of sustainable development: materials of the International scientific and practical conference (Kyiv, 23-24 October 2014)]. Kyiv, Kyiv National University of Trade and Economics Publ., 2014, 418 p.

7. Melnyk, M. S. *Upravlinnia rozvytkom kulturno-piznavalnoho turyzmu v Lvivskii oblasti* [Management of cultural and educational tourism development in Lviv region]. Available at: <https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2019/12/Melnik/>.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine. *Stratehiia rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku* [Strategy for the development of tourism and resorts until 2026]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>.

9. Velychko, V. V. (2013). *Orhanizatsiia rekreatsiinykh posluh : navchalnyi posibnyk* [Organisation of recreational services : a textbook]. Kharkiv, Kharkiv O. M. Beketov National University of Municipal Economy, 202 p.

10. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. *Derzhavnyi reiestr nerukhomykh pamiatok Ukrainy* [State Register of Immovable Monuments of Ukraine]. Available at: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/>

11. Association of Ukrainian Cities. Available at:

https://www.auc.org.ua/sites/default/files/kulturna_spadshchyna_orenda_pptx.pdf.

12. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. *Obiekty vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO v Ukraini* [UNESCO World Heritage Sites in Ukraine]. Available at: <https://mkip.gov.ua/content/obekti-svitovoi-spadshchyni-yunesko-v-ukraini.html>.

13. Odesa inscribed on UNESCO's World Heritage List in the face of threats of destruction. UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org/ru/articles/odessa-vklyuchena-v-spisok-vsemirnogo-naslediya-yunesko-v-svyazi-s-ugrozoy-razrusheniya>.

14. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. *Zruinovana kulturna spadshchyna Ukrainy* [Destroyed cultural heritage of Ukraine]. Available at: <https://culture-crimes.mkip.gov.ua>.

15. Bordun, O., Shevchuk, V., Monastyrskyi, V. & Luchka, O. (2022). *Vtraty ta napriamy poriatunku turystychnoho biznesu Ukrainy v umovakh viiny* [Losses and ways to rescue Ukraine's tourism business in times of war]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia ekonomichna* [Bulletin of Lviv University. Economic series], issue 62, pp. 178–196. Available at: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Bordun-Visnuk_Univer_Economics-stattya-22.pdf.

16. Barvinok, N. V. & Barvinok, M. V. (2022). *Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na turyzm v Ukraini ta perspektyvy yoho rozvytku v maibutnomu* [The impact of the Russian-Ukrainian war on tourism in Ukraine and prospects for its development in the future], pp. 24–32. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1900>

17. State Agency for Tourism Development of Ukraine. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/>

18. Pankiv, N. Ye. & Sahaidak, V. I. (2022). *Orhanizatsiia kulturno-piznavalnoho turyzmu. Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku v Ukraini* [Organisation of cultural and educational tourism. Current state and development trends in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Khmelnytskyi National University], no. 5. Available at: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/11/2022-310-10.pdf>.

Objective. *The article is aimed at analyzing the current state of the resource base, identifying the main trends and prospects for the development of cultural and educational tourism in Ukraine.*

Methods. *To achieve the objective, the following methods are applied: theoretical generalisation (to study approaches to defining the concept of cultural and educational tourism), statistical (to process statistical information), analysis (to study the current state of the resource base, trends and features of the development of cultural and educational tourism), abstract-theoretical (to summarise and draw conclusions) and modelling (to identify promising areas for the development of cultural and educational tourism in Ukraine).*

Results. *As a result of the study of approaches to defining the concept of "cultural and educational tourism", it is established that the latter should be understood as travel, the main purpose of which is to familiarise tourists with historical, cultural and natural objects and resources in order to meet educational and aesthetic needs. The structure, current state of the resource base of cultural and educational tourism and features of its spatial location are analysed. The imbalance between the location and saturation of cultural and historical objects between different regions of Ukraine is revealed, in favour of Kyiv, Kharkiv, Dnipro, Odesa and Poltava regions and the Carpathian region. The article analyses the loss of cultural and educational resources from the Russian-Ukrainian war and identifies the main trends in the current development of cultural and educational tourism.*

As a result of the analysis, the main directions of development of cultural and educational tourism in wartime and post-war conditions are identified and substantiated, in particular, the following: development of militarised areas of cultural and educational tourism, extension of modern travel trends to cultural and educational tourism, introduction of the promising Slow Cities tourist movement in cities, shifting the emphasis to the creativity of forms of cultural and educational tourism and expanding the use of innovative technologies in promoting tourist attractions and exchanging information with consumers of tourist services.

Key words: *tourism, domestic tourism, cultural and educational tourism, tourism resources, cultural heritage, historical and cultural monument.*

Надійшла до редакції: 11.12.2023

НАЦІОНАЛЬНА ТА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-44-51

JEL : F01, F20, F42

УДК 339.9

Бочарова Ю. Г.,
д-р екон. наук,
професор

Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua

Іщенко О. В.

Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: ischenko80@gmail.com

Лижник Ю. Б.,
старший викладач

Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

Блохіна Н. С.,
магістрант

e-mail: blokhina@donnuet.edu.ua

ВКЛЮЧЕНІСТЬ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

UDC 339.9

Bocharova Yu. G.,
Doctor of Economic Sciences,
Professor
Ishchenko O. V.

Mykhailo Tuhun-Baranovskyi Donetsk National
University of Economics and Trade, Kryvyi Rih,
Ukraine, e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua
Institute of Industrial Economics, National Academy
of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
e-mail: ischenko80@gmail.com

Lyzhnyk Yu. B.,
Senior Lecturer

Mykhailo Tuhun-Baranovskyi Donetsk National
University of Economics and Trade, Kryvyi Rih,
Ukraine,
e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

Blokhina N. S.,
Student

e-mail: blokhina@donnuet.edu.ua

INVOLVEMENT OF UKRAINE IN THE PROCESSES OF GLOBAL INTERACTION

Мета. Аналіз рівня включеності України у процеси глобальної взаємодії у 2017-2021 рр.

Методи. У процесі дослідження використано такі методи та прийоми пізнання: теоретичне узагальнення і порівняння, аналіз і синтез, індукція та дедукція, табличний та графічний методи.

Результати. Установлено, що на сучасному етапі розвитку основним мегатрендом є глобалізація. Визначено, що одним із найбільш репрезентативних та авторитетних показників глобалізації в цілому, включеності країн у процеси глобальної взаємодії зокрема, є KOF Globalisation Index, що починаючи із 2002 року систематично розраховується та оприлюднюється Швейцарським економічним інститутом при Федеральній вищій технічній школі Цюріха. Ідентифіковано, що KOF Globalisation Index деталізується за рахунок показників економічної (торговельної та фінансової глобалізації), соціальної (міжособистісної глобалізації, інформаційної глобалізації, культурної глобалізації) та політичної глобалізації, кожен із яких наводиться у трьох вимірах: усереднене значення, значення de facto (фактичний рівень

глобалізації – реальний рівень глобальної взаємодії) та *de jure* (політика та інші фактори, що сприяють розвитку глобалізації); варіюється у межах 0-100, де 0 – мінімальне значення, 100 – максимальне. Обґрунтовано, що у 2017-2021 рр. Україна була країною, що активно включена в процеси глобальної взаємодії, що знаходило відображення як у динаміці фактичної участі країни у процесах міжнародного співробітництва, так і в подальшій розбудові інститутів, інституцій та інших складових пулу детермінантів розвитку міжнародного співробітництва країн. Визначено, що протягом періоду, що аналізується, Україна досягла найбільших успіхів у сфері політичної та соціальної глобалізації. Обґрунтовано, що в сфері економічної глобалізації України найактивніше залучена до процесів глобальної торговельної взаємодії, в сфері соціальної глобалізації – інформаційної взаємодії. Визначено, що в більшості сфер рівень глобалізації України *de jure* є вищим за аналогічний показник *de facto* (виключення – сфера економічної глобалізації, де спостерігається протилежна ситуація – рівень економічної глобалізації України *de facto* вище за аналогічний показник *de jure*).

Ключові слова: глобалізація, економічна глобалізація, соціальна глобалізація, політична глобалізація, Україна.

Постановка проблеми. Одним із феноменів та процесів, що сьогодні призводить до перманентної трансформації світу та світогосподарської системи, визначає її архітектуру, детермінує особливості зміни моделей взаємодії та розвитку всіх без виключення країн, їх секторів економіки та суб'єктів господарювання, створює як нові можливості, так і нові виклики та загрози як для окремих особистостей, так і людства в цілому, є глобалізація.

Беручи до уваги все зазначене вище, на сучасному етапі розвитку аналіз рівня включеності України у процеси глобальної взаємодії є важливим як науковим, так і практичним завданням, становить значний інтерес.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Починаючи з 80-х рр. ХХ століття термін «глобалізація» активно використовуються в наукових колах. Так, якщо у 1980 році базою Scopus [1] було проіндексовано лише 4 роботи, у яких зустрічався термін «глобалізація», то у 1990 році – 73 роботи, 2000 році – 1742 роботи, 2010 році – 5179 робіт, 2020 році – 6468 робіт.

Станом на кінець 2023 року у базі Scopus [1] міститься 117475 документів, у яких міститься термін «глобалізація». При цьому слід зазначити, що зазначений термін широко використовується в усіх предметних областях, починаючи від суспільних наук, закінчуючи стоматологією та неврологією. Найактивніше цей термін використовується в соціальних науках (65732 документи) та публікаціях в межах предметних областей «Бізнес, менеджмент та облік» (21587 документів),

«Мистецтво та гуманітарні науки» (20445 документів).

Суттєвий внесок у розвиток теорії глобалізації та різних аспектів її прояву в різних предметних областях зробили такі зарубіжні та українські вчені, як: Тейлор П. (Taylor P.J.), Деруддер Б. (Derudder B.), Сассен С. (Sassen S.), Лабонте Р. (Labonté R.), Лінгард Б. (Lingard B.), Тернер Б. (Turner B.S.), Шахбаз М. (Shahbaz M.), Лі К. (Lee K.), Марґінсон С. (Marginson S.), Адебайо Т. (Adebayo T.S.), Альтман С. (Altman S.), Головня О., Горник В., Кузьменко О., Борзенко О., Білорус О., Довгаль О., Євмешкіна О., Клименко О., Пахомов Ю., Лук'яненко Д., Мацейко Ю., Мокій А., Новицький В., Плотніков О., Ревякін Г. тощо.

Глобалізація як мегатренд сучасності привертає увагу не лише численних українських та зарубіжних вчених, але й цілих інституцій. Так, феномен глобалізації, його ефекти та вплив на різні сфери життєдіяльності людства знаходиться в фокусі уваги таких інституцій, як: McKinsey Global Institute [2], Всесвітній економічний форум [3], ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) [4], Світовий банк [5], Швейцарський економічний інститут при Федеральній вищій технічній школі Цюриха [6], компанія DHL [7] тощо.

Незважаючи на суттєвий внесок як окремих дослідників, так і інституцій у розвиток теорії глобалізації, дослідження її ефектів та специфічних проявів в різних сферах життєдіяльності, питання включеності України у процеси глобальної взаємодії досліджено

фрагментарно, потребує подальшого дослідження та актуалізації.

Мета статті. Мета статті полягає у аналізі рівня включеності України у процеси глобальної взаємодії у 2017-2021 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контент-аналіз джерел [1-11] дозволяє стверджувати, що сьогодні одним із найбільш репрезентативних та авторитетних показників глобалізації в цілому, включеності більше, ніж 190 країн у процеси глобальної взаємодії зокрема, є KOF Globalisation Index, що починаючи із 2002 року систематично розраховується та оприлюднюється Швейцарським економічним інститутом при Федеральній вищій технічній школі Цюріха.

Зазначена інституція систематично надає інформацію як про загальний рівень глобалізації, так і про особливості перебігу цього процесу в економічній, політичній та соціальній сферах, при цьому:

інформація про рівень економічної глобалізації деталізується за рахунок даних про рівень торговельної та фінансової глобалізації; інформація про рівень соціальної глобалізації – міжособистісної глобалізації, інформаційної глобалізації, культурної глобалізації;

інформація надається у трьох вимірах: усереднене значення, значення *de facto* (фактичний рівень глобалізації – реальний рівень глобальної взаємодії) та *de jure* (політика та інші фактори, що сприяють розвитку глобалізації).

Показники рівня глобалізації, незалежно від різновиду, варіюються в межах від 0 до 100, де 0 – найнижчий рівень включеності в процеси глобальної взаємодії, найнижчий рівень глобалізації; 100 – найвищий рівень включеності в процеси глобальної взаємодії, найвищий рівень глобалізації.

Як свідчить проведений аналіз, у 2017-2021 рр. оцінка України за індексом загальної глобалізації стабільно перевищувала 70, параметри *de-jure* та *de-facto* глобалізації не характеризувалися суттєвими відмінностями, що свідчить про те, що Україна у 2017-2021 рр. не тільки розбудовувала інституційні основи розвитку міжнародної співпраці та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу, а й активно використовувала можливість, що виникали. Станом на 2021 рік індекс загальної глобалізації України становив 73, зокрема *de-jure* – 74, *de-facto* – 73 (табл.1).

Таблиця 1

Включеність України у процеси глобальної взаємодії, значення інтегрального показника (складено та розраховано авторами на основі даних джерела [6])

Показники	Роки					
	2017	2018	2019	2020	2021	Δ
Індекс загальної глобалізації	75	74	74	73	73	-2
<i>De facto</i>	77	76	74	73	73	-4
<i>De jure</i>	73	73	74	73	74	1
<i>Різниця De facto та De jure</i>	4	3	0	0	-1	-5

Δ - абсолютне відхилення 2017-2021 рр.

Незважаючи на нарощення зовнішньоторговельного обороту, зменшення негативного сальдо зовнішньої торгівлі, нарощення обсягів залучених в країну інвестицій, зменшення негативного значення чистої міжнародної інвестиційної позиції, показник економічної глобалізації (характеризує міждержавні потоки товарів, капіталу та послуг, а також інформацію та сприйняття, що

супроводжують ринковий обмін) України мав негативну динаміку. Так, протягом періоду, що аналізується, у межах KOF Globalisation Index спостерігалось погіршення оцінки рівня економічної глобалізації України на 4 пункти – значення інтегрального показника економічної глобалізації України у 2017 році – 66, у 2021 році – 62 (максимальне значення – 100) (табл 2).

**Показники економічної глобалізації України
(складено та розраховано авторами на основі даних джерела [6])**

Показники	Роки					
	2017	2018	2019	2020	2021	Δ
Індекс економічної глобалізації	66	66	65	63	62	-4
De facto	80	79	76	72	72	-8
De jure	51	53	53	53	53	2
<i>Відхилення De facto та De jure</i>	29	26	23	19	19	-10
Індекс торговельної глобалізації	77	76	75	71	71	-6
De facto (обсяги торгівлі товарами та послугами, рівень диверсифікації торговельних партнерів)	80	78	75	68	68	-12
De jure (правила торгівлі, податки на торгівлю, торговельні тарифи, торговельні угоди)	73	75	75	75	75	2
<i>Відхилення De facto та De jure</i>	7	3	0	-7	-7	-14
Індекс фінансової глобалізації	55	55	54	54	53	-2
De facto (прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції, міжнародний борг, міжнародні резерви, міжнародні виплати доходів)	81	80	78	77	76	-5
De jure (інвестиційні обмеження, відкритість рахунку операцій з капіталом, міжнародні інвестиційні угоди)	30	31	31	31	31	1
<i>Відхилення De facto та De jure</i>	51	49	47	46	45	-6

Δ - абсолютне відхилення 2017-2021 рр.

Погіршення оцінок України за показником економічної глобалізації в межах КОФ Globalisation Index, як свідчить проведений аналіз, було пов'язано як із тим, що протягом періоду, що аналізується, Україна не змогла реалізувати цілу низку можливостей, що відкривалися перед нею в економічній сфері за рахунок розбудови підґрунтя, зокрема інституційного, задля активізації включення країни у глобальні економічні процеси (різниця параметрів де-юре та де-факто), так і тим, що у деяких випадках, реальна співпраця України у межах глобального економічного простору значно випереджала інституційні передумови. Так, у 2017-2021 рр. Україна втратила низку можливостей активніше залучитися до міжнародної торгівлі, про що свідчить динаміка показника торговельної глобалізації, погіршила свій показник включення у глобальні фінансові процеси. У цілому у 2017-2021 рр. показник економічної глобалізації України де-факто був вищим за аналогічний показник де-юре, аналогічна ситуація спостерігалася за такою складовою економічної глобалізації, як індекс фінансової глобалізації. Зворотна ситуація спостерігалася за показником торговельної інтеграції.

У середньому протягом 2017-2021 рр. показник економічної глобалізації України становив – 64,4, зокрема індекс торговельної глобалізації - 74 , індекс фінансової глобалізації – 54,2. Таким чином, найбільші успіхи у напрямку розбудови глобальної економічної взаємодії України для неї були характерні у розвиток торговельних відносин, експансії на міжнародні ринки.

У 2017-2021 рр. середня оцінка України за рівнем соціальної глобалізації (відображає поширення ідей, інформації, образів і людей) становила 69,4, зокрема за рівнем міжсоціальної (міжособистої глобалізації) – 62,4, рівнем інформаційної глобалізації – 82, рівнем культурної глобалізації – 64. Таким чином, найбільш активно протягом періоду, що аналізується, Україна включалася у процеси глобальної інформаційної взаємодії. У цілому протягом досліджуваного періоду показник соціальної глобалізації України не змінився – залишався на рівні 70 пунктів, фактична глобалізація в зазначеній сфері була нижчою, ніж інституційна. Так, середній показник соціальної глобалізації України за 2017-2021 рр. де-юре – 75, де-факто – 63,8. При цьому слід зазначити, що по всіх сферах соціальної

глобалізації спостерігалася аналогічна тенденція, за виключенням показника інформаційної глобалізації, де показник де-юре глобалізації був нижчим за показник глобалізації де-факто.

Таким чином, станом на 2021 рік показник міжсоціальної глобалізації становив 59,

показник інформаційної глобалізації – 84, показник культурної глобалізації – 66. Індекс міжсоціальної глобалізації мав тенденцію до зменшення, індекси інформаційної глобалізації та культурної глобалізації – до збільшення (табл. 3).

Таблиця 3

**Показники соціально глобалізації України
(складено та розраховано авторами на основі даних джерела [6])**

Показники	Роки					
	2017	2018	2019	2020	2021	Δ
Індекс соціальної глобалізації	70	69	70	68	70	0
De facto	65	65	64	62	63	-2
De jure	75	73	76	75	76	1
<i>Відхилення De facto та De jure</i>	-10	-8	-12	-13	-13	-3
Індекс міжособистісна глобалізації	65	65	63	60	59	-6
De facto (<i>міжнародний голосовий трафік, трансферти, міжнародний туризм, іноземні студенти, міграція</i>)	64	64	61	56	56	-8
De jure (<i>передплата телефонних дзвінків, свобода відвідування, міжнародні аеропорти</i>)	65	65	65	65	63	-2
<i>Відхилення De facto та De jure</i>	-1	-1	-4	-9	-7	-6
Індекс інформаційної глобалізації	80	81	82	83	84	4
De facto (<i>використана пропускна здатність інтернету, міжнародні патенти, високотехнологічний експорт</i>)	85	85	84	84	85	0
De jure (<i>доступ до телебачення, доступ до інтернету, свобода преси</i>)	76	77	79	81	82	6
<i>Відхилення De facto та De jure</i>	9	8	5	3	3	-6
Індекс культурної глобалізації	65	62	65	62	66	1
De facto (<i>торгівля товарами культурного призначення (культурними цінностями), торгівля персональними послугами, міжнародні торгові марки, ресторани McDonald's, магазини IKEA</i>)	46	46	47	47	48	2
De jure (<i>гендерна рівність паритет, людський капітал, громадянські права та свободи</i>)	83	79	83	78	83	0
<i>Відхилення De facto та De jure</i>	-37	-33	-36	-31	-35	2

Δ - абсолютне відхилення 2017-2021 рр.

У 2017-2021 рр. оцінка включення України у процеси глобальної політичної взаємодії (характеризує розвиток державної політики, міжнародної політичної співпраці) залишалася статичною – 88. Показник політичної глобалізації де-факто значно був менше за аналогічний показник де-юре (табл.4).

Таким чином, у 2017-2021 рр. Україна досягла найбільших успіхів у політичній глобалізації (рис.1).

Показники політичної глобалізації України
(складено та розраховано авторами на основі даних джерела [6])

Показники	Роки					
	2017	2018	2019	2020	2021	Δ
Індекс політичної глобалізації	88	88	88	88	88	0
De facto (посольства, миротворчі місії ООН, міжнародні неурядові організації)	83	83	83	83	83	0
De jure (міжнародні організації, міжнародні договори, різноманітність партнерів за договорами)	93	93	93	93	93	0
Відхилення De facto та De jure	-10	-10	-10	-10	-10	

Δ - абсолютне відхилення 2017-2021 рр.

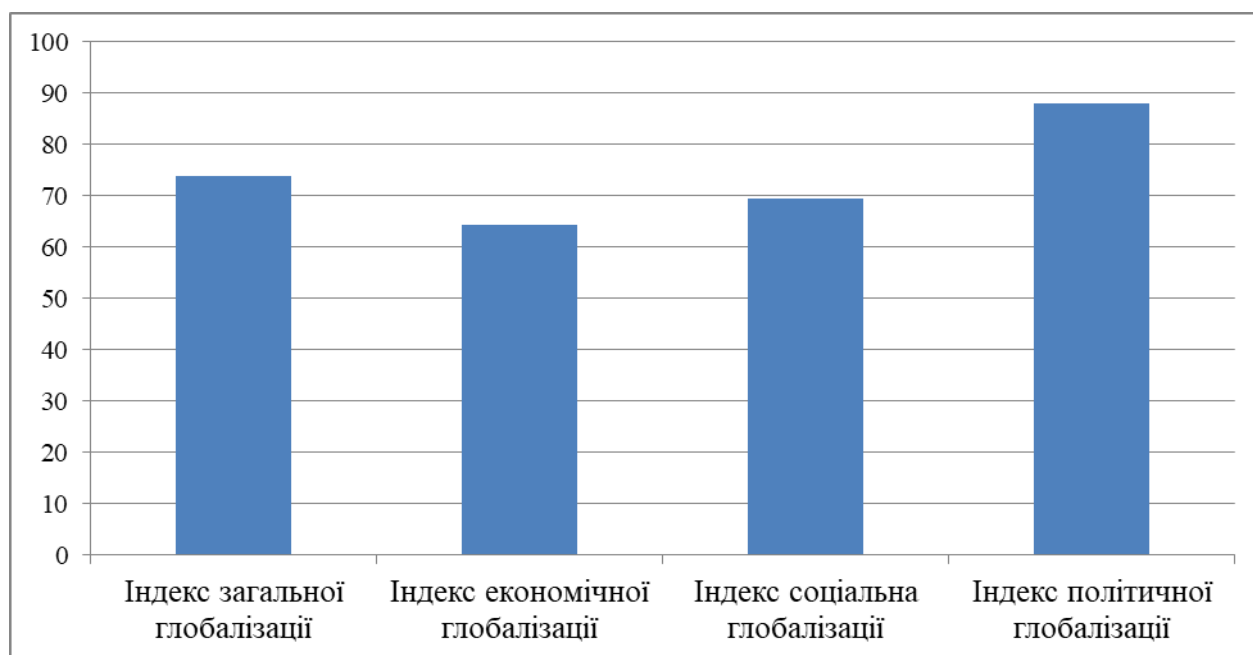

Рис. 1. Успіхи України у включенні у різні сфери глобалізації
(складено та розраховано авторами на основі даних джерела [6])

Висновки. Проведений аналіз рівня включеності України у процеси глобальної взаємодії у 2017-2021 рр. дозволяє зробити висновок, що протягом періоду, що аналізується:

1. Україна була країною, що активно включена в процеси глобальної взаємодії, що знаходило відображення як у динаміці фактичної участі країни у процесах міжнародного співробітництва, так і в подальшій розбудові інститутів, інституцій та інших складових пулу детермінантів розвитку міжнародного співробітництва країн.

2. Україна досягла найбільших успіхів у сфері політичної та соціальної глобалізації.

3. У сфері економічної глобалізації України найактивніше була залучена до процесів глобальної торговельної взаємодії, в сфері соціальної глобалізації – до інформаційної взаємодії.

4. У більшості сфер рівень глобалізації України de jure був вищим за аналогічний показник de facto (виключення – сфера економічної глобалізації, де спостерігається протилежна ситуація – рівень економічної глобалізації України de facto вище за аналогічний показник de jure).

Список літератури

1. Scopus. URL: <https://www.scopus.com>. featured %20insights/innovation/globalization%20in%20transition%20the%20future%20of%20trade%20and%20value%20chains/mgi-globalization%20in%20transition-the-future-of-trade-and-value-chains-full-report.pdf.
2. Горник В. Г., Євмешкіна О. Л., Клименко О. В. Вплив глобалізації на реалізацію державної політики забезпечення конкурентоспроможності економіки України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 33 (72) № 6 2022. С.68-73.
3. Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О. О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2022. 264 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Globalizaciyniprocesy-u-svitoviy-economici.pdf>.
4. Імперативи розвитку міжнародних економічних відносин в умовах глобальних викликів : колективна монографія / кол. авт. ; за ред. О. А. Довгаль. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 528 с.
5. Ревякін Г. В. Закономірності циклічного розвитку глобальної економічної системи : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 140 с.
6. The McKinsey Global Institute (MGI). *Globalization In Transition: The Future Of Trade And Value Chains*. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/>
7. World Economic Forum. *Four Futures for Economic Globalization: Scenarios and Their Implications*. URL: <https://www.weforum.org/publications/four-futures-for-economic-globalization-scenarios-and-their-implications/>.
8. OECD. *Economic Policy Reforms 2023. Going for Growth*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/economic-policy-reforms-2023_9953de23-en.
9. World Bank. *Measuring Globalization When It Is Needed the Most A Long-Run Analysis*. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099439005232322865/pdf/IDU02339027309ee804c64081b400624f4f01534.pdf>.
10. KOF Globalisation Index. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>.
11. DHL Global Connectedness Index. URL: <https://www.dhl.com/global-en/delivered/globalization/global-connectedness-index.html>.

References

1. Scopus. Available at: <https://www.scopus.com>.
2. Hornyk, V. H., Yevmieshkina, O. L., Klymenko, O. V. (2022). *Vplyv hlobalizatsii na realizatsiiu derzhavnoi polityky zabezpechennia konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy* [Influence of globalisation on the implementation of the state policy of ensuring the competitiveness of the Ukrainian economy]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia* [Scientific Notes of Vernadsky Kyiv Polytechnic National University. Series: Public management and administration], vol. 33 (72), no. 6, pp. 68-73.
3. Borzenko, O. O. Ed. (2022). *Hlobalizatsiini protsesy u svitovii ekonomitsi: vyklyky ta mozhlyvosti dlia Ukrainy* [Globalization Processes in the World Economy: Challenges and Opportunities for Ukraine]: kolektyvna monohrafiia [a collective monograph]. Kyiv, State Institution "Institute of Economics and Forecasting of National Academy of Sciences of Ukraine Publ., 264 p. Available at: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Globalizaciyniprocesy-u-svitoviyeeconomici.pdf>.
4. Dovhal, O. A. Ed. (2022). *Imperatyvy rozvytku mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn v umovakh hlobalnykh vyklykiv: kolektyvna monohrafiia* [Imperatives of the development of international economic relations in the context of global challenges: a collective monograph]. Kharkiv, V. N. Karazin KhNU Publ., 528 p.
5. Reviakin, H. V. (2020). *Zakonomirnosti tsyklichnoho rozvytku hlobalnoi ekonomichnoi systemy* [Regularities of the

cyclic development of the global economic system]: monohrafiia [a monograph]. Kharkiv, V. N. Karazin KhNU. 140 p.

6. The McKinsey Global Institute (MGI). Globalization In Transition: The Future Of Trade And Value Chains. Available at: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured>

%20insights/innovation/globalization%20in%20transition%20the%20future%20of%20trade%20and%20value%20chains/mgi-globalization%20in%20transition-the-future-of-trade-and-value-chains-full-report.pdf.

7. World Economic Forum. Four Futures for Economic Globalization: Scenarios and Their Implications. Available at: <https://www.weforum.org/publications/four-futures-for-economic-globalization-scenarios-and-their-implications/>.

8. OECD. Economic Policy Reforms 2023. Going for Growth. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/economic-policy-reforms-2023_9953de23-en.

9. World Bank. Measuring Globalization When It Is Needed the Most A Long-Run Analysis. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099439005232322865/pdf/IDU02339027309ee804c64081b400624f4f01534.pdf>.

10. KOF Globalisation Index. Available at: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>.

11. DHL Global Connectedness Index. Available at: <https://www.dhl.com/global-en/delivered/globalization/global-connectedness-index.html>.

Objective. *The objective of the article is the analysis of the level of involvement of Ukraine in the processes of global interaction in the period of 2017-2021.*

Methods. *The following cognitive methods and techniques are applied in the research process: theoretical generalisation and comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, tabular and graphical methods.*

Results. *It is established that globalization is the main mega trend at the current stage of development. It is determined that one of the most representative and authoritative indicators of globalization in general, the inclusion of countries in the processes of global interaction in particular, is the KOF Globalisation Index, which, from 2002, is systematically calculated and published by the Swiss Institute of Economics at the Federal University of Technology in Zurich. It is identified that the KOF Globalisation Index is detailed by indicators of economic (trade and financial globalisation), social (interpersonal globalisation, information globalisation, cultural globalisation) and political globalisation, each of which is given in three dimensions: average value, de facto value (actual level of globalisation - the real level of global interaction) and de jure (politics and other factors contributing to the development of globalisation; varies within 0-100, where 0 is the minimum value, 100 is the maximum). It is substantiated that in 2017-2021 Ukraine is a country that is actively involved in the processes of global interaction, which is reflected both in the dynamics of the actual participation of the country in the processes of international cooperation, and in the further development of institutions, facilities and other components of the pool of determinants of the development of international cooperation of countries. It is established that in the analysed period Ukraine achieved the greatest success in the sphere of political and social globalisation. It is proved that in the sphere of economic globalisation Ukraine is most actively involved in the processes of global trade interaction, in the sphere of social globalisation - in information interaction. It is established that in most spheres the level of de jure globalisation of Ukraine is higher than the similar de facto indicator (the exception is the sphere of economic globalisation, where the opposite situation is observed - the level of economic globalisation of Ukraine is de facto higher than the de jure indicator).*

Key words: *globalization, economic globalization, social globalization, political globalization, Ukraine.*

Надійшла до редакції: 05.12.2023

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-52-62

JEL : P 51, L 83

УДК 005.52:[338.488.2: 061.1ЄС](045)

Горіна Г. О.,
д-р екон. наук,
професор

Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: gorina@donnuet.edu.ua

Барановська В. А.,
магістрант

e-mail: baranovska_v@donnuet.edu.ua

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ КРАЇН ЄС

UDC 005.52:[338.488.2: 061.1ЄС](045)

Gorina G. O.,
Doctor of Economic Sciences,
Professor

Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk National
University of Economics and Trade,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: gorina@donnuet.edu.ua

Baranovska V. A.,
Student

e-mail: baranovska_v@donnuet.edu.ua

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE HOTEL INDUSTRY IN EU COUNTRIES

Мета. Метою статті є здійснення аналізу основних показників функціонування готельної індустрії країн ЄС та визначення поточних трендів розвитку.

Методи. З метою досягнення поставлених завдань та мети у роботі використовувалися наступні методи дослідження: аналізу і синтезу (для визначення показників розвитку індустрії гостинності країн ЄС придатних для подальшого аналізу), статистичне дослідження, а саме побудова та аналіз рядів динаміки (зادля визначення та оцінки тенденції і закономірностей розвитку індустрії гостинності країн ЄС), компаративний аналіз (для проведення країнового порівняння показників розвитку готельної індустрії країн ЄС), картографічний метод (для наочної демонстрації просторового розташування готелів та подібних закладах розміщення у країнах ЄС), графічний та табличний методи (для наочного зображення статистичного матеріалу).

Результати. Здійснено дослідження розвитку готельної індустрії країн ЄС на підставі аналізу основних показників її функціонування в динаміці за період 2012-2022 рр., а саме: кількості готелів та подібних закладів розміщення; кількості ліжко-місць у готелях та подібних закладах розміщення; кількості осіб, що перебували у закладах розміщення; кількості ночівель осіб у закладах розміщення. Проведений аналіз основних показників розвитку готельної індустрії країн ЄС у 2012-2022 рр. дозволив виокремити наступні тренди: 1) стале зростання кількості готелів та аналогічних засобів розміщення з середнім темпом приросту у 2,19% та від'ємним приростом у 3,8% у ковідному 2020 р; 2) значна країнова диспропорція за кількістю готелів та подібних закладів розміщення, а також темпів їх позитивного і від'ємного приросту. Так, найбільші темпи проросту спостерігались у Хорватії, Румунії, Словенії, Португалії, Литві та Мальті, тоді як від'ємний приріст було зафіксовано у Німеччині, Греції, Угорщині, Фінляндії, Люксембурзі; 3) значна відмінність за кількістю та динамікою ліжко-місць у готелях та подібних закладах розміщення за країнами ЄС. Так, найбільше нарощення місткості готелів відбулося у Хорватії, Португалії, Словенії та Литві, тоді як найсуттєвішим від'ємним приростом позначились Угорщина та Люксембург; 4) поступове стійке збільшення кількості осіб, що перебували у закладах розміщення у період 2012-2019 рр. та стрімке зменшення

© Горіна Г. О., Барановська В. А.

у 2020 р. на 53,28% під впливом пандемії Covid-19 та карантинних обмежень; 5) поступове стале зростання кількості ночівель осіб у закладах розміщення країн ЄС, їх стрімке скорочення за рахунок впливу Covid-19 у 2020 р. (-50,54%) та відновлення позитивного тренду у 2021 р. внаслідок послаблення карантинних обмежень та запровадження вакцинації (+28,8%).

Ключові слова: готельна індустрія, ринок готельних послуг, країни ЄС, заклади розміщення, туризм, тенденції розвитку.

Постановка проблеми. Глобалізація, розвиток інноваційних технологій в індустрії гостинності і все більше підсилення ролі забезпечення якості на всіх етапах операційної діяльності призвели до різких змін у готельному секторі в Європейському Союзі. У відповідь на ці зміни сектор постійно адаптувався, впроваджував інновації і покращував стандарти забезпечення якості. Динамічне зростання галузі додало їй більшої ваги в економіці країн ЄС. Проте, карантинні обмеження, спричинені Covid-19, призвели до кризових явищ в галузі, переважна більшість готелів та аналогічних засобів розміщення були змушені призупинити господарську діяльність і зазнали суттєвих втрат. З іншою стороною пандемія виступила каталізатором нових трендів в індустрії, підсилила роль та значущість інноваційних технологій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних дослідників науково-практичні питання розвитку готельної індустрії країн ЄС не знайшли достатнього поширення. Разом з тим, слід відмітити роботу Шикіної О., Гончаренко Я., Козловського Р. [1], в межах якої науковці досліджують готельну індустрію Європи, визначають основних лідерів регіонів Європи за рівнем завантаження готелів, показником ціни за номер (ADR) та показником виручки номерного фонду за один номер (RevPAR). В іншій праці Шикіна О. [2] на підставі проведеного аналізу виокремлює європейські країни-лідери готельної індустрії за кількістю місць у готелях та за кількістю мережевих готелів. Шишкін І., Польова О., Фартушок Н. [3] визначають вплив COVID-19 на готельну індустрію в Європі та аналізують зміни після скасування пандемічних обмежень.

В світлі євроінтеграційного курсу України низка публікацій вітчизняних науковців присвячена аналізу розвитку ринку готельних послуг України та країн ЄС, інтеграції готельно-ресторанної галузі України до

Європейського простору. Так, Корсак Р., Годя І. [4] обґрунтовують шляхи реформування вітчизняної готельно-ресторанної та туристичної індустрії після отримання Україною статусу кандидата у члени Європейського Союзу. Романуха О.М., Горіна Г.О., Васильєва В.К. [5] досліджують тенденції розвитку ринку готельних послуг України та країн Європейського Союзу, визначають їх спільні та відмінні риси. Романуха О.М., Слащева А.В., Халілова-Чуваєва Ю.О. [6] визначають напрями співробітництва України з країнами Європейського Союзу в питанні інтеграції готельно-ресторанної галузі України до Європейського простору, визначають вплив політичних процесів на активність даної співпраці. Горіна Г.О., Чернега О.Б., Богатирьова Г.А., Борблік К.Е., Ніколайчук О.А. та ін. [7] досліджують стратегічні імперативи стійкого розвитку туризму та індустрії гостинності в країнах ЄС, здійснюють розробку напрямів впровадження позитивного європейського досвіду для України.

Відаючи належне внеску науковців у розбудову окресленого наукового питання, слід відзначити наявність фрагментарності досліджень, відсутність праць, які дозволяють виявити на підставі статистичного та емпіричного досліджень поточні тренди розвитку готельної індустрії країн ЄС, які виникли під час та після Covid-19.

Мета статті. Метою статті є здійснення аналізу основних показників функціонування готельної індустрії країн ЄС та визначення поточних трендів розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз готельної індустрії країн ЄС пропонується здійснити на підставі основних показників її функціонування в динаміці за період 2012-2022 рр., а саме: кількості готелів та подібних закладів розміщення; кількості ліжко-місць у готелях та подібних закладах розміщення; кількості осіб, що

перебували у закладах розміщення; кількості ночівель осіб у закладах розміщення.

Аналіз динаміки кількості здійснених подорожей в країнах ЄС свідчить, що низхідний тренд було зафіксовано у 2014-2015 рр. – від’ємний приріст склав -1,37% (-14,2 млн. од.) та -1,09% (-11,1 млн. од.) відповідно.

Починаючи з 2015 р. кількість подорожей стабільно збільшувалась з 1 012,9 млн. од. до 1138,7 млн. од у 2019 р. Різьке зменшення туристичної активності 2020 р. перервало висхідний тренд – від’ємний приріст становив -37,41% (-426 подорожей) (рис. 1).

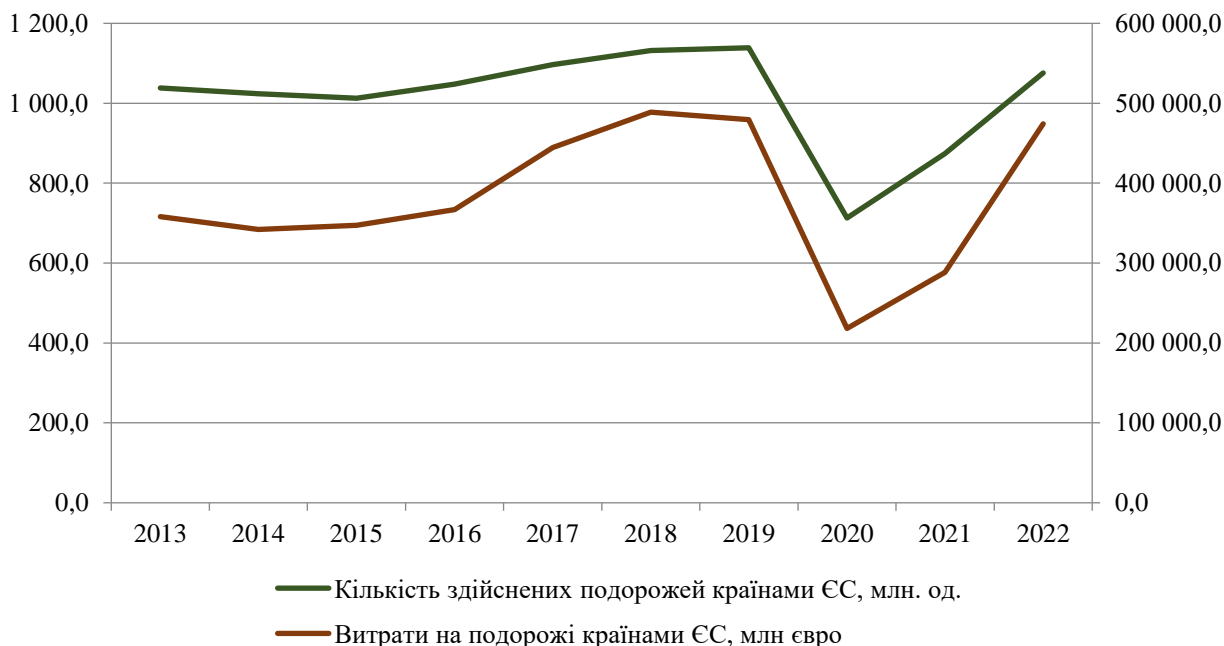

Рис. 1. Динаміка кількості здійснених подорожей та витрат на них у країнах ЄС (складено авторами за даними [8])

Аналіз динаміки витрат на подорожі, яка за своєю суттю повинна повторювати тренд, притаманний здійсненим подорожам за країнами ЄС, мала певні відмінності. Так, зниженням ознаменувався тільки 2014 р., яке склало -4,43% (-15862,69 млн. євро). Зростаючий тренд почався вже у 2015 р. Витрати на подорожі збільшились з 347 094,7 млн. євро у 2015 р. до 479 474,1 млн. євро у 2019 р. Спад 2020 р. становив -54,49% (-261260,69 млн. євро). Проте, поживавлення туристичної активності у 2021 р. дозволило вийти із рецесії з темпом приросту 32,23% (70339,96 млн. євро), збільшивши його у 2022 р. до рекордних 64,4%.

Аналіз динаміки кількості готелів та аналогічних засобів розміщення у країнах ЄС протягом 2012-2022 р. свідчить про наявність сталої тенденції до зростання. Так, середній темп приросту кількості готелів склав 2,19%. Найбільші темпи приросту спостерігались у 2016-2018 рр. і склали 4,67% (23397 одиниць), 8,94% (46922 одиниці) та 4,87% (27833 одиниці) відповідно. У 2022 р. також зафіксовано стрімке збільшення, що пояснюється відкладеним попитом на туристичні та готельні послуги після Covid-19 та карантинних обмежень по всьому світу (рис. 2).

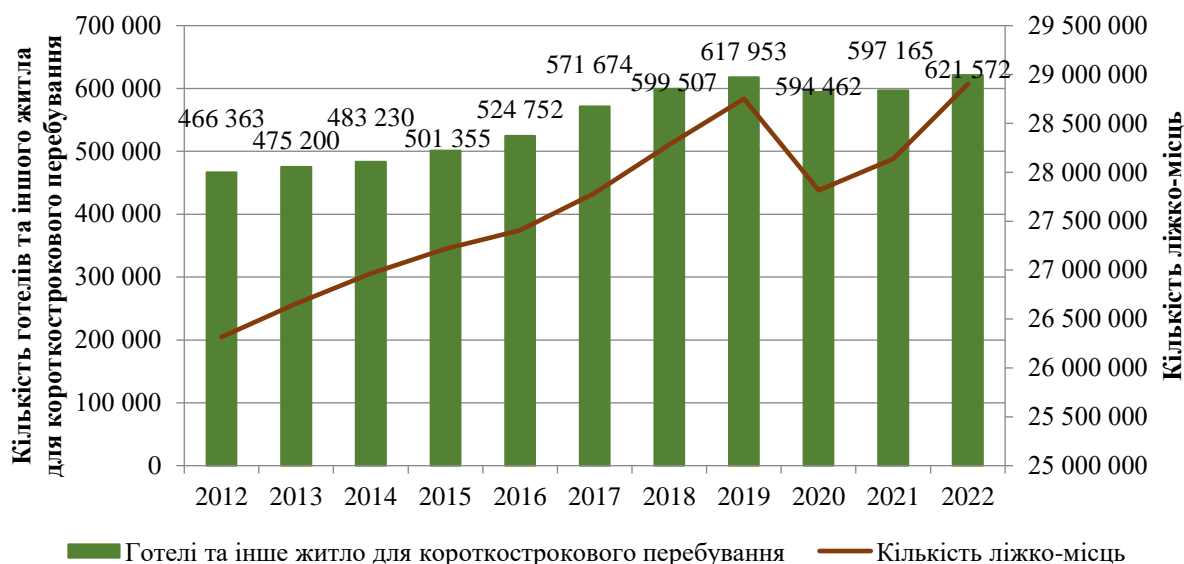

Рис. 2. Динаміка кількості готелів та ліжко-місць у країнах ЄС
(складено автором за даними [8])

Від’ємний темп приросту за досліджувані 11 років відбувся у ковідному 2020 р. та склав – 3,8%. За цей рік кількість готелів скоротилась на 23491 од. Пандемія COVID-19 суттєво вплинула на готельний бізнес у країнах Європейського Союзу. Загальними тенденціями, які були спостережені на готельному ринку ЄС у зв’язку з пандемією, є наступні: 1) зменшення попиту. Завдяки закриттю кордонів, обмеженню подорожей та введенню карантинних обмежень попит на готельні послуги значно впав; 2) скасування подій та конференцій. Багато готелів, особливо тих, що спеціалізуються на обслуговуванні бізнес-подій та конференцій, стикнулися з скасуванням або перенесенням запланованих заходів; 3) зміна бізнес-моделей. Деякі готелі змушені були шукати нові шляхи виживання, зокрема, шляхом розширення послуг на віддаленому робочому місці, пропозиції пакетів для довших перебувань або переорієнтації на місцевий туризм; 4) впровадження та підсилення дотримання санітарних та гігієнічних стандартів. Зростає значення додержання високих стандартів санітарії та гігієни. Готелі впроваджують додаткові заходи для забезпечення безпеки гостей, включаючи регулярне прибирання, використання антисептиків та інші профілактичні заходи; 5) застосування гнучких умов бронювань. Збільшилась важливість гнучких умов бронювань для гостей, оскільки подорожі стали менш передбачуваними через

можливість зміни ситуації з пандемією; 6) наявність фінансових труднощів. Багато готелів стали стикатися з фінансовими труднощами через втрату доходів. Деякі із них були вимушені припинити свою діяльність або зменшити штат працівників; 7) активізація діджиталізації і онлайн-продажів. Зростає важливість цифрових технологій та онлайн-каналів для продажу готельних послуг та бронювань.

Дослідження показника, який дозволяє визначити місткість готельного ринку, а саме кількість ліжко-місць, дозволяє дійти висновку про наявність аналогічного з готельним стабільно зростаючого тренду. Проте середній темп приросту кількості ліжко-місць був меншим за готельний і дорівнював 0,95%. Значні темпи приросту спостерігались у 2017-2019 рр. і склали 1,38% (378511 одиниць), 1,79% (498449 одиниці) та 1,66% (468494 одиниці) відповідно. 2022 р. ознаменувався найбільшим темпом приросту за досліджуваний період – 2,72%, що склало 765876 одиниць. Негативний приріст фіксувався у 2019 р. та становив 3,26% (-937426 ліжко-місць).

Більш ґрунтовний аналіз готельного ринку країн ЄС можливо зробити за рахунок країнового аналізу. Так, аналізуючи темпи проросту кількості готелів та подібних закладів розміщення у країнах ЄС, можна дійти висновку про динамізм розвитку готельного ринку. Найбільші темпи проросту за 2012-

2022 рр. спостерігались у Хорватії – 91,14% (52685 одиниць), Румунії – 116,17% (5940 одиниць), Бельгії – 110,09% (5381 одиниць), Словенії – 282,77% (7352 одиниці), Португалії – 226,39% (5318 одиниць), Литві – 179,78% (2943 одиниці) та Мальті – 96,84% (153 одиниці). Від’ємний приріст кількості готелів та подібних закладів розміщення також було зафіксовано у низці країн ЄС, а саме: Німеччині – 6,98% (-3659 готелів), Греції – 9,90% (-3319 готелів), Угорщині – 1,18% (-48 готелів), Фінляндії – 3,50% (-50 готелів),

Люксембургу – 19,79% (-95 готелів). Для Німеччини, Греції, Фінляндії та Люксембургу – це наслідки пандемії, яка розпочалась у 2020 р., тоді як в Угорщині кількість готелів та подібних закладів розміщення почала зменшуватися ще у доковідному 2019 р. Пандемія Covid-19 у 2020 р. негативно не позначилась на обсягах готельної пропозиції у таких країнах як Італії, Іспанія, Австрія, Румунія, Бельгія, Кіпр та Мальта, причому деяким країнам навіть вдалось збільшити кількість готелів та подібних закладів розміщення (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості готелів та подібних закладах розміщення у країнах ЄС, одиниць
(складено авторами за даними [8])

Країна	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Темп приросту до 2012 р.
Італія	157 228	158 412	167 718	178 449	204 903	216 141	218 327	226 855	220 457	224 644	42,88
Хорватія	57 808	67 724	73 439	83 233	98 341	108 212	113 761	99 270	103 315	110 493	91,14
Іспанія	45 740	47 689	48 328	48 701	50 518	51 418	52 894	53 174	55 565	56 174	22,81
Німеччина	52 401	50 925	50 572	50 152	50 032	50 020	50 498	49 987	49 197	48 742	-6,98
Греція	33 540	34 563	35 112	35 597	35 867	37 919	37 827	23 128	24 513	30 221	-9,90
Австрія	20 366	20 329	20 315	20 619	20 885	21 494	21 951	22 399	22 695	23 984	17,76
Румунія	5 113	6 191	6 949	7 028	7 762	7 720	8 202	8 362	8 840	11 053	116,17
Чехія	10 057	9 013	9 163	9 168	9 007	9 426	9 383		10 898	10 652	5,92
Бельгія	4 888	5 139	7 990	8 210	8 570	9 211	9 651	9 853	9 516	10 269	110,09
Словенія	2 600	2 900	3 004	3 260	3 699		9 567		8 940	9 952	282,77
Польща	9 483	9 885	10 024	10 509	10 681	11 076	11 251	н/д	9 942	9 766	2,98
Нідерланди	6 851	9 214	9 101	8 950	8 956	9 145	8 844	8 642	9 256	9 548	39,37
Португалія	2 349	3 429	3 485	4 171	5 100	5 964	7 196	6 850	7 046	7 667	226,39
Литва	1 637	2 062	2 319	2 686	2 971	3 616	3 756	3 352	4 268	4 580	179,78
Швеція	4 142	4 269	4 184	4 187	4 222	4 249	4 358	н/д	4 362	4 302	3,86
Болгарія	2 758	3 163	3 202	3 331	3 346	3 458	3 664	3 317	3 335	4 031	46,16
Угорщина	4 071	4 176	4 356	4 436	4 457	4 587	4 444	н/д	3 793	4 023	-1,18
Словаччина	2 907	2 687	2 908	2 755	2 772	3 087	3 420	3 331	3 460	3 496	20,26
Фінляндія	1 427	1 408	1 392	1 368	1 383	1 372	1 374	1 372	1 347	1 377	-3,50
Естонія	1 238	1 419	1 417	1 454	1 500	1 535	1 424	1 327	1 324	1 337	8,00
Данія	1 109	1 118	1 113	1 136	1 167	1 167	1 197	н/д	1 230	1 239	11,72
Латвія	632	644	677	759	1 131	1 145	1 220	н/д	1 084	1 114	76,27
Кіпр	802	802	788	785	796	802	816	816	811	806	0,50
Люксембург	480	434	431	432	425	422	422	406	398	385	-19,79
Мальта	158	166	178	184	203	211	244	260	268	311	96,84
Ірландія	8 098	6 574	3 145	3 145	3 145	2 579	2 579	н/д	2 471	н/д	

Досліджуючи готельний ринок країн ЄС за абсолютною кількістю готелів та подібних закладів розміщення у 2022 р. визначаємо відмінні від попереднього аналізу країни-лідери. Так, країнами з найбільшою кількістю готелів є Італія (224 644 од.), Хорватія (110 493 од.), Іспанія (56 174 од.), Німеччина (48 742 од.), Греція (30 221 од.) та Австрія (23 984 од.). Найменша кількість готелів станом на 2022 р. була розташована на Кіпрі (806 од.), Люксембурзі (385 од.) та Мальті

(268 од.), що переважно обумовлено невеликою територією країн.

Задля візуалізації просторового розподілу країн ЄС за кількістю готелів та подібних закладів розміщення було здійснено групування країн за 8 кластерами, причому, свідомо було закладено різний діапазон даних для шкали карти, оскільки переважна більшість країн потрапляє в інтервал <50000 (рис. 3).

Рис. 3. Просторовий розподіл країн ЄС за кількістю готелів та подібних закладів розміщення у 2022 р. (складено авторами за даними [8])

Аналіз динаміки ліжко-місць у готелях та подібних закладах розміщення за країнами ЄС свідчить, що найбільший темпи проросту за 2012-2022 рр. відбувся в Хорватії – 41,09% (328 250 од.), Португалії – 42,31% (205 828 од.), Словенії – 79,65% (84 031 од.) та Литві – 63,62% (42 787 од.). Від’ємний приріст ліжко-місць у готелях та подібних закладах розміщення також було зафіксовано у низці країн ЄС, а саме: Угорщині – 3,67% (-

14 060 од.) та Люксембурзі – 14,33% (-9 766 од.). Аналогічно загальному зменшенню готелів та подібних закладів розміщення у 2020 р., кількість ліжко-місць зменшилась майже у всіх країнах ЄС, виключенням стали Іспанія, Румунія, Кіпр та Мальта. Цим країнам вдалося наростити місткість готелів, так кількість ліжко-місць в них збільшилась на 21717 од, 1323 од., 712 од. та 1312 од. відповідно (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка кількості ліжко-місць у готелях та подібних закладах розміщення у країнах ЄС, одиниць (складено автором за даними [8])

Країна	2012	2015	2016	2018	2019	2020	2021	2022	Темп приросту до 2012 р.
Італія	4 762 601	4 879 333	4 942 512	5 113 197	5 175 803	5 151 356	5 120 175	5 200 234	9,19
Франція	5 013 188	5 133 314	5 133 645	5 111 960	5 098 729	5 096 857	5 058 665	5 058 665	0,91
Іспанія	3 414 798	3 526 937	3 515 810	3 599 886	3 638 875	3 660 592	3 750 449	3 770 965	10,43
Німеччина	3 326 576	3 340 072	3 336 207	3 473 630	3 594 701	3 398 548	3 467 225	3 611 333	8,56
Нідерланди	1 213 412	1 371 951	1 369 903	1 397 897	1 412 906	1 404 472	1 406 166	1 408 156	16,05
Греція	1 204 845	1 265 992	1 272 640	1 320 890	1 348 890	942 864	1 019 052	1 278 776	6,14
Хорватія	798 928	938 613	987 272	1 115 659	1 157 870	1 048 350	1 085 713	1 127 178	41,09
Австрія	979 329	993 465	1 001 442	1 045 637	1 038 208	1 037 245	1 038 263	1 064 863	8,73
Швеція	792 864	799 025	801 695	819 055	823 331		836 120	834 872	5,30
Чехія	748 337	715 014	716 563	741 235	743 737		783 849	783 200	4,66
Польща	675 433	710 274	749 191	798 723	825 522		784 159	779 938	15,47
Португалія	486 512	551 687	567 772	648 530	671 644	653 980	650 934	692 340	42,31

Данія	440 410	415 825	418 447	426 075	436 011		444 804	450 842	2,37
Бельгія	371 731	368 492	368 468	389 826	395 585	389 996	395 197	423 439	13,91
Румунія	285 488	325 841	326 098	348 592	351 161	352 484	358 134	409 688	43,50
Угорщина	382 819	440 449	446 400	419 199	414 233		344 327	368 759	-3,67
Болгарія	301 140	322 465	328 264	335 597	341 506	281 666	304 209	354 755	17,80
Фінляндія	246 676	252 032	252 902	260 071	257 041	256 454	257 250	256 882	4,14
Словаччина	193 369	189 634	183 903	190 773	206 104	198 377	199 329	198 505	2,66
Словенія	105 500	109 596	113 157		186 590		180 887	189 531	79,65
Литва	67 250	73 762	77 024	89 813	108 488	107 750	129 924	110 037	63,62
Кіпр	86 645	85 414	84 239	87 240	90 188	90 900	90 854	88 455	2,09
Естонія	52 979	58 072	59 471	61 193	60 957	59 640	59 486	61 971	16,97
Люксембург	68 159	64 011	63 862	62 988	62 609	61 406	61 293	58 393	-14,33
Мальта	40 463	42 883	43 379	45 239	48 096	49 408	48 212	50 980	25,99
Латвія	36 901	41 811	47 083	53 948	55 800		46 928	48 857	32,40
Ірландія	219 874	199 756	199 756	207 974	207 974		215 499		-100,00

Оскільки динаміка кількості осіб, що перебували у закладах розміщення, вказує на зміни в кількості людей, які користувалися відповідними послугами протягом певного періоду часу, на сезонні та річні зміни в туристичному руху, вплив подій або факторів, таких як пандемія або події, які привертають туристів, а також може служити індикатором загальної активності в туристичному секторі, доцільним вбачається проаналізувати даний показник в рамках поточного дослідження.

Ці дані є важливим інструментом для аналізу тенденцій у сфері туризму, планування розвитку туристичних інфраструктур та маркетингових стратегій. Вони допомагають розуміти, які сезони або події впливають на попит на розміщення та дозволяють пристосовувати пропозицію готелів та інших гостьових закладів до змін в попиті.

Середній темп приросту кількості осіб, що перебували у закладах розміщення країн ЄС за період 2012-2019 рр. склав 4,8% (рис. 4).

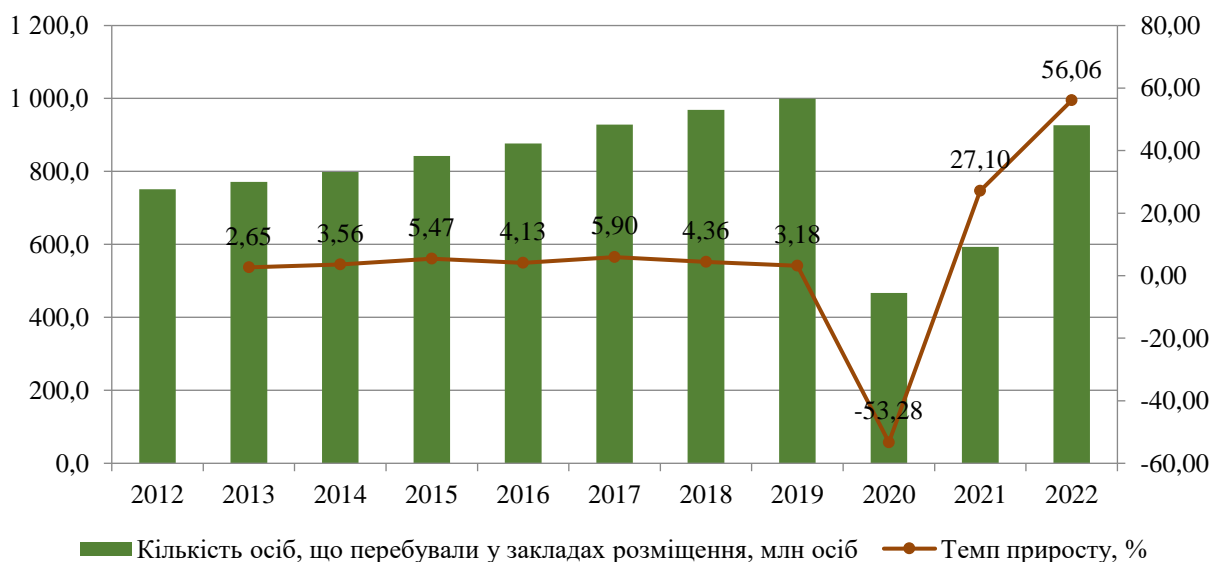

Рис.4. Динаміка кількості осіб, що перебували у закладах розміщення країн ЄС, млн. осіб (складено авторами за даними [8])

Разом з тим, під впливом пандемії Covid-19 та карантинних обмежень, запроваджених по всіх країнах спільноти, у 2020 р. зафіксоване стрімке зменшення кількості

осіб, що перебували у закладах розміщення країн ЄС, а саме на 53,28% (532,7 млн. осіб).

У 2021 р. після послаблення карантинних обмежень та запровадження вакцинації відбулося стрімке зростання аналізованого

показника на 27,1% (+126,6 млн. осіб), яке продовжилось і в 2022 р. та склало 56,06% (+332,8 млн. осіб). В цілому за досліджуваний період – 2012-2022 рр., кількості осіб, що перебували у закладах розміщення країн ЄС, збільшилась на 23,3%, що склало 175,4 млн. осіб.

Наступний показник, важливий для оцінки активності туристичної індустрії та використовується для аналізу попиту на розміщення – кількість ночівель осіб у закладах розміщення. Аналіз динаміки зазначеного показника та його інтерпретація дозволяє зробити висновки щодо наступних аспектів функціонування індустрії: зміни в попиті на розміщення в різні пори року або в різні роки; вплив різноманітних подій та заходів, таких як конференції, фестивалі, спортивні змагання тощо на завантаженість готелів;

зміни в туристичних трендах: зростання або зменшення популярності певних регіонів чи типів розміщення; ефективність маркетингових стратегій; вплив економічних факторів: загальний економічний стан може впливати на здатність та бажання людей подорожувати. Аналіз кількості ночівель допомагає розуміти тенденції у туристичному секторі та приймати рішення щодо розвитку туристичної інфраструктури та маркетингових стратегій.

Аналіз динаміки кількості ночівель осіб у закладах розміщення країн ЄС свідчить про збереження загального тренду розвитку туристичної та готельної індустрії у цей період. Так, кількість ночівель за період 2012-2019 рр. стало збільшувалась з 2282,2 млн. од. до 2874,8 млн. од. (середньорічний приріст складав 3,35%) (рис. 5).

Рис. 5 Динаміка кількості ночівель осіб у закладах розміщення країн ЄС, млн. одиниць (складено автором за даними [8])

За рахунок впливу карантинних обмежень у 2020 р. кількість ночівель скоротилась на 50,54% (1452,9 млн. ночівель). Послаблення карантинних обмежень та запровадження вакцинації у 2021 р. сприяло потужному зростанню аналізованого показника на 28,8% (+409,6 млн. ночівель), яке продовжилось і в 2022 р. та склало 50,18% (+919 млн. ночівель). В цілому за досліджуваний період – 2012-2022 рр. кількості ночівель осіб у закладах розміщення країн ЄС збільшилась на 20,5%, що склало 468,3 млн. ночівель.

Ефективність використання ліжко-міст або номерного фонду закладів розміщування дозволяє визначити коефіцієнт використання місткості готелів і подібних місць розміщення, який розраховується як відношення кількості ліжко-днів (людино-днів) перебування у засобах розміщування до кількості місць у колективному засобі розміщування, помноженої на кількість днів його роботи.

Найбільше значення коефіцієнту завантаженості ліжко-міст у готелях і подібних місцях розміщення країн ЄС за аналізований період було зафіксовано у 2017-2019 рр. та

дорівнювало 49,09%, 49,78% та 49,84% відповідно. В аналогічний період спостерігались і максимальні величини коефіцієнту завантаженості номерів: 2017 р. – 58,94%, 2018 р. – 59,86%, 2019 р. – 60,09%. Скороченням коефіцієнтів позначився 2020 р. до рівня 28,1% за завантаженістю ліжко-місць та 33,7% за завантаженістю номерів, проте вже у 2021 р. коефіцієнти почали зростати і у 2022 р. повернулись до рівня 2015-2016 р. [8].

Висновки. Проведений аналіз основних показників розвитку готельної індустрії країн ЄС у 2012-2022 рр. дозволяє виокремити наступні тренди: 1) стале зростання кількості готелів та аналогічних засобів розміщення з середнім темпом приросту у 2,19% та від'ємним приростом у 3,8% у ковідному 2020 р; 2) значна країнова диспропорція за кількістю готелів та подібних закладів розміщення, а також темпів їх позитивного і від'ємного приросту. Так, найбільші темпи проросту спостерігались у Хорватії, Румунії, Словенії, Португалії, Литві та Мальті, тоді як від'ємний приріст було зафіксовано у Німеччині, Греції, Угорщині, Фінляндії, Люксембурзі; 3) значна відмінність за кількістю та динамікою ліжко-місць у готелях та подібних закладах розміщення за країнами ЄС. Так, найбільше нарощення місткості готелів відбулося у Хорватії, Португалії, Словенії та Литві, тоді як найсуттєвішим від'ємним приростом позначились Угорщина та Люксембург; 4) поступове стійке збільшення кількості осіб, що перебували у закладах розміщення у період 2012-2019 рр. та стрімке зменшення у 2020 р. на 53,28% під впливом пандемії Covid-19 та карантинних обмежень; 5) поступове стале зростання кількості ночівель осіб у закладах розміщення країн ЄС, їх стрімке скорочення за рахунок впливу Covid-19 у 2020 р. (-50,54%) та відновлення позитивного тренду у 2021 р. внаслідок послаблення

карантинних обмежень та запровадження вакцинації (+28,8%).

Підсумовуючи, слід визначити загальні тенденції у розвитку готельного бізнесу в країнах ЄС, які з високою вірогідністю будуть актуальними й надалі: 1) сталий розвиток: споживачі стають більше освіченими щодо екологічних питань і багато готелів впроваджують принципи сталого розвитку. Це включає заходи з енергозбереження, використання екологічних матеріалів та програми управління відходами; 2) технологічні інновації. В готельному бізнесі продовжується активне впровадження технологій для полегшення процесів бронювання, обслуговування гостей та управління готелями, наприклад використання мобільних додатків, систем розпізнавання обличчя тощо; 3) розширення сегмента бізнес-класу та брендівих готелів. Збільшується попит на готелі вищого класу, а також на брендovanі готелі від відомих ланцюгів. Гости стають більше схильними сплачувати за вищий рівень сервісу та комфорту; 4) гнучкість бронювань. Зростає попит на гнучкі умови бронювання. Багато готелів надають можливість безкоштовного скасування або зміни бронювань, що робить їх привабливими для подорожуючих; 5) розвиток ресторанного бізнесу. Багато готелів акцентують діяльність на розвитку ресторанного бізнесу, пропонуючи високоякісні кулінарні враження для гостей та привертаючи не лише мандрівників, але й місцевих жителів; 6) диджиталізація гостьового досвіду. Використання інтерактивних елементів, які полегшують гостьовий досвід, такі як електронні ключі, інтерактивні панелі у номерах та інші цифрові інновації; 7) збільшення конкуренції через альтернативні форми проживання, таких як сервіси обміну житлом, апартаменти та гостьові будинки.

Список літератури

1. Шикіна О., Гончаренко Я., Козловський Р. Тенденції розвитку Європейського ринку готельних послуг. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2019. № 5 (268). С. 216-233.

2. Шикіна О. Міжнародна готельна індустрія макрорегіону Європи. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 34. С. 27-34.

3. Шишкін І., Польова О., Фартушок Н. Зміни готельно-туристичної індустрії Європи після пандемії COVID-19. *Економіка та суспільство*. 2023. №52. URL: economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2603/2521.

4. Корсак Р., Годя І. Шляхи реформування готельно-ресторанної та туристичної

індустрії України після отримання статусу кандидата у члени ЄС. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 55. Т. 1. С. 31-36.

5. Романуха О. М., Горіна Г. О., Васильєва В. К. Компаративний аналіз стану розвитку ринку готельних послуг України та країн ЄС. *Торгівля і ринок України*. Кривий Ріг, 2022. №2 (52). С. 127-134.

6. Романуха О. М., Слащева А. В., Халілова-Чуваєва Ю. О. Інтеграції готельно-

ресторанної галузі України до Європейського простору. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2021. № 1. С. 127-131.

7. Стратегічні імперативи стійкого розвитку туризму в країнах ЄС: впровадження досвіду для України: монографія / під заг. ред. Г.О. Горіна. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2020. 114 с.

8. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>.

References

1. Shykina, O., Honcharenko, Ya., Kozlovskiy, R. (2019). *Tendentsii rozvytku Yevropeiskoho rynku hotelnykh posluh* [Trends in the European market of hotel services]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the Odesa National Economic University], no. 5 (268), pp. 216-233.

2. Shykina, O. (2019). *Mizhnarodna hotelna industriia makrorehionu Yevropy* [International hotel industry of macro-region of Europe]. *Infrastruktura rynku* [Market Infrastructure], issue 34, pp. 27-34.

3. Shyshkin, I., Polova, O., Fartushok, N. (2023). *Zminy hotelno-turystychnoi industrii Yevropy pislia pandemii COVID-19* [Changes in the European hotel and tourism industry after the COVID-19 pandemic]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], no. 52. Available at: economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2603/2521.

4. Korsak, R., Hodia, I. (2022). *Shliakhy reformuvannia hotelno-restoranoi ta turystychnoi industrii Ukrainy pislia otrymannia statusu kandydata u chleny YeS* [Ways of reforming the hotel, restaurant and tourist industry of Ukraine after receiving candidate status for EU membership]. *Aktualni pytannia*

humanitarnykh nauk [Humanities science current issues], issue 55, vol. 1, pp. 31-36.

5. Romanukha, O. M., Gorina, G. O., Vasyliieva, V. K. (2022). *Komparatyvnyi analiz stanu rozvytku rynku hotelnykh posluh Ukrainy ta krain YeS* [Comparative analysis of the state of market development of hotel services in Ukraine and EU countries]. *Torhivlia i rynek Ukrainy* [Trade and market of Ukraine], no. 2 (52), pp. 127-134.

6. Romanukha, O., Slashcheva, A., Khalilova-Chuvaieva, Yu. (2021). *Intehratsii hotelno-restoranoi haluzi Ukrainy do Yevropeiskoho prostoru*. [Integration of the hotel and restaurant industry of Ukraine into the European space]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Bulletin of Khmelnytskyi national university. Economic sciences], no. 1, pp. 127-131.

7. Gorina, G. O. Ed. (2020). *Stratehichni imperatyvy stiikoho rozvytku turyzmu v krainakh YeS: vprovadzhenia dosvidu dlia Ukrainy: monohrafiia* [Strategic imperatives of sustainable development of tourism in EU countries: implementation of experience for Ukraine: monograph]. Kryvyi Rih, R. A. Kozlov Publ., 114 p.

8. Eurostat. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/>

Objective. *The objective of the article is to analyze the main indicators of the functioning of the hotel industry in the EU countries and determine the current development trends.*

Methods. *In order to achieve the set goals and objectives, the following research methods are used: analysis and synthesis (to determine indicators of the development of the hospitality industry of EU countries suitable for further analysis), statistical research, namely the construction and analysis of dynamic series (to determine and evaluate trends and regularities development of the hospitality industry of the EU countries), comparative analysis (for a country comparison of the EU countries hotel industry development indicators), cartographic method (for a visual demonstration*

of the spatial location of hotels and similar accommodation facilities in the EU countries), graphic and tabular methods (for a visual representation of statistical material).

Results. A study of the hotel industry development in EU countries is carried out based on the analysis of the main indicators of its functioning over the period 2012-2022, namely: the number of hotels and similar accommodation establishments; number of beds in hotels and similar accommodation establishments; the number of persons staying in accommodation establishments; number of overnight stays in accommodation establishments. The analysis of the main indicators of the EU countries hotel industry development in 2012-2022 allows us to identify the following trends: 1) constant growth in the number of hotels and similar accommodation facilities with an average growth rate of 2.19% and a negative growth of 3.8% in each of 2020; 2) significant national disparity in the number of hotels and similar accommodation facilities, as well as the rates of their positive and negative growth. Thus, the highest rates of growth were observed in Croatia, Romania, Slovenia, Portugal, Lithuania and Malta, while negative growth was recorded in Germany, Greece, Hungary, Finland, Luxembourg; 3) a significant difference in the number and dynamics of beds in hotels and similar accommodation facilities by EU countries. Thus, the largest increase in hotel capacity occurred in Croatia, Portugal, Slovenia and Lithuania, while the most significant negative increase was recorded in Hungary and Luxembourg; 4) a gradual steady increase in the number of arrivals at tourist accommodation establishments in the period 2012-2019 and a sharp decrease in 2020 by 53.28% under the influence of the Covid-19 pandemic and quarantine restrictions; 5) a gradual steady increase in the number of overnight stays in accommodation facilities of EU countries, their rapid reduction due to the impact of Covid-19 in 2020 (-50.54%) and the restoration of a positive trend in 2021 due to the relaxation of quarantine restrictions and the introduction of vaccination (+28.8%).

Key words: hotel industry, hotel services market, EU countries, accommodation facilities, tourism, development trends.

Надійшла до редакції: 01.12.2023

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-63-68

JEL : L10

УДК 338.001.36

Філіппова О. Ю.,
асистент

Донецький національний університет економіки і
торгівлі ім. М. Туган-Барановського
Кривий Ріг, Україна,
e-mail: fillipova@donnuet.edu.ua

ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ ПОСЛУГ

UDC 338.001.36

Filippova O. Yu.
Assistant

Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk
National University of Economics and Trade,
Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: fillipova@donnuet.edu.ua

INTERNATIONAL HOTEL SERVICE INDUSTRY TRENDS

Мета. Метою статті є огляд сучасного стану міжнародного ринку готельних послуг, аналіз тенденцій у готельній індустрії.

Методи. Для дослідження тенденцій міжнародного ринку готельної індустрії послуг були використані наступні методи: метод аналізу та синтезу (для аналізу та оцінки міжнародного ринку готельних послуг, показників діяльності міжнародних готельних груп), графічний та табличний метод (для візуалізації результатів дослідження), метод систематизації та узагальнення (для визначення ключових тенденцій у міжнародній готельній індустрії послуг), абстрактно-логічний метод (для формування висновків).

Результати. У статті розглянуто сучасний стан міжнародного ринку готельних послуг та проаналізовано актуальні міжнародні тенденції в індустрії гостинності за допомогою даних готельних міжнародних компаній, даних готельних груп за кількістю номерів, а також основних міжнародних тенденцій готельної індустрії послуг.

Результатами статті є те що готельна індустрія за останні два десятиліття зазнала величезних змін та руйнування. Для того щоб вижити в умовах сучасної конкуренції готельні компанії почали впроваджувати інновації та стежити за тенденціями в готельній індустрії. Готельні міжнародні компанії демонструють галузь, яка перебуває в постійному русі, де основні готельні компанії конкурують з інноваціями та стратегіями зростання, щоб залишатися конкурентоспроможними на міжнародному ринку готельної індустрії.

Розвиток міжнародних готельних компаній є результатом розширення світового ринку готельних послуг і відображає загальну тенденцію до глобалізації. Сучасна світова готельна індустрія характеризується кількома ключовими тенденціями - глибша спеціалізація послуг, використання інформаційних систем технологічного забезпечення та маркетингу, створення готельних ланцюгів, інтеграція капіталу з іншими секторами економіки, використання наукового менеджменту та розвиток мережі невеликих готельних підприємств.

Ключові слова. Індустрія гостинності, готельний бізнес, світові лідери, тенденції, світовий готельний ринок, готельна індустрія, готельні компанії, заклади розміщення, якість готельних послуг, світові лідери.

Постановка проблеми. Світове господарство постає як невід'ємне глобальне ціле, якому притаманні різнопланові процеси. За останні роки спостерігався прискорений розвиток світової індустрії туризму, яка стала

глобальною за технологіями та формами організації відпочинку. Такий процес глобалізації спостерігається найбільше на прикладі розміщення туристів. Саме на прикладі розміщення туристів швидкими темпами

розвиваються готельні компанії та відбувається їх розширення.

Індустрія гостинності є найдинамічнішою у всьому світі. Розширення незворотності інтегральних процесів на ринку готельних послуг, скорочення організацій та життєвого циклу товарів, впровадження ноу-хау та збільшення витрат на маркетинг - це все вимагає об'єднання зусиль організацій та створення системи кооперованих зв'язків у різних їхніх проявах і видах [1]. Також важливим напрямком оптимізації процесів у бізнесі гостинності України є диверсифікація виробництва, що за рахунок використання раціональних ресурсів пов'язана з розширенням виробничих можливостей підприємств індустрії гостинності, що й обумовило актуальність даної теми дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження світового ринку індустрії гостинності викладено в працях вітчизняних та іноземних науковців, таких як Михайличенко К.І. [2], Лекікі Б [3], Посохов С.І. [4], Гарбера О.Є. [5], Шевченко Є.І. [2], Дж.Уокер [3], Г.Мунін [12], Олабоді О.В. та Фесун Т.П.[13] та Лук'янов В.О., Сидоренко І.О.[14].

Як зазначає Мунін Г. Б., готельна індустрія – це єдність усіх фірм і організацій, що співпрацюють, кожна з яких виконує свої специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб гостей. Досліджуючи готельну індустрію, важливо усвідомлювати основні особливості готельної діяльності[12].

Олабоді О.В. та Фесун Т.П. зазначили у своїх працях, що готельна індустрія є галуззю з високим рівнем конкуренції, що має на меті максимально задовольнити потреби споживачів, забезпечити високий рівень комфорту, найрізноманітніші побутові, господарські та культурні запити гостей. Чим вище культура і якість обслуговування відвідувачів, тим вище імідж готелю і ресторану, тим привабливіше вони для клієнтів[13].

Лук'янов В.О. у своїх працях розглянув специфіку та особливості організації обслуговування у готельних та ресторанных закладах, дослідив внутрішню структуру готельно бізнесу та проаналізував можливості підвищення якості обслуговування клієнтів за рахунок використання висококваліфікованого персоналу та раціонального управління трудовими ресурсами.

Сидоренко І.О. у своїй праці висвітлив теоретичні аспекти побудови системи управління якістю готельних послуг [14].

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи світовий готельний бізнес як структуру можна виділити два основні сегменти - це компанії та незалежні підприємства. Компанії здійснюють колективний бізнес та перебуває під керівництвом своєї компанії. Незалежне підприємство має прибуток від своєї діяльності та перебуває у незалежному володінні.

На сьогоднішній день світовий готельний фонд займає головне місце. За даними 2022 року серед світового фонду гостинності європейський готельний фонд становить приблизно 45%, що дає змогу розмістити близько 20 млн туристів. З кожним роком фонд готелів зростає на 3%. Якщо розглядати світовий готельний фонд за розмірами готельної бази, то другим є континент Америки, що складає близько 5 млн номерів. Для туристів найбільш цікавим є США, Карибські острови та Мексика. Така зацікавленість туристів призводить до того що питома вага в світовій індустрії гостинності становить 37%. Беручи до уваги Західну Африку та Південну Африку, то у них найбільші показники зростання. Тихоокеанський регіон та країни Південно-Західної Азії складають майже 15% питомої ваги готелів - це майже 3 млн номерів.

Світовими лідерами індустрії гостинності в першу чергу є США (налічує 4 млн номерів), потім Японія (налічує майже 1,7 млн номерів) та Італія, яка налічує більше 1,5 млн номерів. Понад 1 млн номерів налічує Іспанія та Франція. А от в Китаї, Сингапурі, Марокко та Малайзії спостерігаються високі темпи готельного будівництва.

За даними American Hotel & Lodging Association (АНЛА), зараз в світі існує 300 готельних груп. Лідерами виступають Cendant Corporation (США), Bass Hotels & Resorts (Великобританія), Choice Hotels (США), Best Western (США), Marriott International (США), Starwood Hotels & Resorts (США), Promus Hotel Corporation (США), Accor (Франція), Patriot American Hospitality Inc. (США), Hilton Corporation (США), Carlson Hospitality Group (США) [6].

До всіх вище перерахованих груп входять декілька готельних компаній. На території США розміщені штаб-квартири більшої кількості готельних груп світу, що відобразило ситуацію, яка склалася в індустрії гостинності. Майже 70% усіх готелів США належать до певної групи готелів - це найбільший відсоток серед країн, які мають готельні оператори. В порівнянні з США Великобританія складає 20% готельних груп, Франція - 5% та Німеччина - 10%. Розглядаючи перші 50 позицій, то половину займають американські компанії, а от європейські компанії - 38% та японські компанії - 10%. Провідна роль простежується протягом всього

рейтингу американських компаній - це 147 готельних компаній серед 300, що належить США, також в Європі 64 серед 300, а от Азіатські країни, такі як Китай, Сингапур та Японія, нараховують 31 готельну компанію.

Сьогодні найбільшими готельними компаніями світу є «Marriott International» - 8194 закладів проживання; «Jin Jiang» - 12267 закладів; «Hilton Hotels» - 7085 закладів; «InterContinental Hotel Group (IHG)» - 6136 закладів; Wyndham Hotel Group – 9059 заклад [7]. Глобальний рейтинг топ-10 готельних груп за кількістю номерів за 2022 рік наведено в таблиці 1. Інформація наведена на 31 грудня 2022.

Таблиця 1

Глобальний рейтинг топ-10 готельних груп за кількістю номерів 2022 року [8]

Назва готельної компанії	Кількість готелів	Кількість номерів	Відсоток зростання/спаду готельної мережі
Marriott International	8 194	1 502 513	+3,2
Jin Jiang	12 267	1 240 507	+3,1
Hilton	7 085	1 113 727	+3,6
IHG	6 136	902 805	+3,6
Wyndham	9 059	842 510	+4
Accor	5 445	802 269	+3,2
H World Group	7 943	724 141	+4,2
Choice Hotels	7 487	627 804	+8,3
BTH Hotels	5 888	465 829	-2
OYO Hotels	16 128	379 151	-12,1

Дані наведені в таблиці 1 відзначаються беззаперечним домінуванням Marriott International, зберігаючи лідируюче перше місце сьомий рік поспіль. Jin Jiang та Hilton проявляють впевнене зростання своїх готельних портфелів. Accor - це єдина французька готельна компанія, яка відрізняється від інших різноманітністю свого профілю, що налічує близько 40 брендів [8].

Готельна індустрія за останні два десятиліття зазнала величезних змін та руйнування. Щоб вижити в умовах сучасної конкуренції готельні компанії повинні впроваджувати інновації та стежити за тенденціями в готельній індустрії. Беручи до уваги останні роки, то з'явилася велика кількість обізнаних та сучасних мандрівників, які очікують від закладів гостинності удосконалення. Навіть сьогодні люди старшого покоління добре розбираються у необхідних речах сучасного життя індустрії гостинності - це мобільні пристрої та соціальні мережі. В сучасних умовах веб-сайти є зручними для мобільних пристроїв,

які мають просту та зручну навігацію, а також швидкий та зрозумілий процес бронювання номерів. Готелі потребують постійної присутності в медіапросторі, тому що для подорожі люди використовують мобільні технології для перегляду Instagram, Facebook, Booking та для перегляду офіційних сайтів готелів та мереж до яких відносяться заклади гостинності.

До основних світових тенденцій готельної індустрії послуг належать:

- Наявність трьох основних впливів на готельну індустрію зі сторони онлайн-туристичних агентств. По-перше агентства налагодили міцні відносини з туристами. По-друге туристичні агентства змінили канали збуту, що призвело власників готельних компаній бути ціннішими. По-третє Booking Holdings і Expedia стали популярними та витіснили інші готельні бренди.

- Зростання потреби в компетентних робітниках для бюджетування, а також для прогнозування, через те що з'явилися нові

профілі вакансій для готелів після ускладнення готельної індустрії.

- Підвищення якості готельних послуг компанії за рахунок соціальних мереж, тому що по відгукам одного з обраних готелів, гості закладів розміщення складають своє уявлення в цілому про всю готельну компанію, до якої відноситься певний готель.

- Чутливість потенційних гостей закладів гостинності до тренду «екологічність та соціальний розвиток», через зростання турботи про навколишнє середовище. Тепер все частіше зустрічаються готелі які мають аббревіатуру ESG: ecology+sustainable [11].

- Використання Airbnb, тому що це серйозний прорив в індустрії гостинності, який робить середовище конкурентів жорстким. Об'єкти розміщення перераховані на Airbnb є більш прогресивними для закладів гостинності.

- Зосередження готельних підприємств на поділі між активами нерухомості та операціями управління, за рахунок чого готельні компанії підвищують свою ефективність. Сам підхід заснований на мінімальних активах, цей підхід стає більш доречним для даної галузі.

- Використання штучного інтелекту та доповненої реальності, за рахунок чого процеси прийому тепер швидші, ніж будь-коли, за допомогою декількох клацань на пульті дистанційного керування. Не зважаючи на футуристичний вигляд, штучний інтелект - це лише одна з технологій. Сучасні тенденції також включають доповнену (розширену) реальність як один з ключових елементів найближчого майбутнього. AR - це технологія, що розширює фізичний світ, додаючи до нього цифрові шари інформації. Більшість закладів розміщення вже використовують штучний інтелект та доповнену реальність, що робить готельний досвід цікавішим та більш тематичним.

- З'єднання системи управління власністю (PMS) з іншими розумними інструментами, наприклад, програмою прямого обміну повідомленнями, які дозволяють готельерам створювати докладний профіль клієнта, що стає основою для індивідуальних пропозицій у продажах.

- Поліпшення та вдосконалення гостювального досвіду за рахунок цифрових інновацій. Основними цифровими інноваціями стали додатки для управління готельними послугами. Такі додатки надають можливість контролювати багато аспектів гостювального циклу, роблячи його більш зручним та ефективним, а також вдосконалення технологій гостинності вирішує потенційні проблеми з бронюванням та оплатою, забезпечуючи надійність процесів.

- Залежність поколінь Y (мілленіали) і Z («інтернет-покоління») від технологій. Ці покоління схильні до використання мобільних додатків для бронювання, спілкування та управління своїм перебуванням у готелях. Вони цінують ефективність, швидкість та зручність у використанні технологій. Крім того, вони активно шукають персоналізовані, унікальні досвіди та бажають, щоб готелі враховували їхні індивідуальні уподобання.

Висновки. Цілковито точно дослідження показує, що розвиток міжнародних готельних груп є результатом розширення світового ринку готельних послуг і відображає загальну тенденцію до глобалізації та транснаціоналізації економіки. Сучасна світова готельна індустрія характеризується кількома ключовими тенденціями:

Глибша спеціалізація та розмаїття послуг: Готельні компанії стають все більш спеціалізованими та розширюють свій спектр послуг для задоволення різноманітних потреб клієнтів.

Утворення готельних ланцюгів: Великі готельні ланцюги стають транснаціональними компаніями, охоплюючи різні країни та регіони, що відображає тенденцію до глобальної присутності.

Використання інформаційних систем, технологічного забезпечення та маркетингу: Готельна галузь активно використовує інформаційні системи, технології та маркетингові стратегії для залучення клієнтів та покращення обслуговування.

Інтеграція капіталу з іншими секторами економіки: Готельні підприємства поєднують капітал та ресурси з іншими секторами, такими як фінанси, будівництво, транспорт і т.д., для розвитку і покращення своєї діяльності.

Використання наукового менеджменту: Використання сучасних методів управління та наукових підходів у діяльності готельного бізнесу для підвищення ефективності та якості послуг.

Розвиток мережі невеликих готельних підприємств: Виникнення мережі невеликих готелів, які спеціалізуються на конкретних

сегментах ринку та пропонують унікальний досвід для своїх клієнтів.

Ці тенденції відображають розвиток готельної індустрії в контексті глобальних економічних змін і вимог споживачів, створюючи нові можливості та виклики для готельних бізнесів у всьому світі.

Список літератури

1. Гаврилюк О. В. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України. *Фінанси України*, 2008. № 2 (147). С. 68–81.
2. Менькова Е. С., Шевченко Е. І., Михайличенко К. І. Аналіз світового ринку гостинної індустрії. *Сучасні научні дослідження та розробки*, 2019. № 1. С. 689 – 701.
3. Tahiri A., Kovaçi I., Lekiqi B. Tourism and Hotel Industry: Definition, Concepts and Development the Case of Kosovo. *Quality - Access to Success*, 2024. 22(182). PP. 110-115.
4. Гарбера О.Є. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. *Економічний часопис XXI*, 2010. С. 37 – 41.
5. Посохов І.С. Сучасні тенденції розвитку готельно-ресторанного бізнесу: міжнародний та національний досвід: колективна монографія, за заг. ред. А.Ю. Парфінєнка. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 412 с.
6. American Hotel & Lodging Association URL://ahla.com/
7. Топ-10 найбільших готельних груп світу URL://nexqo.com/2022/03/10-largest-hotel-groups/
8. 10 найкращих готельних груп світу у 2023 році URL://bowo.fr/en/blog/the-worlds-top-10-hotel-groups-in-2020.
9. Dobrianska N., Nikoliuk O., Lebedieva V. Organizational and economic measures of tourism development on the example of the Avangard United Territorial Community of Odessa region. *Food Industry Economics*, 2019. pp. 88-96.
10. Добрянська Н.А., Попович В.В. «Зелений» туризм як стратегічний напрям соціально-економічного розвитку регіонів України. *Економіка: реалії часу*, 2018. № 3 (37). С. 20-28.
11. Тренди в готельному бізнесі на 2022 рік в Україні URL: [//hotels24.ua/news/trendi-gotel'nogo-biznesu-2022-10229497.html](http://hotels24.ua/news/trendi-gotel'nogo-biznesu-2022-10229497.html).
12. Мунін Г. Б. Маркетинг туризму: економіко-організаційні аспекти : підручник Г. Б. Мунін, В. О. Лук'янов, В. В. Гарагович; під заг. ред. О. В. Лук'янова. Київ : Кондор, 2011. 430 с.
13. В.О. Олабоді, Т. П. Фесун. Організація готельно-ресторанної справи : наук.-допом. бібліогр. покажч. ; Нац. ун-т харч. технол., Наук.-техн. б-ка Київ, 2021. 213 с.
14. Сидоренко, І. О. Якість готельних послуг. І. О. Сидоренко *Формування ринкових відносин в Україні*, 2011. № 9. С. 120–124.

References

1. Havrilyuk, O. V. (2008). *Investytsiynyy imidzh ta investytsiyna pryvablyvist Ukrainy* [Investment image and investment attractiveness of Ukraine], no. 2 (147), pp. 68–81.
2. Menkova, E. S., Shevchenko, E. I., Mykhailychenko, K. I. (2019). *Analiz svitovoho rynku hostynnoyi industriyi. Suchasni naukovi doslidzhennya ta rozrobky* [Analysis of the world market of the hospitality industry. Modern scientific research and development], no. 1, pp. 689 - 701.
3. Tahiri, A., Kovachi, I., Lekiki, B. (2024). Tourism and the hotel industry: definitions, concepts and development the case of Kosovo. *Quality access to success*. No 22(182), pp. 110-115.
4. Garbera, O. E. (2010). *Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny. Ekonomichnyy chasopys* [World economy and international economic relations. Economic Journal XXI], pp. 37-41.
5. Posokhov, I. S. (2017). *Suchasni tendentsiyi rozvytku hotelno-restorannoho biznesu: mizhnarodnyy ta natsionalnyy dosvid: kolektyvna monohrafiya za zah. red. A.Yu. Parfinenka* [Modern trends in the development

of the hotel and restaurant business: international and national experience: a collective monograph by general. ed. A. Yu. Parfinenko] Kharkiv: KhNU named after V.N. Karazina, 412 p.

6. *American Hotel & Lodging Association* (AHLA). Available at: <http://tourism-review.com/top-10-world-largest-hotel-groups-news1988>.

7. *Top-10 largest hotel groups in the world*. Available at: <http://nexqo.com/2022/03/10-largest-hotel-groups/>.

8. *10 naykrashchyykh hotelnykh hrup u 2023 rotsi. Indyvidualnyy hotelnyy dodatok dlya hoteliv i restoraniv* [10 Best Hotel Groups in 2023. Individual hotel application for hotels and restaurants]. Available at: <http://bowo.fr/en/blog/the-worlds-top-10-hotel-groups-in-2020>.

9. Dobryanska, N., Nikoliuk, O., Lebedeva, V. (2019). *Orhanizatsiyno-ekonomichni zakhody rozvytku turyzmu na prykladi Avanhardskoyi obyednanoyi terytorialnoyi hromady Odeskoyi oblasti. Ekonomika kharchovoyi promyslovosti* [Organizational and economic measures of tourism development on the example of the Vanguard United Territorial Community of Odesa Oblast. Economy of the food industry], pp. 88-96.

10. Dobryanska, N. A., Popovych, V. V. (2018). «Zelenyy» turyzm yak stratehichnyy napryam sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrayiny [“Green” tourism as a strategic direction of socio-economic development of the regions of Ukraine]. *Economics: realities of the time*, no. 3 (37), pp. 20-28.

11. *Trendy v hotelnomu biznesi na 2022 rik v Ukrayini. Hoteli 24* [Trends in the hotel business for 2022 in Ukraine. Hotels 24]. Available at: <http://hotels24.ua/news/trendi-gotelnogo-biznesu-2022-10229497.html>.

12. Munin, G. B. & Lukianov, V. O. (2011). *Marketyng turyzmu: ekonomiko-organizatsiini aspekty* [Tourism marketing: economic and organizational aspects]. Kyiv : Kondor, 430 p.

13. Olabodi, V. O., Fesun, T. P. (2021). *Orhanizatsiya hotelno-restorannoyi spravy* [Organization of the hotel and restaurant business: research assistant. bibliography show]. National University of Food technology, science and technology b-ka Kyiv, 213 p.

14. Sydorenko, I. O. (2011). Quality of hotel services I. O. Sydorenko. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini* [Formation of market relations in Ukraine], no. 9, pp. 120–124.

Objective. *The objective of the article is an overview of the current state of the global market of hotel services, an analysis of trends in the hotel industry.*

Methods. *Data from international hotel companies, data from hotel groups by the number of rooms, and the main global trends in the hotel industry were used in the study of trends in the world market of the hotel industry.*

Results. *The article examines the current state of the world market of hotel services and analyzes current global trends in the hospitality industry using data from international hotel companies, data from hotel groups by number of rooms, as well as the main international trends in the hotel industry.*

The results of the article are that the hotel industry has undergone enormous changes and destruction over the past two decades. In order to survive in the conditions of modern competition, hotel companies began to introduce innovations and monitor trends in the hotel industry. Hospitality international companies represent an industry in constant flux, where major hotel companies compete with innovation and growth strategies to remain competitive in the global hospitality industry market.

The development of international hotel companies is the result of the expansion of the world market of hotel services and reflects the general trend towards globalization. The modern global hotel industry is characterized by several key trends - deeper specialization of services, the use of information systems for technological support and marketing, the creation of hotel chains, the integration of capital with other sectors of the economy, the use of scientific management and the development of a network of small hotel enterprises.

Key words: *hospitality industry, hotel business, world leaders, trends, world hotel market, hotel industry, hotel companies, accommodation facilities, quality of hotel services, world leaders.*

Надійшла до редакції: 07.12.2023

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-69-78

JEL : F420, F200

УДК 339.9

Чернега О. Б.,
д-р екон. наук,
професор

Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: chernega@donnuet.edu.ua

Бочарова Ю. Г.,
д-р екон. наук,
професор
Іщенко О. В.

e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua

Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: ischenko80@gmail.com

Лижник Ю. Б.,
старший викладач

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

РИЗИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЙМОВІРНІСТЬ ЇХ ПРОЯВУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

UDC 339.9

Chernega O. B.,
Doctor of Economic Sciences,
Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: chernega@donnuet.edu.ua

Bocharova Yu. G.,
Doctor of Economic Sciences,
Professor
Ishchenko O. V.

e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua

Institute of Industrial Economics, National Academy of
Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
e-mail: ischenko80@gmail.com

Lyzhnyk Yu. B.,
Senior Lector

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

NATIONAL SECURITY RISKS AND THEIR MANIFESTATION POSSIBILITY IN THE CONTEXT OF GLOBALISATION

***Мета.** Аналіз особливостей та ймовірності прояву ризиків національної безпеки в умовах глобалізації.*

***Методи.** У процесі дослідження використано такі методи та прийоми пізнання: теоретичне узагальнення і порівняння, аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення та систематизація.*

***Результати.** Установлено, що під національною безпекою доцільно розуміти спроможність держави за рахунок наявного економічного потенціалу та потенціалу сили ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, забезпечувати реалізацію національних інтересів у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Визначено, що поняття «національна безпека» тісно пов'язано із поняттями «національні інтереси» та «загрози» та «виклики». Визначено, що в умовах підвищення рівня глобалізації рівень національної безпеки все більше визначається не тільки*

ендогенними, але й екзогенними факторами. Обґрунтовано, що незважаючи на те, що рівень глобальних ризиків країн тісно корелює із рівнем їх включення в глобалізаційні процеси, він не є домінуючим детермінантом країнового рівня національної безпеки, адже він визначається не тільки і не стільки наявністю загроз та ризиків, скільки ефективністю реакції країни на наявну та потенційну загрозу, ефективністю системи «виклики-відгук» - системи національної стійкості. Установлено, що ефективність системи «виклики-відгук» - системи національної стійкості ефективно реагувати на зовнішні загрози та ризики визначається: ефективністю державного управління, рівнем розвитку державно-приватно-суспільного партнерства (рівень розвитку відносин між бізнесом та владою, а також суспільством); рівнем довіри у суспільстві в цілому та зокрема бізнесу до влади, державних інституцій; рівнем корупції; рівнем задоволеності суспільства та бізнесу державними послугами тощо. На основні ґрунтового аналізу глобальних ризиків у 2010–2023 рр. (на основі даних Всесвітнього економічного форуму) ідентифіковано основні системні ризики безпеки світогосподарської системи та людства, національної безпеки у XXI столітті із визначенням часового інтервалу їх прояву; особливості трансформації природі глобальних ризиків (у 2010-2023 рр. основного значення набули соціальні та екологічні ризики).

Ключові слова: безпека, національна безпека, національні інтереси, ризик, глобальний ризик, загроза, глобалізація.

Постановка проблеми. Безпрецедентна трансформація світу, підвищення рівня турбулентності та невизначеності, що фіксується у глобальному та національному контекстах розвитку, розвиток міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації, співробітництва і, разом і тим, ескалація конкуренції у геоекономічній та геополітичній площині логічно обумовлюють підвищення уваги як науковців, так і практиків до проблеми забезпечення безпеки, і, як наслідок, ідентифікації загроз та ризиків національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі розвитку теорії безпеки питанням ідентифікації ризиків національної безпеки присвячено увагу цілої низки як українських, так і закордонних дослідників, серед яких: Войтовський К.С., Громаа М., Грущинська Н. М., Дейнега І. І., Жовнірчик Я. Ф., Лепіхов А. В., Ліпкан В., Лукас Л., Макаренко Е. М., Михненко А. М., Нестеряк Ю. В., Ніжніков М. Л., Павлік Л., Поліщук О. В., Приходько В. П., Резнікова О. О., Хсюн Дж., Чібісова І. В. та ін.

Незважаючи на суттєвий внесок зазначених вчених у розвиток теорії безпеки в цілому, ідентифікації ризиків національної безпеки, багато аспектів цієї актуальної та багатоаспектної теми досліджені фрагментарно, потребують уваги наукової спільноти та подальшого розвитку. Одним із таких аспектів є ризики національної безпеки в умовах глобалізації.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні ризиків національної безпеки та ймовірності їх прояву в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контент-аналіз джерел [1-9] дозволяє стверджувати, що:

1) на сучасному етапі розвитку теорії безпеки під національною безпекою доцільно розуміти спроможність держави за рахунок наявного економічного потенціалу та потенціалу сили ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, забезпечувати реалізацію національних інтересів у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі;

2) національна безпека включає як силовий, так і не силовий компоненти, у т.ч. економічну, енергетичну, екологічну безпеку, безпеку охорони здоров'я, продовольчу безпеку, тісно пов'язана із національними інтересами та категоріями «загрози» та «ризиків», охоплює безпеку людини, безпеку суспільства та безпеку держави;

3) у міру розгортання глобалізаційних процесів (рис. 1) найбільший пул загроз та ризиків національної безпеки характеризується екзогенним походженням – тобто формується у зовнішньому відносно держави контексті розвитку.

Незважаючи на те, що екзогенні загрози на сучасному етапі розвитку світогосподарських зв'язків та світового господарства в цілому формують найбільший пул ризиків для національної безпеки всіх, без виключення, країн, залежно від рівня глобалізації

та особливостей розгортання глобалізаційних процесів в країні ці загрози можуть детермінувати різні за рівнем та сферами виникнення ризику. Для країн, що характеризуються більш високим рівнем включення в глобалізаційні процеси, рівень ризиків буде вищий, ніж для тих країн, які є менше включеними в зазначені процеси; сфера виникнення ризику буде залежати від успіхів країни в різних сферах глобалізації.

Як свідчить аналіз даних Швейцарського економічного інституту [6], на

сучасному етапі розвитку найбільш включеними в глобалізаційні процеси, а отже найбільш чутливими до екзогенних – глобальних ризиків є такі країни, як Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Швеція, Німеччина, Австрія, Об'єднане Королівство, Данія, Фінляндія, Франція; найменш – Центральна Африканська Республіка, Еритрея, Сомалі, Гренландія, Гуам, Нова Каледонія, Пуерто-Рико, КНДР, Французька Полінезія, Віргінські Острови.

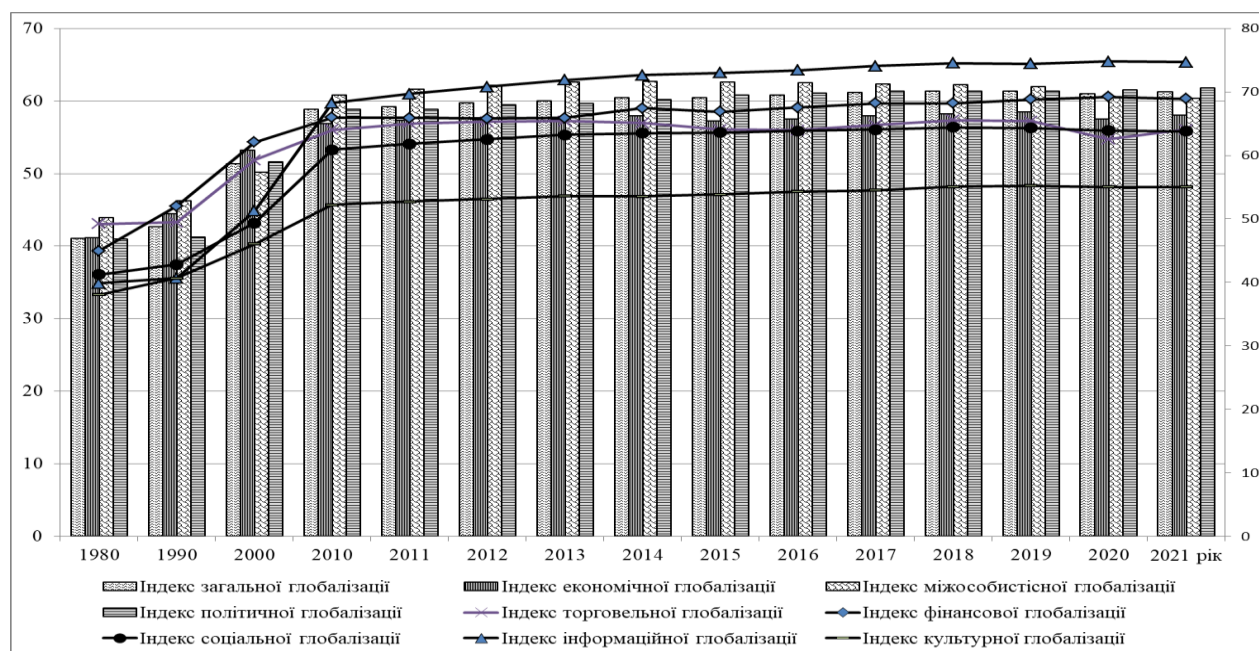

Рис. 1. Динаміка рівня глобалізації світу (складено авторами на основі даних джерела [6])

Однак, разом із тим, незважаючи на те, що рівень глобальних ризиків країн тісно корелює із рівнем їх включення в глобалізаційні процеси, він не є домінантним детермінантом країнового рівня національної безпеки, адже він визначається не тільки і не стільки наявністю загроз та ризиків, скільки ефективністю реакції країни на наявну та потенційну загрозу, ефективністю системи «виклики-відгук» - системи національної стійкості. При цьому під поняттям «система національної стійкості» доцільно розуміти «комплексний механізм взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, інститутів та організацій громадянського суспільства, населення, а також цілеспрямованих дій, методів, чинників і механізмів, які гарантують збереження безпеки та безперервності функціонування

основних сфер життєдіяльності суспільства й держави до, під час і після кризи, у т. ч. завдяки адаптації до дії загроз та швидких змін безпекового середовища» [4].

Як свідчить аналіз ряду джерел [1, 4], національна стійкість може бути «вбудованою», що детермінована потенціалом суспільства, громад, організацій та установ, а також «набутою», що детермінується національною політикою [4]. Таким чином, на сучасному етапі розвитку національна стійкість визначається та залежить від таких факторів: ефективність державного управління, рівень розвитку державно-приватно-суспільного партнерства (рівень розвитку відносин між бізнесом та владою, а також суспільством); рівень довіри у суспільстві в цілому та зокрема бізнесу до влади, державних інституцій; рівень

корупції; рівень задоволеності суспільства та бізнесу державними послугами тощо.

Одним із найбільш авторитетних досліджень глобальних загроз та ризиків, що дозволяє проводити ефективний стратегічний аналіз безпекового середовища, є The Global Risks Report. Це дослідження систематично, починаючи із 2006 року здійснює Всесвітній економічний форум (ВЕФ). У звіті ВЕФ надає інформацію про соціальні, економічні, екологічні, технологічні та геополітичні ризики за ймовірністю прояву та силою впливу, диференціюючи їх за часом прояву. Як свідчить аналіз методичного підходу ВЕФ до оцінки глобальних ризиків та загроз, у основу дослідження ВЕФ покладено метод експертного опитування. Для ідентифікації глобальних ризиків ВЕФ опитує 12 000 представників наукової спільноти, бізнесу, уряду тощо із 121 країни світу.

Контент-аналіз проведених ВЕФ досліджень щодо глобальних ризиків у 2010–2023 рр. [7] дозволяє констатувати, що:

1. Основними системними ризиками безпеки світогосподарської системи та людства, національної безпеки у XXI столітті є:
 - обвал цін на активи (бульбашки активів);
 - колапс системоутворюючих галузей;
 - боргові кризи;
 - тінізація економіки та розповсюдження незаконної економічної діяльності;
 - тривала економічна стагнація; значна та стійка інфляція;
 - значна волатильність цін на сировину;
 - значні втрати біорізноманіття та колапс екосистем;
 - неможливість до ефективної адаптації до змін клімату;
 - неефективність заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату;
 - техногенний вплив на навколишнє середовище;
 - стихійні лиха та екстремальні погодні умови;

значна криза пропозиції товарів, зокрема енергії, продуктів харчування та води;

геоекономічні суперечки та протистояння; геополітична боротьба за стратегічні ресурси;

- міждержавні конфлікти;
- недієздатність держав;
- терористичні атаки;
- розповсюдження та використання зброї масового ураження; колапс соціальних послуг та громадської інфраструктури;
- криза вартості життя;
- криза засобів до існування та зайнятості;
- розмивання соціальної згуртованості та єдності;
- розповсюдження інфекційних захворювань;
- масштабна вимушена міграція;
- дезінформація;
- шкода здоров'ю людини, спричинена забрудненням навколишнього середовища; погіршення психічного здоров'я;
- розчарування молоді;
- автоматизація та переміщення робочих місць;
- колапс критичної інформаційної інфраструктури через кібератаки;
- концентрація та монополізація цифрових технологій;
- кібербезпека;
- обмеження у розвитку цифрових послуг та значна цифрова нерівність (табл. 1).

2. У 2010-2023 рр. відбулися суттєві зміни у природі актуальних (характеризуються проявом протягом 0-2 років) глобальних ризиків. Так, якщо до 2014 року топ-5, а пізніше топ-10 глобальних ризиків, здебільшого був представлений економічними ризиками (3 з 5 у 2010 році), то з 2014 року – соціальними та екологічними (6 з 10 у 2014, 2020-2022 рр.; 5 з 10 у 2016-2018 рр.; 6 з 10 у 2020 році; 7 з 10 у 2023 році).

У 2010-2023 рр. фіксувалися наступні:

Таблиця 1

Топ-10 глобальних ризиків за ймовірністю появи у найближчі 2 роки (складено авторами на основі даних [1, 7])

№	Рік							
	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2023
1	Обвал цін на активи	Значна нерівність у доходах	Фіскальні кризи в ключових економіках	Масштабна вимушена міграція	Екстремальні погодні явища	Екстремальні погодні явища	Екстремальні погодні явища	Криза вартості життя
2	Уповільнення китайської економіки (<6%)	Хронічні фінансові дисбаланси	Високий рівень структурного безробіття/неповної зайнятості	Екстремальні погодні явища	Стихійні лиха	Неефективність кліматичних дій	Кризи засобів до існування	Стихійні лиха та екстремальні погодні явища
3	Хронічні хвороби	Зростання викидів парникових газів	Водна криза	Невдалі спроби пом'якшити наслідки зміни клімату та адаптуватися до них	Кібератаки	Стихійні лиха	Неефективність кліматичних дій	Геоекономічне протистояння
4	Фіскальні кризи	Кібератаки	Значна нерівність у доходах	Міждержавний конфлікт	Шахрайство або крадіжка даних	Зменшення біорізноманіття	Ерозія соціальної згуртованості	Неспроможність пом'якшити зміни клімату
5	Прогалини в глобальному управлінні	Кризи водопостачання	Невдалі спроби пом'якшити наслідки зміни клімату та адаптуватися до них	Природні катастрофи	Невдалі спроби пом'якшити наслідки зміни клімату та адаптуватися до них	Антропогенні екологічні катастрофи	Інфекційні захворювання	Розмивання соціальної згуртованості та поляризація суспільства
6	н/д	н/д	Більша кількість екстремальних погодних явищ (наприклад, повені, шторми, пожежі)	Провали національного урядування	Масштабна вимушена міграція	Шахрайство з даними або їх крадіжка	Погіршення психічного здоров'я	Великі інциденти, що завдають шкоди навколишньому середовищу
7	н/д	н/д	Провал глобального управління	Безробіття/неповна зайнятість	Екологічні техногенні катастрофи	Кібератаки	Збої кібербезпеки	Невдалі спроби адаптуватися до зміни клімату
8	н/д	н/д	Продовольчі кризи	Шахрайство з даними або їх крадіжка	Терористичні атаки	Водні кризи	Боргові кризи	Широко розповсюджена кіберзлочинність і кібербезпека
9	н/д	н/д	Неефективність основного фінансового механізму/інституції	Водні кризи	Незаконна торгівля	Провал глобального управління	Цифрова нерівність	Кризи природних ресурсів
10	н/д	н/д	Глибока політична та соціальна нестабільність	Незаконна торгівля	Бульбашки активів у найбільших економіках	Бульбашки активів	Вибух бульбашки активів	Масштабна вимушена міграція

 - соціальні ризики

 - економічні ризики

 - екологічні ризики

 - геополітичні ризики

 - технологічні ризики

1) економічні ризики: обвал цін на активи; значна нерівність у доходах; фіскальні кризи в ключових економіках; уповільнення китайської економіки (<6%); хронічні фінансові дисбаланси; високий рівень структурного безробіття/неповної зайнятості;

2) геополітичні ризики: прогалини в глобальному управлінні; міждержавний конфлікт; провали національного урядування; терористичні атаки; провал глобального управління; гео економічне протистояння;

3) соціальні ризики: хронічні хвороби; кризи водопостачання; значна нерівність у доходах; масштабна вимушена міграція; глибока політична та соціальна нестабільність; кризи засобів до існування; інфекційні захворювання; погіршення психічного здоров'я; розмивання соціальної згуртованості та поляризація суспільства;

2) технологічні: кібератаки; шахрайство або крадіжка даних; кібербезпеки; поширення кіберзлочинності та кібернебезпек;

3) екологічні ризики екстремальні погодні явища, стихійні лиха, неспроможність пом'якшити наслідки зміни клімату та адаптуватися до них; серед соціальних - водні кризи, масштабна вимушена міграція, розмивання соціальної згуртованості та поляризація суспільства.

3. У середньостроковій перспективі (2-5 років) на рівень національної безпеки впливатимуть наступні види ризиків: неефективність протидії змінам клімату; екстремальна погода; ерозія соціальної згуртованості; кризи засобів до існування; боргові кризи; шкода навколишньому середовищу людини; гео економічні протистояння; збій кібербезпеки; втрата біорізноманіття; вибух пузиря активів [7].

4. У довгостроковій перспективі (у найближчі 10 років) основні ризики національної безпеки будуть виникати у екологічній сфері. До основних ризиків національній безпеці у найближчі 10 років будуть відноситися:

1) у екологічній сфері: екстремальні погодні явища; неефективність кліматичних дій; втрата біорізноманіття; екологічні техногенні катастрофи; кризи природних ресурсів;

2) у геополітичній сфері: провал глобального управління, гео економічні протистояння, конкуренція за геополітичні ресурси;

3) у економічній сфері: пузир активів;

4) у соціальній сфері: водні кризи; ерозія соціальної згуртованості; вимушена міграція; розмивання соціальної єдності та поляризація суспільства;

5) у технологічній сфері: шахрайство або крадіжка даних; кібератаки; несприятливий технічний прогрес; широко поширена кіберзлочинність і кібербезпека (табл. 2).

Крім того, як свідчить аналіз джерел [7], на національну безпеку у довгостроковій перспективі чинитимуть вплив такі ризики:

дезінформація;

неефективність багатосторонніх інституцій та міжнародного співробітництва;

міждержавні конфлікти;

боргові кризи;

криза вартості життя;

збої критичної інформаційної інфраструктури;

концентрація цифрової потужності;

несприятливі наслідки використання передових технологій;

нездатність стабілізувати цінові траєкторії;

хронічні захворювання та стан здоров'я; тривалий економічний спад; розпад держави або гостра нестабільність;

кризи зайнятості;

крах системно важливої галузі чи ланцюжка поставок;

різке погіршення психічного здоров'я; розпад або відсутність громадської інфраструктури та послуг;

інфекційні хвороби;

застосування зброї масового ураження;

поширення незаконної економічної діяльності;

цифрова нерівність і відсутність доступу до цифрових послуг;

вибух бульбашки активів;

теракти.

Топ-10 глобальних ризиків за ймовірністю прояву у найближчі 10 років (складено авторами на основі даних [7])

№	Рік		
	2020	2022	2023
1	Екстремальні погодні явища	Неефективність кліматичних дій	Неспроможність пом'якшити зміни клімату
2	Неефективність кліматичних дій	Екстремальні погодні явища	Нездатність адаптуватися до зміни клімату
3	Природна катастрофа	Втрата біорізноманіття	Стихійні лиха та екстремальні погодні явища
4	Втрата біорізноманіття	Кризи природних ресурсів	Втрата біорізноманіття та колапс екосистеми
5	Екологічні техногенні катастрофи	Екологічні техногенні катастрофи	Масштабна вимушена міграція
6	Шахрайство або крадіжка даних	Ерозія соціальної згуртованості	Кризи природних ресурсів
7	Кібератаки	Вимушена міграція	Розмивання соціальної єдності та поляризація суспільства
8	Водні кризи	Несприятливий технічний прогрес	Широко поширена кіберзлочинність і кібербезпека
9	Провал глобального управління	Гео економічні протистояння	Гео економічні протистояння
10	Пузир активів	Конкуренція за геополітичні ресурси	Масштабні екологічні події

■ - соціальні ризики □ - економічні ризики ■ - екологічні ризики ■ - геополітичні ризики ■ - технологічні ризики

5. У більш відтермінованій довгостроковій перспективі (більше 10 років) основні ризики національної безпеки будуть виникати у екологічній, соціальній та технологічній сфері. Таке припущення базується на розумінні основних трендів трансформації сучасного світу (глобалізація, діджиталізація, людиноцентризм, прояв ефектів антропогенного впливу тощо), а отже тих, сфер, що чинитимуть найбільш вплив на соціально-економічний розвиток суспільств.

6. Глобальні ризики диференціюються не тільки за ймовірністю прояву, а й за рівнем потенційного впливу. До найбільш впливових ризиків у 2010-2023 рр. відносять:

у економічній сфері: фіскальні кризи, фінансовий провал, фіскальні дисбаланси, безробіття, волатильність цін на енергоносії, енергоціновий шок;

у екологічній сфері: неефективні кліматичні дії, втрата біорізноманіття, екстремальні погодні умови, стихійні лиха;

у соціальній сфері: водні кризи, інфекційні хвороби, продовольча криза, вимушена міграція, кризи засобів до існування;

у геополітичній сфері: розвиток, розповсюдження та застосування зброї масового ураження, міждержавні конфлікти;

у технологічній сфері: збої цифрової інфраструктури; розвиток кіберзлочинності та підвищення кібербезпеки; цифрова нерівність і відсутність доступу до цифрових послуг.

Висновки. Таким чином, встановлено, що:

в умовах глобалізації значний пул ризиків національної безпеки формується у зовнішньому відносно держави контексті розвитку;

незважаючи на те, що рівень глобальних ризиків країн тісно корелює із рівнем їх

включення в глобалізаційні процеси, він не є домінуючим детермінантом країнового рівня національної безпеки, адже рівень національної безпеки визначається не тільки і не стільки наявністю загроз та ризиків, скільки ефективністю реакції держави на наявну та потенційну загрозу, ефективністю системи «виклики-відгук»;

спроможність системи національної стійкості ефективно реагувати на зовнішні загрози та ризики визначається: ефективністю державного управління, рівнем розвитку державно-приватно-суспільного партнерства (рівень розвитку відносин між бізнесом та владою, а також суспільством); рівнем довіри у суспільстві в цілому та зокрема бізнесу до влади, державних інституцій; рівнем корупції; рівнем задоволеності суспільства та бізнесу державними послугами тощо;

основними системними ризиками безпеки світогосподарської системи та людства, національної безпеки у XXI столітті є: обвал цін на активи (бульбашки активів); колапс системоутворюючих галузей; боргові кризи; тінізація економіки та розповсюдження незаконної економічної діяльності; тривала економічна стагнація; значна та стійка інфляція; значна волатильність цін на сировину; значні втрати біорізноманіття та колапс екосистем; неможливість до ефективної адаптації до змін клімату; неефективність заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату; техногенний вплив на навколишнє середовище; стихійні лиха та екстремальні погодні умови; значна криза пропозиції товарів, зокрема енергії, продуктів харчування та води; геоекономічні суперечки та протистояння; геополітична боротьба за стратегічні ресурси; міждержавні конфлікти; недієздатність держав; терористичні атаки; розповсюдження та використання зброї масового ураження; колапс соціальних послуг та громадської інфраструктури; криза вартості життя; криза засобів до існування та зайнятості; розмивання соціальної згуртованості та єдності; розповсюдження інфекційних захворювань; масштабна вимушена міграція; дезінформація; шкода здоров'ю людини, спричинена забрудненням навколишнього середовища; погіршення психічного здоров'я; розчарування молоді; автоматизація та переміщення робочих місць; колапс критичної інформаційної

інфраструктури через кібератаки; концентрація та монополізація цифрових технологій; кібербезпека; обмеження у розвитку цифрових послуг та значна цифрова нерівність;

у найближчі 2 роки на рівень національної безпеки держав будуть з високою ймовірністю впливати такі ризики, як: обвал цін на активи; значна нерівність у доходах; фінансові кризи в ключових економіках; уповільнення китайської економіки (<6%); хронічні фінансові дисбаланси; високий рівень структурного безробіття/неповної зайнятості (економічні ризики); прогалини в глобальному управлінні; міждержавний конфлікт; провали національного урядування; терористичні атаки; провал глобального управління; геоекономічне протистояння (геополітичні ризики); хронічні хвороби; кризи водопостачання; значна нерівність у доходах; масштабна вимушена міграція; глибока політична та соціальна нестабільність; кризи засобів до існування; інфекційні захворювання; погіршення психічного здоров'я; розмивання соціальної згуртованості та поляризація суспільства (соціальні ризики); кібератаки; шахрайство або крадіжка даних; кібербезпеки; поширення кіберзлочинності та кібернебезпек (технологічні ризики); екстремальні погодні явища, стихійні лиха, неспроможність пом'якшити наслідки зміни клімату та адаптуватися до них; серед соціальних - водні кризи, масштабна вимушена міграція, розмивання соціальної згуртованості та поляризація суспільства (екологічні ризики);

у середньостроковій перспективі (2-5 років) на рівень національної безпеки впливатимуть наступні види ризиків: неефективність протидії змінам клімату; екстремальна погода; ерозія соціальної згуртованості; кризи засобів до існування; боргові кризи; шкода навколишньому середовищу людини; геоекономічні протистояння; збій кібербезпеки; втрата біорізноманіття; вибух пузиря активів;

у довгостроковій перспективі (10 + років) на рівень національної безпеки впливатимуть наступні види ризиків: дезінформація; неефективність багатосторонніх інституцій та міжнародного співробітництва; міждержавні конфлікти; боргові кризи; криза вартості життя; збої критичної інформаційної інфраструктури; концентрація цифрової

потужності; несприятливі наслідки використання передових технологій; нездатність стабілізувати цінові траєкторії; хронічні захворювання та стан здоров'я; тривалий економічний спад; розпад держави або гостра нестабільність; кризи зайнятості; крах системно важливої галузі чи ланцюжка поставок; різке погіршення психічного здоров'я; розпад або відсутність громадської інфраструктури та послуг; інфекційні хвороби; застосування зброї масового ураження; поширення незаконної економічної діяльності; цифрова нерівність і відсутність доступу до цифрових послуг; вибух бульбашки активів; теракти;

найсуттєвішими глобальними ризиками за рівнем потенційного впливу у 2010-2023

рр. є: фіскальні кризи, фінансовий провал, фіскальні дисбаланси, безробіття, волатильність цін на енергоносії, енергоціновий шок; неефективні кліматичні дії, втрата біорізноманіття, екстремальні погодні умови, стихійні лиха; водні кризи, інфекційні хвороби, продовольча криза, вимушена міграція, кризи засобів до існування; розвиток, розповсюдження та застосування зброї масового ураження, міждержавні конфлікти; поламки цифрової інфраструктури; розвиток кіберзлочинності та підвищення кібербезпеки; цифрова нерівність і відсутність доступу до цифрових послуг.

Список літератури

1. Chernega O., Kolchuk M., Bocharova Y., Ishchenko O., Ostapenko S. Theoretical basis of security in the XXI century. Challenges and paradigm Of national and international Security of the XXI century: Economic and technogenic Discourse. Kharkiv: PC TECHNOLOGY CENTER, 2022. 3-25.

2. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

3. Публічне управління та національна безпека : монографія / А. М. Михненко, Н. М. Грущинська, Ю. В. Нестеряк, Я. Ф. Жовнірчик, І. І. Дейнега, В. П. Приходько, М. Л. Ніжніков, Е. М. Макаренко, О. В. Поліщук, І. В. Чібісова ; за ред. д-ра іст. наук, проф. А. М. Михненка і д-ра екон. наук, доц. Н. М. Грущинської. Київ : НАУ, 2019. 340 с.

4. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с

5. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: Кращі світові практики, нові можливості для України: Аналітична Доповідь. URL:

<https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/dopovid.pdf>

6. KOF Globalisation Index. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

7. World Economic Forum. The Global Risks Report. URL:

<https://www.weforum.org/search/?query=The+Global+Risks+Report>

8. The Fragile States Index. URL: <https://fragilestatesindex.org/excel/>

9. Fragile states index annual report 2023. URL: https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2023/06/FSI-2023-Report_final.pdf

References

1. Chernega O., Kolchuk M., Bocharova Y., Ishchenko O., Ostapenko S. (2022). Theoretical basis of security in the XXI century. Challenges and paradigm Of national and international Security of the XXI century: Economic and technogenic Discourse. Kharkiv: PC TECHNOLOGY CENTER. P. 3-25.

2. *Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady* [National Security: Worldview, Theoretical and Methodological

Foundations]: *monohrafiia* [monograph] / za zah. red. O. P. Dzobania. Kharkiv : Pravo, 2021. 776 p.

3. Mykhnenko A. M., Hrushchynska N. M., Nesteriak Yu. V., Zhovnirchik Ya. F., Deineha I. I., Prykhodko V. P., Nizhnikov M. L., Makarenko E. M., Polishchuk O. V., Chibisova I. V. (2019). *Publichne upravlinnia ta natsionalna bezpeka* [Public Administration and National Security]: *monohrafiia* [monograph] / ; za red. d-ra ist. nauk,

prof. A. M. Mykhnenka i d-ra ekon. nauk, dots. N. M. Hrushchynskoi. Kyiv : NAU. 340 p.

4. Reznikova O. O. (2022). *Natsionalna stiik-ist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyshcha* [National Resilience in a Changing Security Environment]: *monohrafiia* [monograph]. Kyiv : NISD. 532 p.

5. *Natsionalni systemy otsiniuvannia ryzykiv i zahroz: Krashchi svitovi praktyky, novi mozhyvosti dlia Ukrainy* [National risk and threat assessment systems: Best international practices, new opportunities for Ukraine]. *Analychna Dopovid* [Analytical Report]. Available at:

<https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/dopovid.pdf>

6. KOF Globalisation Index. Available at: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

7. World Economic Forum. The Global Risks Report. Available at: <https://www.weforum.org/search/?query=The+Global+Risks+Report>

8. The Fragile States Index. Available at: <https://fragilestatesindex.org/excel/>

9. Fragile states index annual report 2023. Available at: https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2023/06/FSI-2023-Report_final.pdf

Objective. *The objective of the present article is analysis of features and probability of manifestation of national security risks in the conditions of globalization.*

Methods. *The following methods and techniques of cognition were used in the research process: theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, generalization and systematization.*

Results. *It is established that national security should be understood as the ability of the State to respond effectively to internal and external challenges, to ensure the realisation of national interests in the short, medium and long term, using the available economic potential and the potential of force. It is determined that the concept of "national security" is closely related to the concepts of "national interests" and "threats and challenges". It is determined that in the context of increasing globalisation, the level of national security is increasingly determined not only by endogenous but also by exogenous factors. It is substantiated that despite the fact that the level of global risks of countries is closely correlated with the level of their involvement in globalisation processes, it is not the dominant determinant of the country's level of national security, since it is determined not only and not so much by the presence of threats and risks as by the effectiveness of the country's response to existing and potential threats, the effectiveness of the "challenge-response" system - the system of national resilience. It is established that the effectiveness of the "challenge-response" system - the system of national resilience to effectively respond to external threats and risks is determined by: the effectiveness of public administration; the level of development of public-private-social partnership (the level of development of relations between business and government, as well as society); the level of trust of society in general and business in particular in government and state institutions; the level of corruption; the level of satisfaction of society and business with public services, etc. On the basis of a thorough analysis of global risks in 2010-2023 (based on the World Economic Forum data), the main systemic risks to the security of the world economic system and humanity, national security in the twenty-first century were identified, with the time interval of their manifestation determined; the peculiarities of transformation of the nature of global risks (in 2010-2023, social and environmental risks became more important).*

Key words: *security, national security, national interests, risk, global risk, threat, globalisation.*

Надійшла до редакції: 09.12.2023

ФІНАНСИ ТА ІНВЕСТИЦІЇ

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-79-92

JEL : G30, H61, H68

УДК 336.025

Кожухова Т. В.,
д-р екон. наук,
професор

Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна,
e-mail: kozhuhova@donnuet.edu.ua

Бочарова Ю. Г.,
д-р екон. наук,
професор
Ільєнков М. С.,
магістрант

e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua

e-mail: ilienkov@donnuet.edu.ua

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ МЕТОД: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ В БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

UDC 336.025

Kozhukhova T. V.,
Doctor of Economic Sciences,
Professor

Mykhailo Tuhun-Baranovskyi Donetsk National University
of Economics and Trade,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: kozhuhova@donnuet.edu.ua

Bocharova Yu. H.,
Doctor of Economic Sciences,
Professor
Iliienkov M. S.,
Student

e-mail: bocharova @donnuet.edu.ua

e-mail: ilienkov@donnuet.edu.ua

PROGRAM-TARGET METHOD: PROBLEMS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING APPLICATION IN THE BUDGET PROCESS OF CITY TERRITORIAL COMMUNITY

***Мета.** Метою статті є визначення проблем та напрямів удосконалення застосування програмно-цільового методу (ПЦМ) в бюджетному процесі міської територіальної громади.*

***Методи.** У процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи та прийоми пізнання: методи наукової абстракції, аналізу та синтезу (для дослідження теоретичних аспектів застосування програмно-цільового методу, визначення основних проблем в використанні програмно-цільового методу в бюджетному процесі, розробки напрямів удосконалення застосування програмно-цільового методу при формуванні та виконанні місцевих бюджетів), системного узагальнення (для визначення принципів використання бюджетних коштів, особливостей та переваг застосування програмно-цільового методу в місцевому бюджеті), статистичного аналізу (для оцінки ефективності бюджетних програм міських територіальних громад).*

***Результати.** За результатами проведеного дослідження визначено сутність програмно-цільового методу та його переваги (орієнтація на вирішення актуальних проблем громади; можливість проведення ефективної оцінки впровадження бюджетних програм на основі визначених результативних показників; збільшення прозорості та доступу до інформації про діяльність місцевого самоврядування; підвищення навичок управлінського персоналу та забезпечення фінансової самостійності громади; покращення якості бюджетної політики; сприяння забезпеченню сталому розвитку). Здійснено оцінку ефективності бюджетних програм Криворізької міської територіальної громади, встановлено проблеми застосування програмно-цільового методу при формуванні та виконанні бюджетних програм Криворізької міської територіальної громади (відсутність взаємоузгодженості між середньостроковим і стратегічним бюджетним плануванням, єдиного методичного*

підходу до оцінки ефективності бюджетних програм; недосконалість існуючих підходів до оцінки ПЦМ; відсутність чіткого зв'язку між метою і завданнями програми та її найменуванням; необхідність залучення великої кількості різноманітних ресурсів; недостатність кваліфікованих спеціалістів; обмежена участь громадськості у процесах розробки бюджетних програм; відсутність чіткої системи моніторингу), запропоновано заходи щодо удосконалення застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі на місцевому рівні (забезпечення тісного зв'язку між середньостроковим і стратегічним бюджетним плануванням; запровадження єдиного підходу до оцінки ефективності ПЦМ; уніфікація розрахунків за бюджетними програмами; перегляд результативних показників та введення інтегрального показника ефективності, впровадження граничних значень для результативних показників; перегляд підходу до найменування бюджетних програм, розробка та затвердження конкретного переліку бюджетних програм; повний перехід на трирічне програмно-цільове планування бюджетних програм; оптимізація залучених ресурсів; забезпечення активної участі громадськості під час формування та реалізації бюджетних програм; удосконалення системи моніторингу).

Ключові слова: програмно-цільовий метод, бюджетний процес, формування та виконання місцевого бюджету, місцевий бюджет, аналіз, оцінка, ефективність

Постановка проблеми. У сучасних умовах ефективного управління бюджетними ресурсами місцевих громад стає надзвичайно важливим завданням, що вимагає використання дієвих підходів до формування та виконання бюджетів. Одним з ключових методів управління бюджетними коштами є програмно-цільовий метод, націлений на досягнення конкретних результатів, що дозволяє враховувати стратегічні цілі та оптимізувати використання бюджетних ресурсів.

Здійснення ефективного управління фінансовими ресурсами за допомогою програмно-цільового методу вимагає системної оцінки його застосування. Ключовим аспектом є аналіз ефективності бюджетних програм як основної складової програмно-цільового методу, який слугує основою для корегування запланованих цілей, оптимізації витрат та ідентифікації можливостей для подальшого вдосконалення. Урахування результатів такої оцінки стає визначальним етапом у формуванні стратегій та тактик фінансового управління на місцевому рівні. Дослідження особливостей застосування програмно-цільового методу в місцевих бюджетах відкриває перспективи для створення ефективних стратегій фінансового управління, що залишається актуальним в умовах динамічного сучасного соціально-економічного середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблематика застосування програмно-цільового методу на місцевому рівні віднайшла своє місце в роботах багатьох вітчизняних науковців. Так, Луцків О. М. [1] розглядає програмно-цільовий підхід до управління регіональним розвитком. Губа М. І. [2] досліджує теоретичні основи та практичні аспекти запровадження програмно-цільового підходу в управлінні територіальною громадою. Огонь Ц. Г. [3] визначає проблемні питання запровадження

програмно-цільового методу в Україні, причини й наслідки неефективних управлінських рішень у бюджетній політиці. Базарна О. В. [4] розглядає сукупність відносин, що формують систему програмно-цільового підходу у державному управлінні країни. Варцаба В. І. та Траньович Ю. П. [5] розглядають програмно-цільовий метод як інструмент вдосконалення бюджетного планування. Кизим М. О. та Феденко Г. М. [6] дослідили питання теорії та практики оцінки пріоритетності та результативності державних цільових програм в Україні. Федосов В. М. та Бабич Т. С. [7] розглянули головні складові бюджетування та здійснили критичний огляд української практики щодо застосування його окремих елементів та інструментів. Мусаєва І. [8], розглядаючи питання запровадження програмно-цільового методу формування місцевих бюджетів, розкрила відмінності між програмно-цільовим та постатейним методами формування бюджету. Поряд з цим потребують окремого дослідження актуальні практичні питання застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі міських територіальних громад з метою визначення існуючих проблем і розробки напрямів удосконалення його використання.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні проблем та напрямів удосконалення застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі міської територіальної громади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом, як і більшість економічних термінів і понять, поняття “програмно-цільовий метод” (ПЦМ) трактується науковцями по-різному. Так, Луцків О. М. трактує ПЦМ, як «метод програмного втілення управлінських рішень і як метод реалізації комплексного підходу при вирішенні соціально-економічних проблем» [1].

Губа М. І. окреслює ПЦМ бюджетування, як «метод, що дає змогу покращити якість державних послуг та забезпечити оптимальний розподіл бюджетних ресурсів в умовах їх обмеженості» [2]. Огонь Ц. Г. вважає, що ПЦМ є «найбільш ефективним серед інших методів бюджетування, оскільки спрямований на одержання конкретних результатів» [3].

Базарна О. В. називає ПЦМ «найпоширенішим засобом реалізації державної політики, який пов'язує цілі політики (плани, проекти) з ресурсами за допомогою цільових програм» [4]. Варцаба В. І. та Траньович Ю. П. описують ПЦМ, як «метод, що об'єднує існуючі методи в бюджетному процесі включає взаємозв'язок між ресурсами і результатами» [5]. Кизим М. О., Феденко Г. М. наголошують на взаємозв'язку між ресурсним потенціалом та пріоритетами місцевого розвитку, де програмно-цільовий метод - це «найбільш дієвий метод здійснення витрат бюджетів у всьому світі, який

забезпечує прямий взаємозв'язок між розподілом бюджетних ресурсів і фактичними чи запланованими результатами їх використання у відповідності до встановлених пріоритетів державної політики» [6]. Федосов В. М., Бабич Т. С. визначають ПЦМ бюджетування як «фінансову технологію управління бюджетними ресурсами в коротко- та середньостроковій перспективі» [7]. Науковці наголошують на тому, що важливим аспектом тут виступає увага до короткострокового планування, оскільки програмно-цільове бюджетування передбачає швидкий перерозподіл ресурсів на основі моніторингу виконання програми [7].

Науковці також зазначають, що «бюджетний процес за ПЦМ за своєю суттю є циклом, що починається та закінчується з визначення переліку соціальних та економічних проблем і охоплює поетапне впровадження усіх заходів, необхідних для їх подолання» [9] (рис. 1).

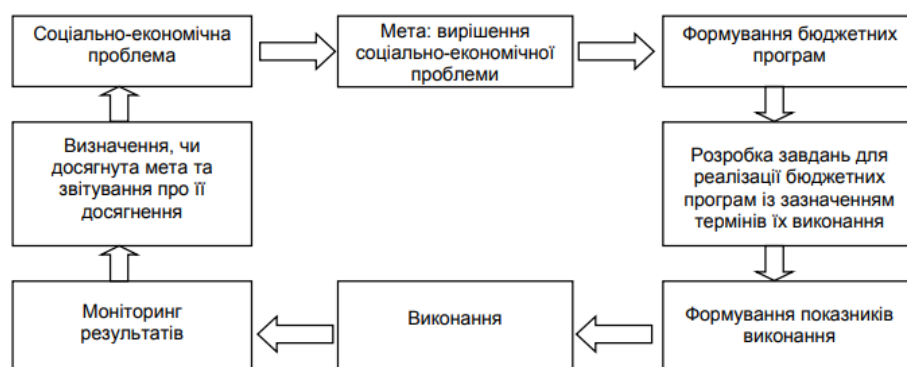

Рис.1. Модель бюджетного процесу за програмно-цільовим методом [9]

За такою моделлю «кожен новий цикл бюджетування за ПЦМ починається з оцінки ефективності бюджетної програми після завершення її реалізації, тобто визначається ступінь досягнення мети програми» [9]. З цим погоджується і Мусаєва І., зазначаючи, що «вкладені фінансові ресурси повинні працювати на результат. А сама ідея програмно-цільового методу полягає у тому, щоб зосереджувати увагу не тільки на можливостях бюджету (наявних ресурсах), а й на тому, як найефективніше їх використовувати» [8]. Згідно з цим при використанні програмно-цільового методу важливо здійснювати оцінку його ефективності.

Слід зауважити, що основним законодавчим актом, що визначає застосування ПЦМ на рівні державного бюджету та місцевих бюджетів, є Бюджетний кодекс України (БКУ), згідно з яким ПЦМ у бюджетному процесі – це «метод управління бюджетними коштами для

досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу» [10].

Отже, узагальнюючи наукові та практичні підходи до трактування поняття ПЦМ, що використовується в бюджетному процесі місцевих громад, необхідно сформулювати таке його визначення: програмно-цільовий метод на місцевому рівні – це метод управління бюджетними коштами, що спрямований на досягнення конкретних результатів і реалізацію пріоритетів місцевої політики в умовах обмеженості ресурсів громади, з використанням оцінки ефективності витрат на всіх етапах бюджетного процесу. Таке визначення ПЦМ дозволяє підкреслити його спрямованість на досягнення результатів, а також акцентує важливість оцінки ефективності витрат для

забезпечення раціонального використання обмежених ресурсів місцевих бюджетів.

Основними складовими ПЦМ у бюджетному процесі є бюджетні програми (БП), відповідальні виконавці бюджетних програм, паспорти бюджетних програм, результативні показники бюджетних програм.

Бюджетна програма згідно зі ст. 2 БКУ – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій [10]. Слід зазначити, що формування БП є однією з переваг ПЦМ. Слушною є думка І.Мусаєвої, яка порівнюючи програмно-цільовий та постатейний методи, зазначає, що наприклад, при постатейному складанні бюджету (за бюджетними функціями) «важко зрозуміти, що саме фінансується під тією чи іншою функцією. Часто назва функції не зовсім відповідає заходам, які насправді фінансуються» [8].

Розглядаючи аспекти застосування ПЦМ в бюджетному процесі на місцевому рівні варто розглянути й основні принципи використання бюджетних коштів, а саме:

1. Принцип орієнтації на конкретний результат (націленість бюджетних коштів на досягнення чітких та вимірюваних результатів з метою забезпечення ефективного використання коштів).

2. Принцип цільового використання (використання бюджетних коштів тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями [10]).

3. Принцип чіткого розмежування відповідальності між головним розпорядником

бюджетних коштів і відповідальними виконавцями БП (розмежування відповідальності з метою підвищення ефективності та якості виконання БП, забезпечення контролю за витратами коштів та досягненням конкретних цілей для оптимального використання бюджетних ресурсів і задоволення потреб громадян).

4. Принцип прозорості та відкритості (чітке визначення цілей і завдань, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти, підвищення рівня контролю за результатами виконання БП [11], оприлюднення докладної інформації щодо витрат бюджетних коштів).

5. Принцип контролю та моніторингу (здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу (у тому числі й оцінки управління бюджетними коштами з проведенням державного фінансового аудиту, моніторингу виконання БП, оцінки їх ефективності [10]).

6. Принцип ефективності та результативності (максимально ефективне використання бюджетних коштів, для оцінки ефективності використання якого застосовуються результативні показники, а для оцінки самого ПЦМ - спеціальні методики).

З метою визначення проблем та переваг використання ПЦМ при формуванні та виконанні бюджету місцевих громад проаналізуємо ефективність його застосування на прикладі бюджетного процесу Криворізької міської територіальної громади (Криворізької МТГ).

Протягом 2019-2022 рр. виконкомом Криворізької міської ради реалізовувалось більше 130 бюджетних програм, на фінансування яких спрямовано понад 12,4 млрд. грн. (табл.1).

Таблиця 1

Фінансування бюджетних програм Криворізької МТГ (складено авторами на основі [12, 13-15])

Роки	Кількість бюджетних програм	Фактичне фінансування програм, млрд. грн.	Частка фінансування програм в загальній сумі видатків, %
2019*	32	2,7	34,6
2020*	33	2,9	42,6
2021	34	2,93	33,7
2022	32	3,9	48,1

*дані м. Кривого Рогу

На прикладі бюджетних програм Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту та Департаменту освіти і науки виконкому Криворізької міської ради проведемо оцінку ефективності реалізації БП в 2020 році, використовуючи підходи, визначені Методичними рекомендаціями щодо здійснення оцінки ефективності

бюджетних програм [16], методикою здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм, які виконуються розпорядниками коштів місцевих бюджетів [17], що охоплює порівняння фактичних та планових результативних показників за паспортом БП, порівняння виконання показників БП з показниками

попереднього року, визначення кількісних показників ефективності.

Порівнюючи фактичні та планові результативні показники за паспортом БП департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту виконкому Криворізької міської ради в 2020 році, виконання показників зазначеної БП з

показниками попереднього року (табл.2), слід акцентувати увагу на невиконанні запланованих результативних показників, зменшення фактичного виконання показників у 2020 році порівняно з 2019 роком, що відбулось внаслідок пандемії COVID-19 та введення карантинних обмежень.

Таблиця 2

Виконання результативних показників бюджетної програми (БП) департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту виконкому Криворізької міської ради (складено авторами на основі [18])

Результативні показники	Фактичне виконання БП 2019 р.	2020 р.			Відх. факт. виконання БП 2020/2019, %
		Затверджено паспортом БП	Фактичне виконання БП	Відхилення, %	
Показник затрат					
Обсяг видатків на здійснення регіональних заходів держ. політики з питань дітей, тис грн	295,36	343,57	219,21	-36,2	-25,8
Показник продукту					
Кількість регіон. заходів державної політики з питань дітей, од	0	3	3	0,0	100,0
Кількість учасників регіональних заходів державної політики з питань дітей, осіб	389	389	382	-1,8	-1,8
Показники ефективності					
Середні витрати на забезпечення участі у регіон. заходах держ. політики з питань дітей одного учасника, грн	759,29	883,2	573,9	-35,0	-24,4
Середні витрати на проведення одного регіон. заходу держ. політики з питань дітей, тис грн	98,45	114,52	73,07	-36,2	-25,8
Показник якості					
динаміка кількості дітей, охоплених регіон. заходами держ. політики з питань дітей, порівняно з минулим роком, %	95,81	100	98,2	-1,8	2,5

Розрахунок кількісних показників ефективності згідно з методикою [17] дозволив встановити високий рівень загальної ефективності БП департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту виконкому Криворізької міської ради у 2020 році (278,51 балів), що обумовлено зменшенням видатків через встановлення карантину та запровадження обмежувальних

протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України COVID-19.

Аналізуючи виконання результативних показників бюджетної програми департаменту освіти і науки виконкому Криворізької міської ради в 2020 році (табл.3), слід зробити висновок про невиконання запланованих результативних показників (крім показників придбання побутової техніки та обладнання),

різноспрямовані тенденції щодо фактичного виконання показників у 2020 році порівняно з 2019 роком. Зростання видатків на поточне утримання дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) (на 12,5%), придбання побутової

техніки та іншого обладнання довгострокового користування (на 106,1%) спричинено збільшенням розміру заробітної плати, цін на закупівлю матеріалів, товарів та виконання поточних послуг, тарифів на комунальні послуги.

Таблиця 3

Виконання результативних показників бюджетної програми (БП) департаменту освіти і науки виконкому Криворізької міської ради (складено авторами на основі [19])

Результативні показники	Фактичне виконання БП 2019 р.	2020 р.			Відх. факт. виконання БП 2020/2019, %
		Затверджено паспортом БП	Фактичне виконання БП	Відхилення, %	
Показники затрат					
Поточне утримання ДЮСШ, тис грн	92 861,61	116 682,89	104 491,03	-10,4	12,5
Кількість ДЮСШ, од	10	10	10	0,0	0,0
Кількість штатних працівників, осіб	788,50	860,28	865,78	0,6	9,8
у т.ч. тренерів, осіб	279,25	325,08	347,28	6,8	24,4
у т.ч. витрати на участь учнів ДЮСШ у спорт. змаганнях, тис грн	1 820,94	2 493,43	1 067,47	-57,2	-41,4
Придбання побутової техніки, обладнання довгострокового користування, тис грн	3 785,08	624,41	7 800,59	1149,3	106,1
Показники продукту					
Кількість учнів у ДЮСШ, осіб	8 004	7 556	7 457	-1,3	-6,8
Кількість учнів, які візьмуть участь у регіон. спорт. змаганнях, осіб	3 574	3 574	3 240	-9,3	-9,3
Кількість придбання побутової техніки та ін. обладнання довгостр. користування, од.	77	35	132	277,1	71,4
Показники ефективності					
Утримання ДЮСШ, з розрахунку на одного працівника, тис грн	102,08	135,65	120,69	-11,0	18,2
Середньомісячна зарплата працівника ДЮСШ, тис грн	4,89	6,49	6,27	-3,4	28,2
Витрати на навчально-тренувальну роботу у ДЮСШ (на одного учня), тис грн	11,60	15,44	14,01	-9,3	20,8
Забезпечення участі одного учня ДЮСШ у регіон. змаганнях, тис грн	0,51	0,70	0,33	-52,9	-35,3
Придбання обладнання довгострокового користування, тис грн	49,16	17,84	59,10	231,3	20,2

Показники якості					
Кількість учнів ДЮСШ, які здобули призові місця в регіон. спорт. змаганнях, осіб	3 077	3 077	2 672	-13,2	-13,2
Кількість підготовлених у ДЮСШ майстрів спорту/канд. України, осіб	232	232	173	-25,4	-25,4
% оновлення обладнання довгостр. користування до запл. видатків, %	100	100	26	-74,0	-74,0
Динаміка кільк-ті учнів ДЮСШ порівняно з минулим роком, %	0	103	94	-8,7	100,0

Кількісний показник ефективності БП департаменту освіти і науки виконкому Криворізької міської ради в 2020 році, розрахований згідно з методикою [17], становив 208,27 балів, що свідчить про середній рівень ефективності.

Отже, результати оцінки ефективності реалізації БП Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту та Департаменту освіти і науки виконкому Криворізької міської ради в 2020 році свідчать про ефективне використання ПЦМ в бюджетному процесі Криворізької МТГ.

Аналізуючи процес формування та виконання місцевого бюджету Криворізької МТГ за ПЦМ необхідно визначити такі переваги його використання:

1. Орієнтація на вирішення актуальних проблем громади. Застосування ПЦМ дозволяє Криворізькій міській раді спрямовувати бюджетні кошти на пріоритетні напрями для задоволення першочергових потреб населення, адаптуючи витрати відповідно до локальних та унікальних особливостей громади.

2. Можливість проведення ефективної оцінки впровадження бюджетних програм на основі визначених результативних показників. Забезпечення ефективного використання бюджетних ресурсів дозволяє уникнути непотрібних витрат і сприяє ефективному розподілу коштів. Основним аспектом цієї переваги є здатність встановлення вимірюваних результативних показників реалізації бюджетних програм. Завдяки ПЦМ Криворізька міська рада має можливість чітко фокусуватися на досягненні конкретних цілей та завдань у межах бюджету. Визначені результативні показники стають критеріями успішності для кожної програми, що створює прозорий та об'єктивний механізм оцінки їхньої ефективності. Такий підхід дозволяє уникати розпорощення фінансових ресурсів та визначати пріоритети відповідно до реальних потреб суспільства.

Однак важливою передумовою для успішності реалізації цієї переваги є чітка визначеність та реалістичність цілей кожної програми.

3. Збільшення прозорості та доступу до інформації про діяльність Криворізької міської ради. Насамперед мова йде про запровадження відкритого бюджету та розміщення бюджетних програм і паспортів бюджетних програм на офіційних ресурсах громад. По-перше, відкритий бюджет громади означає, що інформація про бюджетні видатки, цілі та очікувані результати стає доступною громадськості, що, в свою чергу, приводить до більшого розуміння громадськістю та прозорості фінансових процесів, підвищення довіри громади до місцевої влади та її фінансових рішень. По-друге, розміщення бюджетних програм та паспортів бюджетних програм на офіційних ресурсах громади додатково забезпечує доступність цієї інформації. Громадяни можуть легко звертатися до цих документів для вивчення конкретних завдань, обсягів виділених коштів та очікуваних результатів в межах кожної програми. Такий підхід дозволяє громадянам активніше брати участь у формуванні бюджету, висловлювати свої погляди та контролювати ефективність витрат.

4. Підвищення навичок управлінського персоналу та забезпечення фінансової самостійності громади. Адаптація персоналу до нових стандартів управління та фінансового планування є важливим кроком у забезпеченні більш ефективного використання бюджетних ресурсів та вдосконалення управлінських практик. Розуміння новітніх підходів у фінансовому менеджменті, аналізі та моніторингу ефективності дозволяє краще відповідати на виклики, що виникають у процесі реалізації бюджетних ініціатив. Це робить громади більш самостійними у прийнятті рішень, дозволяючи їм краще адаптуватися до внутрішніх та зовнішніх змін.

5. Покращення якості бюджетної політики. Замість загальних і нечітких цілей, ПЦМ визначає чіткі та вимірювані результативні показники. Це дозволяє Криворізькій міській раді розроблювати чіткі плани, вирішуючи реальні проблеми та потреби громади. Такий підхід сприяє кращому визначенню пріоритетів та віддзеркалює реальні потреби населення. Зокрема ПЦМ дозволяє ефективніше розподіляти кошти, уникати непотрібних витрат та забезпечувати максимальний вплив на розвиток громади. Механізми контролю та звітності також удосконалюються, що сприяє більшій відповідальності та прозорості в управлінні бюджетом.

6. Сприяння забезпеченню сталого розвитку. Використання ПЦМ підтримує стратегічний розвиток громади, зокрема за допомогою реалізації бюджетних програм, спрямованих на забезпечення сталого життя її населення. Це може охоплювати розвиток інфраструктури, програми соціальної підтримки, заходи для екологічної сталості тощо.

Разом з тим, незважаючи на значні переваги ПЦМ при використанні в бюджетному процесі Криворізької МТГ, слід відзначити й такі проблеми в його застосуванні:

1. Відсутність взаємоузгодженості між середньостроковим і стратегічним бюджетним плануванням. Як зазначено у Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки [20], навіть «при постійному удосконаленні відповідної методологічної бази, використання ПЦМ в бюджетному процесі України відбувається без створення необхідних умов для його ефективності. Зокрема, відсутність дієвої та узгодженої системи стратегічного і середньострокового бюджетного планування ускладнює використання ПЦМ як основи для прийняття управлінських рішень головними розпорядниками бюджетних коштів» [20]. Така проблема зберігається як на державному, так і на місцевому рівні.

2. Відсутність єдиного методичного підходу до оцінки ефективності бюджетних програм. Наявність різних підходів до оцінки ефективності бюджетних програм призводить до суб'єктивного оцінювання результатів з боку органів місцевої влади громади та ускладнює порівняння ефективності різних програм, що може призвести до викривлення при аналізі результативності місцевих витрат.

3. Недосконалість існуючих підходів до оцінки ПЦМ. Цей недолік виникає внаслідок попереднього. Так, наприклад, на рівні Криворізької МТГ оцінка бюджетних програм

здійснюється у звітах про виконання паспорту бюджетних програм та згідно з Методичними рекомендаціями щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм, затверджених наказом МФУ від 17.05.2011 № 608 [16]. Проте такі методичні підходи розглядають ефективність бюджетної програми, як аналіз планових та фактичних показників або як порівняння показників виконання з минулим періодом реалізації цільової програми. Такий підхід може застосовуватися в межах короткострокового аналізу впровадження, як проміжної оцінки реалізації запланованої програми, але не дають змогу оцінити ефективність бюджетної програми загалом. При цьому висновок про рівень ефективності бюджетної програми є суб'єктивним, оскільки відсутній будь-який кількісний вимір рівня такої ефективності.

4. Відсутність чіткого зв'язку між метою і завданнями програми та її найменуванням. Найменування бюджетної програми визначається на основі Типової програмної класифікації видатків та кредитування місцевого бюджету та відповідно коду Функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету. Однак цей підхід не завжди віддзеркалює реальні цілі програми, що може призводити до неясності в розумінні суті та спрямованості бюджетних ініціатив.

5. Необхідність залучення великої кількості різноманітних ресурсів. Одним із важливих недоліків ПЦМ є значні витрати інформаційних, людських чи технічних ресурсів. Великі інформаційні ресурси потрібні для збору та аналізу даних, що стосуються різних сфер громадського життя. Розробка та впровадження програм вимагає детального вивчення потреб громади, ефективності попередніх ініціатив, а також моніторингу соціально-економічних та культурних факторів. Цей процес може вимагати значних зусиль та коштів для забезпечення достатньої якості та об'єму інформації. Наявність кваліфікованих спеціалістів для розробки, впровадження та моніторингу програм стає критичною умовою. Інформаційні технології для збору та обробки даних, програмні засоби для моделювання та моніторингу реалізації програм – усе це потребує відповідних технічних рішень та інфраструктури.

6. Недостатність кваліфікованих спеціалістів. Розробка бюджетних програм вимагає специфічних знань у різних сферах, таких як економіка, соціологія, технології тощо. Нестача фахівців з комплексним розумінням цих сфер може призвести до неефективності та неадекватності програм, що загрожує досягненню поставлених цілей.

7. Обмежена участь громадськості у процесах розробки бюджетних програм. Навіть за великої кількості можливостей для взаємодії між громадськістю та місцевою владою, рівень залучення громадськості залишається низьким, що може негативно впливати на якість та ефективність бюджетних програм. Обмежена участь громадськості в розробці програм призводить до втрати важливого джерела зворотного зв'язку. Брак участі громадськості веде до виникнення програм, які не враховують реальних потреб та очікувань громади, що може призвести до їх невдачі або недосягнення максимально можливого впливу. Частково це обумовлено низькою поінформованістю громади про стратегії та програми розвитку, складністю доступу до паспортів і звітів для більшості населення громади.

8. Відсутність чіткої системи моніторингу. Без систематичного відстеження реалізації програм може виникнути ризик втрати зв'язку між плануванням і фактичними результатами. Відсутність системи моніторингу може ускладнити здійснення вчасних коригувань та адаптації програм до обставин, що постійно змінюються.

Враховуючи результати аналізу джерел [1-9], оцінки ефективності застосування ПЦМ при формуванні та виконанні бюджету Криворізької МТГ, визначені переваги та недоліки зазначеного методу, необхідно зробити висновок, що одним з найважливіших завдань для місцевих бюджетів територіальних громад залишається завдання щодо подальшого удосконалення застосування ПЦМ в бюджетному процесі. З метою підвищення ефективності застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі місцевих громад необхідним є здійснення таких заходів:

1. Забезпечення тісного зв'язку між середньостроковим і стратегічним бюджетним плануванням через удосконалення підходів до формування бюджетних програм головними розпорядниками коштів бюджету відповідно до їх стратегічних цілей; підвищення результативності процесу верифікації та моніторингу державних виплат, зокрема шляхом розвитку інформаційно-аналітичної платформи електронної верифікації та моніторингу і застосування результатів верифікації для бюджетного планування з метою посилення адресності надання державних виплат і підвищення ефективності використання бюджетних коштів; удосконалення відповідних типових форм та інструкцій, зокрема для бюджетного запиту, програмної класифікації видатків та кредитування, системи результативних показників бюджетних програм,

а також правил складення паспортів та звітів про їх виконання» [20].

2. Запровадження єдиного підходу до оцінки ефективності ПЦМ. Удосконалена методика здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм [17] найбільш повно визначає порядок оцінки ефективності бюджетних програм (переваги - єдиний алгоритм розрахунку на основі формульного підходу, що дає змогу кількісно виміряти ефективність БП та порівнювати результати з аналогічними програмами минулих періодів; єдині критерії ефективності для всіх БП спрощують оцінку для розпорядників бюджетних коштів; можливість корегувати шкалу оцінювання, залежно від ситуації, робить її ефективним інструментом оцінки бюджетних програм). Поряд з цим потрібно враховувати, що застосування такої методики потребує більше часу, що у підсумку може збільшувати навантаження на управлінський персонал, а як результат – вищі адміністративні витрати.

3. Уніфікація розрахунків за бюджетними програмами. Введення єдиного підходу до оцінки ефективності ПЦМ в Україні може бути проблематичним з точки зору невизначеності планування. Так, наприклад, зменшення видатків з погляду Удосконаленої методики розглядається, як перевага. Проте в реальності це може бути обумовлено, наприклад, введенням карантину, у зв'язку з чим розраховані індекси будуть не адекватними. У таких випадках варто застосовувати Методичні рекомендації щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм [16]. Важливо, щоб при оцінці БП за різними методами використовувались схожі типові форми, які б корегувались внаслідок розглянутих причин. Зокрема рекомендується узагальнити оцінку відхилень темпів приросту. Важливо, щоб у розрахунках наводились не тільки абсолютні відхилення або тільки відносні, які дозволяють порівнювати зміни у відсотках, а враховувалися два типа відхилень для розуміння масштабу розбіжностей. Альтернативою відносним відхиленням може стати використаний відсоток виконання плану за показником.

4. Перегляд результативних показників та введення інтегрального показника ефективності. Перш за все, важливо покращити результативні показники, оскільки існуючі критерії не завжди відповідають сутності та вимогам ПЦМ. Другий аспект полягає у введенні інтегрального показника ефективності за БП, а розрахунок ефективності БП здійснювався би, як відношення інтегрального показника ефективності до витрат на його досягнення.

5. Впровадження граничних значень для результативних показників. В умовах обмежених бюджетних ресурсів важливо впроваджувати граничні розміри насамперед для результативних показників-дестимуляторів.

Введення бюджетних обмежень передбачає встановлення верхніх лімітів витрат для всіх головних розпорядників бюджетних коштів. Ці обмеження повинні базуватися на попередніх прогнозах вартості існуючих БП з урахуванням бюджетної стратегії. Використання граничних обсягів у плануванні дозволяє головним розпорядникам коштів визначити реалістичні обсяги видатків, що відповідають наявним ресурсам. Це запобігає встановленню надмірних витрат, несумісних із фактичними можливостями бюджету. Такий підхід забезпечує точність у визначенні витрат та сприяє реалістичній оцінці фінансових зусиль, необхідних для досягнення стратегічних цілей. Перевищення граничних розмірів повинно вказувати на необхідність перегляду програми та її адаптації до реальних можливостей бюджету.

6. Перегляд підходу до найменування БП. Важливо, щоб назва програми передусім відображала мету та завдання БП, а вже потім стосувалась класифікації витрат, надаючи чіткість та зрозумілість усім зацікавленим стейкхолдерам.

7. Розробка та затвердження конкретного переліку БП. У контексті застосування оцінки ефективності ПЦМ бюджетування на місцевому рівні також важливо розробити й затвердити такий конкретний перелік БП, який забезпечить єдність підходів до аналізу впровадження ПЦМ в місцевих бюджетах. При цьому необхідно, щоб програми зберігали відповідність цілям і завданням державної політики, пріоритетам соціально-економічного розвитку.

8. Повний перехід на трирічне програмно-цільове планування БП. На рівні бюджету місцевих громад цільові програми можуть затверджуватися на 6-річний період, а заплановані видатки у подальшому суттєво корегуватися. Визначення цілей та завдань на трирічний період дозволить збільшити прогнозованість витрат і зменшити нестабільність, що особливо важливо в умовах нинішньої ситуації в країні.

9. Оптимізація залучених ресурсів. Стратегічне планування та пріоритизація дозволять чітко визначити основні цілі та спрямувати ресурси (людські, інформаційні, технічні тощо) на вирішення найважливіших завдань. Використання інформаційних технологій для оптимізації процесів, підвищення кваліфікації персоналу та розвиток партнерств з іншими організаціями можуть

допомогти у збалансованому та ефективному використанні ресурсів.

10. Забезпечення активної участі громадськості під час формування та реалізації БП. Важливо залучати громадські організації, створюючи механізми для представництва їхніх інтересів в процесі розробки програм. Такий підхід сприятиме врахуванню широкого спектру думок і потреб громади. Необхідно розглядати впровадження освітніх та інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності громадськості щодо ролі та переваг ПЦМ, важливості участі в бюджетному процесі. Забезпечення простого та швидкого доступу до паспортів і звітів БП для громадськості може покращити їхню участь та зрозумілість процесу.

11. Удосконалення системи моніторингу. Зокрема необхідно вдосконалювати підходи до моніторингу при виконанні БП. Цей процес не лише дозволяє отримати інформацію про виконання БП, але й стає основою для здійснення більш глибокого аналізу та прийняття обґрунтованих управлінських рішень під час оцінки ефективності застосування ПЦМ. З метою подальшого поліпшення цього процесу рекомендується акцентувати увагу на автоматизації збору даних, впровадженні аналітичних інструментів та розвитку систем звітування, забезпечуючи тим самим більш глибокий та оперативний аналіз для здійснення оптимального управління бюджетними ресурсами. Удосконалення моніторингу є важливим кроком у підвищенні ефективності та прозорості управління фінансовими ресурсами та досягненні стратегічних цілей щодо поліпшення цього процесу.

Висновки. Таким чином, результати дослідження застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі на місцевому рівні на прикладі Криворізької міської територіальної громади дозволили:

установити переваги в його використанні - орієнтація на вирішення актуальних проблем громади; можливість проведення ефективної оцінки впровадження бюджетних програм на основі визначених результативних показників; збільшення прозорості та доступу до інформації про діяльність місцевого самоврядування; підвищення навичок управлінського персоналу та забезпечення фінансової самостійності громади; покращення якості бюджетної політики; сприяння забезпеченню сталого розвитку;

визначити проблеми - відсутність взаємоузгодженості між середньостроковим і стратегічним бюджетним плануванням, єдиного

методичного підходу до оцінки ефективності бюджетних програм; недосконалість існуючих підходів до оцінки ПЦМ; відсутність чіткого зв'язку між метою і завданнями програми та її найменуванням; необхідність залучення великої кількості різноманітних ресурсів; брак кваліфікованих спеціалістів; обмежена участь громадськості у процесах розробки бюджетних програм; відсутність чіткої системи моніторингу.

запропонувати заходи щодо удосконалення - забезпечення тісного зв'язку між середньостроковим і стратегічним бюджетним плануванням; запровадження єдиного підходу до оцінки ефективності ПЦМ; уніфікація розрахунків за

бюджетними програмами; перегляд результативних показників та введення інтегрального показника ефективності, впровадження граничних значень для результативних показників; перегляд підходу до найменування бюджетних програм, розробка та затвердження конкретного переліку бюджетних програм; повний перехід на трирічне програмно-цільове планування бюджетних програм; оптимізація залучених ресурсів; забезпечення активної участі громадськості під час формування та реалізації бюджетних програм; удосконалення системи моніторингу.

Список літератури

1. Луцків О. М. Програмно-цільовий підхід до управління регіональним розвитком. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : збірник наукових праць*. 2018. Вип. 1 (129). С. 33-38. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20181\(129\)/sep20181\(129\)_033_LutskivO.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20181(129)/sep20181(129)_033_LutskivO.pdf)

2. Губа М. І. Програмно-цільовий підхід як інструмент управління громадою. *ВІСНИК Херсонського національного технічного університету*. 2021. № 2 (77). С. 120-126. URL: <https://ojs.kntu.net.ua/index.php/visnyk/article/view/78>.

3. Огонь Ц. Г. Програмно-цільовий метод та ефективність бюджетних програм. *Фінанси України*. 2009. № 7. С. 20-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_7_3.

4. Базарна О. В. Програмно-цільове моделювання та ідентифікація сталого розвитку на рівні територіальної громади. *Економіка та держава*. 2013. № 11. С. 140-144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_11_35.

5. Варцаба В. І., Ю. П. Траньович Програмно-цільовий метод як інструмент вдосконалення бюджетного планування. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Економіка*. 2014. Вип. 3. С. 100-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuues_2014_3_24.

6. Кизим М. О., Феденко Г. М. Теорія та практика оцінки пріоритетності та результативності державних цільових програм в Україні. *Бізнес Інформ*. 2012. № 12. С. 6-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_12_2.

7. Федосов В. М., Бабич Т. С. Сутність і проблематика бюджетування: українські реалії. *Фінанси України*. 2008. № 1. С. 3-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2008_1_2.

8. Мусаєва І. Запровадження програмно-цільового методу формування місцевих бюджетів в Україні. *Науковий вісник*

«Демократичне врядування». 2016. Вип. 16/17. URL:

<https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26728/musajeva.pdf>.

9. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: Навчальний посібник / [Під заг. ред. В.В.Зубенко]; *ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження»*. 4-те видання, виправлене та доповнене К., 2013. 120 с. URL: https://www.ibser.org.ua/sites/default/files/book_pp_bm_ch4_v4.pdf.

10. Бюджетний кодекс України. Кодекс України №2456-VI від 08.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

11. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі. Розпорядження КМУ від 14.09.2002 р. № 538-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80#Text>.

12. Звіт з виконання у 2022 році Програми економічного та соціального розвитку м. Кривого Рогу на 2017-2023 роки.

13. Звіт з виконання у 2019 році Програми економічного та соціального розвитку м. Кривого Рогу на 2017-2022 роки. Рішення Криворізької міської ради №4413 від 29.01.2020.

14. Звіт з виконання у 2020 році Програми економічного та соціального розвитку м. Кривого Рогу на 2017-2022 роки. Рішення міської ради №230 від 24.02.2021.

15. Звіт з виконання у 2021 році Програми економічного та соціального розвитку м. Кривого Рогу на 2017-2022 роки.

16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм. Наказ Міністерства Фінансів України від 17.05.2011 № 608 URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0608201-11#Text>.

17. Удосконалення методики здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм. Лист МФУ від 19.09.2013 р № 31-05110-14-5/27486. URL:

https://www.ibser.org.ua/sites/default/files/metodyk_a_zdiysnennya_porivnyalnoho_analizu.pdf.

18. Оцінка ефективності бюджетної програми 1113112 департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту виконкому Криворізької міської ради за 2020 рік. URL:

https://od.kr.gov.ua/ua/odata_data_item/pg/250221787231619/

19. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми 0615031 департаменту освіти і науки виконкому Криворізької міської ради за 2020 рік. URL:

https://od.kr.gov.ua/ua/odata_data_item/pg/190321987196161/

20. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації. Розпорядження Кабінету міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>.

References

1. Lutskiy O. M. (2018). *Prohramno-tsilovyi pidkhid do upravlinnia rehionalnym rozvytkom* [A Program-targeted approach to regional development management]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy : zbirnyk naukovykh prats* [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine: a collection of scientific papers], issue 1 (129), pp. 33-38. Available at: [https://ird.gov.ua/sep/sep20181\(129\)/sep20181\(129\)_033_LutskiyO.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20181(129)/sep20181(129)_033_LutskiyO.pdf)

2. Huba, M. I. (2021). *Prohramno-tsilovyi pidkhid yak instrument upravlinnia hromadoiu* [Program-targeted approach as a tool of community management]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu* [Bulletin of Kherson National Technical University], no. 2 (77), pp. 120-126. Available at: <https://ojs.kntu.net.ua/index.php/visnyk/article/view/78>.

3. Ohon, Ts. H. (2009). *Prohramno-tsilovyi metod ta efektyvnist biudzhethnykh prohram* [Program-targeted method and effectiveness of budget programs]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], no. 7, pp. 20-29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_7_3.

4. Bazarna, O. V. (2013). *Prohramno-tsilove modeliuvannia ta identyfikatsiia staloho rozvytku na rivni terytorialnoi hromady* [Program-targeted modeling and identification of sustainable development at the territorial community level]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], no. 11, pp. 140-144. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_11_35.

5. Vartsaba V. I., Tranovych, Yu. P. (2014). *Prohramno-tsilovyi metod yak instrument vdoskonalennia biudzhethnoho planuvannia* [The program-targeted method as a tool for improving budget planning]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho univertsytetu. Ser.: Ekonomika* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economics], issue 3,

pp. 100-102. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2014_3_24.

6. Kyzym, M. O., Fedenko, H. M. (2012). *Teoriia ta praktyka otsinky priorytetnosti ta rezul'tatyvnosti derzhavnykh tsilovykh prohram v Ukraini* [Theory and practice of assessing the priority and effectiveness of state targeted programs in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 12, pp. 6-13. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_12_2.

7. Fedosov, V. M., Babych, T. S. (2008). *Sutnist i problematyka biudzhethuvannia: ukrainski realii*. [The essence and problems of budgeting: Ukrainian realities]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], no. 1, pp. 3-23. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2008_1_2.

8. Musaieva, I. (2016). *Zaprovadzhennia prohramno-tsilovoho metodu formuvannia mistsevykh biudzhethiv v Ukraini* [Introduction of the program-targeted method of formation of local budgets in Ukraine]. *Naukovyi visnyk «Demokratychni vriaduvannia»* [Scientific Bulletin "Democratic Governance"], issue 16/17. Available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26728/musajeva.pdf>.

9. Zubenko, V. V. Ed. (2013). *Planuvannia mistsevykh biudzhethiv na osnovi prohramno-tsilovoho metodu: Navchalnyi posibnyk* [Planning local budgets based on the program-targeted method: textbook]. Kyiv, 120 p. Available at: https://www.ibser.org.ua/sites/default/files/book_ppbm_ch4_v4.pdf

10. *Biudzhethnyi kodeks Ukrainy* [Budget Code of Ukraine]. Code of Ukraine №2456-VI vid 08.07.2010. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

11. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2002), Order 'On the approval of the Concept of application of the program-target method in the budget process' from 14.09.2002 No. 538-r Available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80#Text>.

12. Kryvyi Rih City Council (2022). *Zvit z vykonannia u 2022 rotsi Prohramy ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku m. Kryvoho Rohu na 2017-2023 roky* [Report on the implementation of the economic and social development program of the city of Kryvyi Rih for 2017-2023 in 2022].

13. Kryvyi Rih City Council (2020). *Zvit z vykonannia u 2019 ropi Prohramy ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku m. Kryvoho Rohu na 2017-2022 roky*. [Report on the implementation in 2019 of the Program of economic and social development of the city of Kryvyi Rih for 2017-2022]. Decision of the Kryvyi Rih City Council No. 4413 from January 29, 2020].

14. Kryvyi Rih City Council (2021). *Zvit z vykonannia u 2020 rotsi Prohramy ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku m. Kryvoho Rohu na 2017-2022 roky* [Report on the implementation in 2020 of the economic and social development program of the city of Kryvyi Rih for 2017-2022]. Decision of the City Council No. 230 from 24.02.2021.

15. Kryvyi Rih City Council (2021). *Zvit z vykonannia u 2021 rotsi Prohramy ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku m. Kryvoho Rohu na 2017-2022 roky*. [Report on the implementation in 2021 of the economic and social development program of the city of Kryvyi Rih for 2017-2022].

16. The Ministry of Finance of Ukraine (2011), Order 'On the approval of the Methodological recommendations for evaluating the effectiveness of budget programs' from May 17, 2011 No. 608. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0608201-11#Text>. (Accessed 21 December 2023).

17. The Ministry of Finance of Ukraine (2013), *Letter 'Improvement of the methodology of comparative analysis of the effectiveness of budget programs'* from 19.09.2013 No. 31-05110-14-5/27486. Available at: https://www.ibser.org.ua/sites/default/files/metodyka_zdiysnennya_porivnyal-nogo_analizu.pdf

18. Kryvyi Rih City Council (2020). *Otsinka efektyvnosti biudzhetnoi prohramy 1113112 departamentu u spravakh simi, molodi ta sportu vykonkomu Kryvorizkoi miskoi rady za 2020 rik*. [Evaluation of the effectiveness of budget program 1113112 of the Department for Family, Youth and Sports of the Executive Committee of the Kryvyi Rih City Council for 2020] Available at: https://od.kr.gov.ua/ua/odata_data_item/pg/250221787231619/

19. Kryvyi Rih City Council (2020). *Zvit pro vykonannia pasporta biudzhetnoi prohramy 0615031 departamentu osvity i nauky vykonkomu Kryvorizkoi miskoi rady za 2020 rik*. [Report on the implementation of the budget program passport 0615031 of the Department of Education and Science of the Executive Committee of Kryvyi Rih City Council for 2020]. Available at: https://od.kr.gov.ua/ua/odata_data_item/pg/190321987196161/

20. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Order "On approving the Strategy for Reforming the Public Finance Management System for 2022-2025 and the Action Plan for its Implementation" from 29.12.2021 No. 1805-p. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>.

Objective. *The objective of the article is to identify problems and directions for improving the application of the program-targeted method (PTM) in the budget process of the city territorial community.*

Methods. *In the research process, the following general scientific methods and methods of cognition are used: methods of scientific abstraction, analysis and synthesis (for researching the theoretical aspects of the application of the program-targeted method, determining the main problems in the use of the program-targeted method in the budget process, developing directions for improving the application of the program-targeted method when forming and implementing local budgets), systematic generalization (to determine the principles of using budget funds, features and advantages of using the program-targeted method in the local budget), statistical analysis (to assess the effectiveness of budget programs of city territorial communities).*

Results. *Based on the results of the conducted research, the essence of the program-targeted method and its advantages are determined (orientation on the solution of urgent community problems; the possibility of effective evaluation of the implementation of budget programs based on defined performance indicators; increasing transparency and access to information about the activities of local self-government; improving the skills of management personnel and ensuring financial independence of the community; improving the quality of budget policy; promoting sustainable development). An assessment of the effectiveness of the budget programs of the Kryvyi Rih City Territorial Community is carried out, and the problems of applying the program-targeted method in the formation and implementation of the budget programs of the Kryvyi Rih City Territorial Community are identified (lack of consistency between medium-term and strategic budget planning, a single methodical approach to evaluating the effectiveness of budget programs; imperfection of existing approaches*

to assessment of the PCM; lack of a clear connection between the purpose and tasks of the program and its name; the need to attract a large number of diverse resources; insufficient qualified specialists; limited public participation in the processes of developing budget programs; lack of a clear monitoring system), proposed measures to improve the application of software the target method in the budget process at the local level (ensuring a close connection between medium-term and strategic budget planning; introducing a unified approach to assessing the effectiveness of the (PTM); unification of calculations according to budget programs; revision of performance indicators and introduction of integral performance indicator, implementation of limit values for performance indicators; review of the approach to the naming of budget programs, development and approval of a specific list of budget programs; full transition to three-year program-targeted planning of budget programs; optimization of involved resources; ensuring active participation of the public during the formation and implementation of budget programs; improvement of the monitoring system).

Key words: *program-targeted method, budget process, formation and implementation of the local budget, local budget, analysis, evaluation, efficiency.*

Надійшла до редакції: 12.12.2023

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-93-100

JEL : C49, G21

УДК 330: 519.7

Лижник Ю. Б.,
старший викладач

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

Бочарова Ю. Г.,
д-р екон. наук,
професор

e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua

**КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАЛОСТІ ФІНАНСОВИХ ПРОЦЕСІВ
В АТ «УКРСИББАНК» ТА АТ «ПРИВАТБАНК» ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МЕТОДІВ
МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ**

UDC 330: 519.7

Lyzhnyk Yu. B.,
Senior Lecturer

Mykhailo Tuhun-Baranovskyi Donetsk
National University of Economics and Trade,
Kriviy Rih, Ukraine,
e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

Bocharova Yu. G.,
Doctor of Economic Sciences,
Professor

e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SUSTAINABILITY OF FINANCIAL PROCESSES
IN JSC «UKRSIBBANK» AND JSC «PRIVATBANK» USING METHODS OF MODELING
ECONOMIC DYNAMICS**

***Мета.** Провести компаративний аналіз сталості фінансових процесів в АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк» із застосуванням методів моделювання економічної динаміки.*

***Методи.** Компаративний аналіз сталості фінансових процесів в АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк» проведено із використанням таких методів та методик моделювання економічної динаміки: основи математичного апарату аналізу перехідних процесів, кореляційний та автокореляційний аналіз; методика визначення коефіцієнтів імпульсно-перехідної та перехідної функцій; методи побудови диференціальних моделей, перетворення по Лапласу та отримання перехідних функцій; основи математики уявних величин; методи отримання амплітудно-фазових та частотних характеристик досліджуваного об'єкту; методи аналізу стійкості керованих динамічних процесів.*

***Результати.** За результатами компаративного аналізу сталості фінансових процесів в АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк» встановлено, імпульсно-перехідна та перехідна функції для АТ «ПриватБанк» має більш чітко виражений коливальний характер, що говорить про більший рівень сезонності та циклічності фінансових процесів саме у цьому банку, крім того вона досягає більших абсолютних значень, що говорить про більший ефект мультиплікатора вкладень для отримання доходів даного банку.*

Обґрунтовано, що оскільки лінія АФЧХ для обох банків не охоплює точку $(-1;0)$, то це говорить про сталість досліджуваних процесів отримання прибутку та їх здатність до самовирівнювання при виникненні випадкових збурень та форсмажорних обставин. На основі графіку АФЧХ для АТ «ПриватБанк» визначено, що для цього банку існує певна межа мінімальних значень, нижче якої зміна досліджуваних впливових величин (розміру кредитного портфелю, загального обсягу внесків та депозитів фізичних осіб) не впливає на зміну чистого

прибутку. Для АТ «Укрсиббанк» подібної межі немає при будь-яких мінімальних значеннях обраних впливових величин.

Обґрунтовано доцільність застосування математичного апарату аналізу перехідних процесів (зокрема, побудови диференційної моделі, передавальної, імпульсної перехідної та перехідної функції) для дослідження процесу отримання чистого прибутку банку в залежності від динамічних змін його інших фінансових показників.

Шляхом побудови амплітудно-фазової частотної характеристики (АФЧХ) змодельованого перехідного процесу зміни банківського прибутку було оцінено сталість досліджуваного процесу та визначено, наскільки існуюча залежність між динамічними станами показника чистого прибутку є стійкою до зовнішніх збурень та форсмажорних обставин.

Ключові слова: моделювання економічної динаміки, перехідні процеси, імпульсна функція, імпульсно-перехідна функція, передавальна функція, диференційні рівняння, сталість економічних об'єктів, компаративний аналіз.

Постановка проблеми. Функціонування соціально-економічних систем – це складний системний процес, який обумовлений впливом великої кількості різноманітності факторів. На сьогодні лише невелика частка завдань, що вирішуються в процесі управління соціально-економічними процесами, зокрема у банківській сфері, мають належну аналітичну підтримку у вигляді економіко-математичних моделей управління динамічними процесами та системами на основі методології моделювання перехідних процесів. Прийняття ефективних управлінських рішень з передбачуваною результативністю стає неможливим без відповідної аналітичної підтримки та використання формалізованої динамічної моделі керованого об'єкта.

У контексті економіко-математичного прогнозування економічних явищ та процесів для підвищення точності та якості застосованих моделей, а також розширення перспектив їх практичного застосування ключове значення має правильний вибір впливових факторів при конструюванні моделі. Виникає необхідність виключення взаємовпливових факторів, визначення опосередкованого впливу на показник через треті - невизначені фактори та вирішення проблеми отримання прогнозних значень на майбутні періоди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Застосування методів та принципів моделювання економічної динаміки, зокрема, методології моделювання перехідних процесів для економічних явищ та об'єктів все ще залишається відносно мало розробленим науковим напрямом, над яким працює невелика кількість науковців.

Основоположником даного напряму досліджень в Україні був академік Мар'янта О. М. [1, 2], який першим запропонував застосування методик аналізу технічних процесів до дослідження соціально-економічних об'єктів та процесів. Основним здобутком його праць була розробка підходів до зміни основного акценту моделювання з безперервних процесів до дискретних і переведення інтегральних рівнянь та моделей у диференційний вигляд, оскільки абсолютна більшість всіх економічних процесів є саме дискретною за своєю змістовною сутністю – на відміну від технологічних процесів, значна частина з яких є безперервними.

Його наукові дослідження знайшли своє продовження у працях Єлисеєвої О. К. [2-4], яка окреслила основні особливості застосування методів моделювання економічної динаміки, зокрема моделювання перехідних процесів за допомогою систем диференціальних рівнянь у різних галузях економіки, як на макрорівні [3, 4], так і на мікрорівні [2, 4].

Вергунова І. М. зазначає, що системний підхід, як методологія, допомагає вирішувати задачі опрацювання концептуальних змістових і формалізованих засобів представлення об'єктів, що досліджуються як системи, а також побудови різного рівня і класу моделі систем. Такий підхід допомагає формалізувати процеси, послідовно застосовувати аналітичні і модельні засоби при вивченні систем з великою кількістю змінних [5].

Половцев О. обґрунтовує доцільність використання об'єктно-орієнтовного підходу під час опису соціально-економічних систем та зазначає, що організація або окремих

елемент визначається як соціально-економічний об'єкт, співвіднесений з певним класом, екземпляром якого є цей об'єкт. Клас детермінує правила поведінки об'єкта, які інтерпретуються залежно від певної ситуації у вигляді дій по відношенню до інших об'єктів, зокрема до об'єкта самої системи, відношенню до процесів та реакції на події [6].

Мета статті – провести компаративний аналіз сталості фінансових процесів в АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк» із застосуванням методів моделювання економічної динаміки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один із способів моделювання динамічних економічних систем полягає у поданні залежності між впливовою та досліджуваною змінною у вигляді комплексної передавальної функції, яка отримується шляхом застосування перетворення Лапласа до диференційного рівняння [7].

Моделювання перехідних процесів дозволяє більш поглиблено вивчити зв'язок між досліджуваними змінними. Його основна відмінність від методів прогнозування значення показників у часі полягає в тому, що у якості вхідних та вихідних змінних розглядаються не значення самих змінних, а їх відхилення. Тобто не X та Y , а ΔX та ΔY . Основними етапами моделювання перехідних процесів є визначення п'яти динамічних характеристик (перехідна функція, імпульсна-перехідна функція, диференційне рівняння, передатна функція та амплітудно-фазова частотна характеристика – АФЧХ) та дослідження модельованої ланки на стійкість реакції до зовнішніх збурень та несистемних факторів зміни, що впливають на економічні показники [8].

Модель динамічної економічної системи задається у вигляді структурної схеми, що складається з типових ланок, математичний опис яких задається в операторній формі у вигляді диференційного рівняння. Зв'язок між входом та виходом динамічної економічної системи також задається у вигляді передавальної функції $W(s)$ [3].

Динамічні властивості складних економічних систем характеризують реакцію впливу зміни вхідної величини. Зокрема, виконується аналіз реакції виходу системи на одиничний стрибок (одиничну зміну

значення вхідної змінної). Реакція динамічної системи називається імпульсною перехідною функцією системи та позначається $w(t)$ [2].

Завдяки широкому застосуванню при дослідженні стійкості динамічних економічних систем та розробці керуючих впливів набули поширення частотні характеристики (АФЧХ). Амплітудо-фазово-частотна характеристика – це геометричне місце кінців вектора передатної функції при зміні частоти від 0 до $+\infty$. Частотні характеристики (амплітудно-фазова АФХ, амплітудно-частотна АЧХ та фазочастотна ФЧХ) визначаються з передаточних функцій, шляхом заміни основної змінної на дійсну та уявну складові. Після підстановки отримуємо АФЧХ, яку можна представити в алгебраїчному вигляді [8].

Для проведення компаративного аналізу сталості фінансових процесів в АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк» із застосуванням методів моделювання економічної динаміки була використана статистика основних показників фінансових результатів діяльності відповідних банків (щоквартальні дані з 2015р. по 2022р.) В якості основного досліджуваного показника Y було обрано чистий прибуток кожного з банків, в якості досліджуваних X розглядалися наступні показники:

- X_1 - розмір кредитного портфелю, млн. грн.;
- X_2 - резерви під кредитні ризики, млн. грн.;
- X_3 - активи, млн. грн.;
- X_4 - ліквідні кошти, млн. грн.;
- X_5 - власний капітал, млн. грн.;
- X_6 - загальний обсяг внесків, млн. грн.;
- X_7 - депозити фізичних осіб, млн. грн.;
- X_8 - зобов'язання, млн. грн.

За результатами проведеного кореляційного аналізу були визначені найбільш впливові показники на Y – чистий прибуток. Для АТ «Укрсиббанк» це виявилися X_1 - розмір кредитного портфелю (рівень кореляції 0,846 д.о.) та X_7 - депозити фізичних осіб (рівень кореляції 0,792 д.о.).

Для АТ «ПриватБанк» найбільш впливові серед розглянутих показників - це X_1 - Розмір кредитного портфелю (рівень кореляції 0,893 д.о.) та X_6 - Загальний обсяг внесків (рівень кореляції 0,771 д.о.).

На основі обчислених значень автокореляційних функцій була побудована система рівнянь, із розв'язання якої було отримано значення імпульсно-перехідної та перехідної функції для кожного з досліджуваних банків.

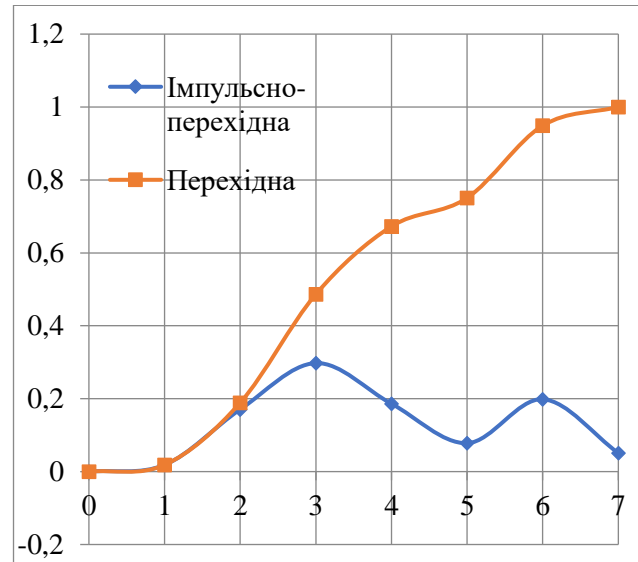
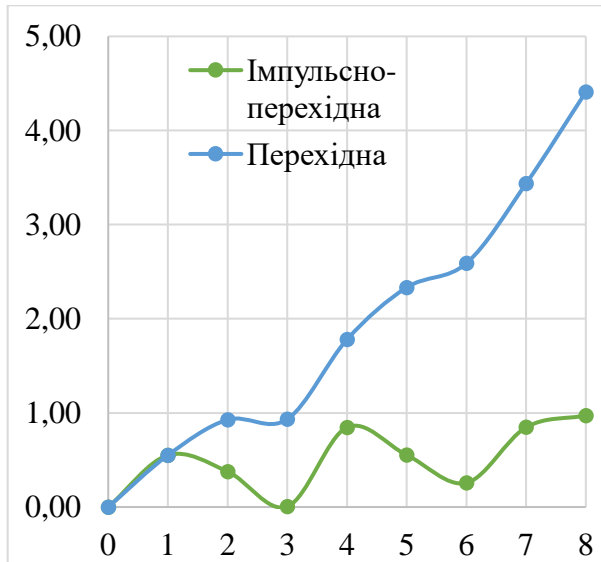

Рис. 1. Імпульсно-перехідна та перехідна функції для АТ «ПриватБанк» та АТ «Укрсиббанк» (побудовано авторами за даними [9,10])

Як бачимо з рис. 1, імпульсно-перехідна та перехідна функції для АТ «ПриватБанк» має більш чітко виражений коливальний характер, що говорить про більший рівень сезонності та циклічності фінансових процесів саме у цьому банку, крім того вона досягає більших абсолютних значень, що говорить про більший ефект мультиплікатора вкладень для отримання доходів даного банку.

За загальним виглядом перехідних функцій обох банків можна зазначити, що для їх опису підійде диференціальне рівняння другого або третього порядку, що більш точно визначається аналітично-розрахунковим методом за відповідними коефіцієнтами.

У таблиці 1 наведені основні результуючі показники моделювання керованого перехідного процесу отримання прибутку в АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк», а саме отримані диференціальні рівняння, що описують кожен з процесів, відповідні їм передавальні функції та отримані аналітичним методом уявні та дійсні частини амплітудно-фазової частотної характеристики.

Отже, отриману модель на базі диференціальних рівняння можна застосовувати як для розрахунку майбутніх значень прибутку

На рис. 1 наведені імпульсно-перехідна та перехідна функції для АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк».

досліджуваних банків АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк», так і для імітаційного моделювання різноманітних можливих змін цього показника, оскільки побудована модель оперує не часовими значеннями X та Y , а використовує агреговані дані про їх можливі зміни та описує математичну залежність між ними. За рахунок цього саме диференціальні моделі мають більш широкий спектр використання, оскільки досліджують не самі економічні показники та залежність між ними, а динаміку їх змін.

Крім того, отримані моделі перехідних процесів, записані у вигляді диференціальних рівнянь дозволяють оцінити сталість досліджуваних показників прибутку банків. Наскільки побудована модель та визначена залежність між динамічними станами Y (чистий прибуток) та X_1 (розмір кредитного портфелю), X_6 (загальний обсяг внесків), X_7 (депозити фізичних осіб) є стійкою до зовнішніх збурень та форсмажорних обставин. Якщо система є стійкою, то отримані моделі залишаються адекватними та можуть застосовуватися навіть у тих випадках, коли досліджувані показники зазнають різких змін. Тобто навіть, якщо розміри кредитного

портфелю, загальний обсяг внесків або депозити фізичних осіб дуже значно впадуть або в рази зростуть, якщо отримана модель є сталою, то визначена модель у вигляді диференційного рівняння залежності між приростом

цих показників и приростом (зниженням) результуючого показника прибутку буде залишатися адекватною і в такому випадку.

Таблиця 1

Основні результуючі показники моделювання керованого перехідного процесу отримання прибутку в АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк» (побудовано авторами)

Показники	АТ «ПриватБанк»	АТ «Укрсиббанк»
Диференційне рівняння	$7,10 \frac{d^2y}{dt^2} + 3,37 \frac{dy}{dt} + y = 0,43x;$	$1,192 \frac{d^2y}{dt^2} + 2,02 \frac{dy}{dt} + y = 0,91x$
Передавальна функція	$w(p) = \frac{0,43}{7,10 p^2 + 3,37 p + 1}$	$w(p) = \frac{0,91}{1,192 p^2 + 2,02 p + 1}$
Уявна та дійсна частини АФЧХ	$P = \frac{0,43}{50,41w^4 - 2,84w^2 + 1}$ $Q = \frac{-3,05w^2 - 1,45jw}{50,41w^4 - 2,84w^2 + 1}$	$P = \frac{0,91 - 1,085w^2}{1,42w^4 + 1,696w^2 + 1}$ $Q = \frac{-1,84w}{1,42w^4 + 1,696w^2 + 1}$

Спираючись на результати, отримані у табл.1, побудовано графіки амплітудно-фазової частотної характеристики для

показника У – «чистий прибуток» для обох досліджуваних банків - АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк» - рис. 2.

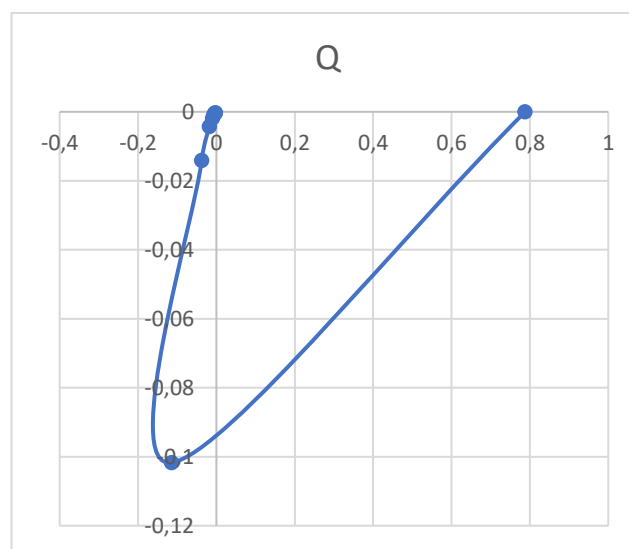
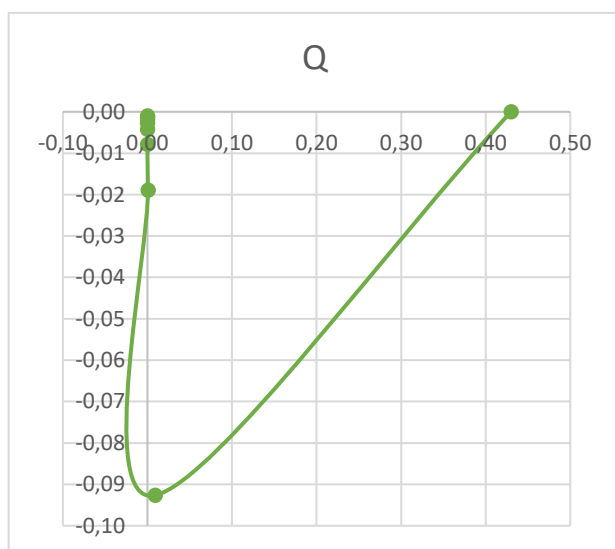

Рис. 2. Амплітудно-фазово-частотна характеристика для показника «чистий прибуток» для АТ «ПриватБанк» та АТ «Укрсиббанк» (побудовано авторами за даними [9,10])

Оскільки лінія АФЧХ для обох банків не охоплює точку (-1;0), це говорить про сталість досліджуваних процесів отримання прибутку та їх здатність до самовирівнювання при виникненні випадкових збурень та форсмажорних обставин. За графіком АФЧХ для АТ «ПриватБанк» можна додатково зазначити, що для нього існує певна межа мінімальних значень, нижче якої зміна досліджуваних впливових величин (розміру

кредитного портфелю, загального обсягу внесків та депозитів фізичних осіб) не впливає на зміну чистого прибутку. Для АТ «Укрсиббанк» подібної межі немає при будь-яких мінімальних значеннях впливових величин.

Отже, як свідчать результати моделювання, за допомогою методики аналізу перехідних процесів була отримана модель зміни обсягу прибутку в залежності від можливих змін розміру кредитного портфелю,

загального обсягу внесків або депозитів фізичних осіб АТ «Укрсиббанк» та АТ «ПриватБанк» у вигляді диференційного рівняння та з'ясовано, що обидва ці процеси є сталим, тобто навіть при тимчасових змінах у значеннях розміру кредитного портфелю, загального обсягу внесків або депозитів фізичних осіб з часом прибуток обох досліджуваних банків буде повертатися до свого стабільного тренду.

Висновки. Розробка та впровадження математичних методів у аналізі та управлінні соціально-економічними процесами зазнали значного розквіту в останні роки. Установлено, що на сьогоднішній день головним недоліком основних існуючих підходів до моделювання динаміки та управління соціально-економічними системами є відсутність ефективних процедур оцінювання якості управління. Це визначає потребу у подальшому вдосконаленні методів та впровадженні нових підходів для ефективного управління соціально-економічними процесами.

За результатами проведеного аналізу було виявлено, що імпульсно-перехідна та перехідна функції для АТ «ПриватБанк» має більш чітко виражений коливальний характер, що говорить про більший рівень сезонності та циклічності фінансових процесів саме у цьому банку, крім того вона досягає більших абсолютних значень, що говорить про більший ефект мультиплікатора вкладень для отримання доходів даного банку.

Обґрунтовано, що оскільки лінія АФЧХ для обох банків не охоплює точку $(-1;0)$, то це говорить про сталість досліджуваних процесів отримання прибутку та їх здатність до самовирівнювання при виникненні випадкових збурень та форсмажорних обставин. На основі графіку АФЧХ для АТ «ПриватБанк» визначено, що для цього банку існує певна межа мінімальних значень, нижче якої зміна досліджуваних впливових величин (розміру кредитного портфелю, загального обсягу внесків та депозитів фізичних осіб) не впливає на зміну чистого прибутку. Для АТ «Укрсиббанк» подібної межі немає при будь-яких мінімальних значеннях обраних впливових величин.

Обґрунтовано доцільність застосування математичного апарату аналізу перехідних процесів (зокрема, побудови диференційної моделі, передавальної, імпульсної перехідної та перехідної функції) для дослідження процесу отримання чистого прибутку банку в залежності від динамічних змін його інших фінансових показників.

Шляхом побудови амплітудно-фазової частотної характеристики (АФЧХ) змодельованого перехідного процесу зміни банківського прибутку було оцінено сталість досліджуваного процесу та визначено, наскільки існуюча залежність між динамічними значеннями показника чистого прибутку є стійкою до зовнішніх збурень та форсмажорних обставин.

Список літератури

1. Марюта А. Н., Екимов С. В. Математические модели экономики : монография. Дніпро : Наука и образование, 2005. 211 с.
2. Елисеева О. К., Марюта А. Н., Узунов В. Н. Диагностика и управление производственно-экономическими системами : монография. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. 192 с.
3. Oksana Yeliseieva, Yuliya Lyzhnyk, Iryna Stolietova, Natalia Kutova Study of best practices of green energy development in the eu countries based on correlation and bagatofactor autoregressive forecasting. *Economics - Innovative And Economics Research Journal*. 2023. vol. 11 no. 2 URL:

<https://economicsrs.com/index.php/eier/article/view/337>.

4. Єлісеєва О. К., Лижник Ю. Б. Статистичний аналіз та моделювання соціально-економічних процесів : монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2012. 216 с.
5. Вергунова І. М. Системне моделювання в економіці. Київ : Наш формат, 2016. 134 с.
6. Половцев О. Методи моделювання динаміки соціально-економічних систем. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2010. № 1. С. 105-111.
7. Chermack T. J., Lynham S. A., Ruona W. E. Review of Scenario Planning Literature.

Futures Research Quarterly. 2001. no. 17 (2), pp. 7-31.

8. Лижник Ю. Б. Моделювання перехідних процесів для аналізу показників соціально-економічного розвитку регіонів України. *Антикризове управління економічним розвитком регіонів: колективна монографія*.

Розділ 3. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 42-54.

9. Офіційний сайт АТ «ПриватБанк». URL : <https://privatbank.ua>.

10. Офіційний сайт АТ «Укрсиббанк». URL : <https://ukrsibbank.com>.

References

1. Maryuta, A. N., Ekimov, S. V. (2005). *Matematicheskie modeli ekonomiki: monografiya* [Mathematical models of the economy: monograph]. Dnipro: Nauka i obrazovanie. 211 p.

2. Yeliseieva, O. K., Maryuta A. N., Uzunov V.,N. (2004). *Diagnostika i upravlenie proizvodstvenno-ekonomicheskimi sistemami : monografiya* [Diagnostics and management of production and economic systems: monograph]. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita. 192 p.

3. Yeliseieva, O., Lyzhnyk, Yu., Stolietova, I, Kutova, N. (2023). Study of best practices of green energy development in the eu countries based on correlation and bagatofactor autoregressive forecasting. *Economics - Innovative And Economics Research Journal*. vol. 11 no. 2 Available at: <https://economicsrs.com/index.php/eier/article/view/337>.

4. Yeliseieva, O. K., Lyzhnyk, Yu. B. (2012). *Statystychnyi analiz ta modeliuвання sotsialno-ekonomichnykh protsesiv : monografiya* [Statistical analysis and modeling of socio-economic processes: monograph]. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita. 216 p.

5. Vergunova, I. M. (2016). *Sistemne modeliyuvannya v ekonomici* [System modeling

in economics]. Taras Shevchenko Kyiv National University. Kyiv: Nash format. 134 p.

6. Polovtsev, O. (2010). *Metody modeliyuvannya dynamiky sotsialno-ekonomichnykh system* [Methods of modeling the dynamics of socio-economic systems]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine], no. 1, pp. 105-111.

7. Chermack, T. J., Lynham, S. A., Ruona, W. E. (2001). Review of Scenario Planning Literature. *Futures Research Quarterly*, no. 17 (2), pp. 7-31.

8. Lyzhnyk, Yu. B. (2019). *Modeliyuvannya perekhidnykh protsesiv dlia analizu pokaznykiv sotsialno-eko-nomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy* [Modeling of transitional processes for the analysis of indicators of socio-economic development of the regions of Ukraine]. *Antykryzove upravlinnia ekonomichnykh rozvytkom rehioniv* [Anti-crisis management of economic development of regions], chapter 3, pp. 42-54.

9. Official website of JSC «PrivatBank». Available at: <https://privatbank.ua>.

10. Official website of JSC «Ukrsibbank». Available at: <https://ukrsibbank.com>.

Objective. *The objective of the present article is to conduct a comparative analysis of the stability of financial processes in JSC «Ukrsibbank» and JSC «PrivatBank» using methods of modeling economic dynamics.*

Methods. *The following methods were used to analyze the areas of application of economic dynamics modeling methods to compare the stability of financial processes in JSC «Ukrsibbank» and JSC «PrivatBank»: the basics of the mathematical apparatus for the analysis of transient processes, correlation and autocorrelation analysis, the methodology for determining the coefficients of impulse-transitional and transient functions, methods of constructing differential models, Laplace transformation and obtaining transition functions, the basics of mathematics of imaginary quantities, methods of obtaining amplitude-phase and frequency characteristics of the object under study, methods of stability analysis of controlled dynamic processes.*

Results. *According to the results of a comparative analysis of the stability of financial processes in JSC «Ukrsibbank» and JSC «PrivatBank», it was established that the impulse-transitional and transitional functions for JSC «PrivatBank» have a more pronounced oscillatory character,*

which indicates a greater level of seasonality and cyclicity of financial processes in this particular bank, in addition, it reaches higher absolute values, which indicates a greater effect of the multiplier of investments for obtaining income of this bank. It is substantiated that since the line of the amplitude-phase-frequency characteristic for both banks does not cover the point $(-1;0)$, this indicates the stability of the studied profit-making processes and their ability to self-leveling in the event of random disturbances and force majeure circumstances. On the basis of the schedule of amplitude-phase-frequency characteristic for PrivatBank JSC, it was determined that for this bank there is a certain limit of minimum values, below which the change of the investigated influential variables (the size of the loan portfolio, the total volume of contributions and deposits of individuals) does not affect the change in net profit. For JSC «Ukrsibbank» there is no such limit at any minimum values of the selected influential variables.

The expediency of applying the mathematical apparatus of analysis of transient processes (in particular, construction of a differential model, transfer, impulse transient and transient function) for researching the process of obtaining a bank's net profit depending on the dynamic changes of its other financial indicators is substantiated.

By constructing the amplitude-phase-frequency characteristic of the simulated transient process of changes in bank profit, the stability of the studied process was assessed and it was determined to what extent the existing dependence between the dynamic states of the net profit indicator is resistant to external disturbances and force majeure circumstances.

Key words: modeling of economic dynamics, step processes, impulse function, impulse-step function, transfer function, differential equations, stability of economic objects, comparative analysis.

Надійшла до редакції: 05.12.2023

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-101-113

JEL : G33, M21

УДК 658.14+336.279(477)

Ніколайчук О. А.,
канд. екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і
торгівлі ім. М. Туган-Барановського
Кривий Ріг, Україна,
e-mail: nikolaichuk@donnuet.edu.ua

Кочерга К. С.,
магістрант

e-mail: kocherha@donnuet.edu.ua

ПРОБЛЕМИ БАНКРУТСТВА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

UDC 658.14+336.279(477)

Nikolaichuk O. A.,
PhD in Economic sciences,
Associate Professor

Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk National
University of Economics and Trade,
Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: nikolaichuk@donnuet.edu.ua

Kocherha K. S.,
Student

e-mail: kocherha@donnuet.edu.ua

PROBLEMS OF DOMESTIC ENTERPRISES BANKRUPTCY UNDER MARTIAL LAW

***Мета.** Дослідження сучасних проблем банкрутства вітчизняних підприємств в умовах воєнного стану.*

***Методи.** Методами дослідження виступають діалектичний метод наукового пізнання, загальнонаукові методи: аналіз та синтез (для оцінки динаміки збиткових підприємств, аналізу проблем ризику банкрутства, оцінки статистичних даних щодо динаміки справ про банкрутство), систематизація та узагальнення (для визначення ключових напрямів поліпшення бізнес-середовища, відновлення платоспроможності та запобігання банкрутства підприємств), абстрактно-логічний метод (для формулювання висновків), графічні й табличні методи (для візуалізації результатів дослідження).*

***Результати.** Проаналізовано частку збиткових підприємств в Україні. Узагальнено проблеми, що посилюють фінансові труднощі та ризики банкрутства українських підприємств. На основі аналізу статистичними даними щодо розгляду справ про банкрутство та динаміки подання заяв встановлено скорочення кількості справ про банкрутство та сум, які вимагають кредиторів в останні роки, переважна більшість справ закінчується ліквідацією. Досліджені зміни у нормативному регулюванні процедури банкрутства в Україні в умовах воєнного стану. Встановлено наявність значних труднощів для відновлення бізнесу в умовах війни та проблеми взаємодії бізнесу з органами влади.*

Визначені основні напрями пожевлення бізнес-середовища, відновлення платоспроможності та запобігання банкрутства підприємств, які включають: знищення корупції, проведення судової та податкової реформи, покращення доступу до кредитних ресурсів, вдосконалення процедури банкрутства, здешевлення ресурсів, пошук нових ринків (у тому числі за кордоном), зміна та диверсифікація діяльності бізнесу, збільшення доходів, розробка унікальних продуктів або послуг, нормування всіх статей витрат і жорсткий контроль за виконанням встановлених нормативів, стягнення простроченої дебіторської заборгованості, розробка унікальних продуктів й послуг, використання інновацій, що дасть змогу знизити витрати на виробництво продукції та підвищити її конкурентоспроможність.

***Ключові слова:** банкрутство підприємств, заходи щодо запобігання банкрутства, воєнний стан.*

Постановка проблеми. У часи політичних потрясінь та економічної нестабільності підприємства стикаються з численними проблемами, які можуть призвести до фінансової неспроможності або навіть до банкрутства. Це призводить до втрати робочих місць і загострення соціальної напруги. Тому вкрай важливо, щоб підприємства проводили своєчасний та надійний аналіз для виявлення ранніх ознак ймовірності банкрутства підприємств.

Масштаби банкрутства підприємства слугують життєво важливим індикатором економічного здоров'я нації. Актуальність дослідження пояснюється гострими економічними проблемами вітчизняних підприємств, більшість з яких зазнає фінансових труднощів та перебуває під загрозою банкрутства через багатофакторну економічну кризу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження фінансового стану та банкрутства підприємств займалися вітчизняні та іноземні науковці: Альтман Е., Бівер У., Бланк І.А. [1], Бражна, Л. В. [2], Кальченко О.Л. [3], Великий Ю., Зьома О., Рудика В. [4], Лис Р., Спрінгейт Г., Терещенко О. [5], Череп А. [6], Хаджинова А.В. [7] та інші.

Проблематику формування та розвитку системи запобігання банкрутству підприємств розкривають у своїх працях такі вітчизняні науковці, як, І. Бланк [1], О. Терещенко [5], К. Салига, А. Череп [6]. Методики оцінки ймовірності банкрутства та критерії його прогнозування і діагностики досліджували такі провідні вчені, як, зокрема, Е. Альтман У. Бівер, Р. Лис, Г. Спрінгейт та ін.

У статті Рудики В., Великого Ю., Зьоми О. [4] досліджено наукові підходи до визначення поняття «банкрутство», визначено основні причини його виникнення, наслідки для окремих підприємств, розглянуто стадії розвитку кризи та шляхи нівелювання негативного впливу явища банкрутства на діяльність суб'єктів господарювання.

Питаннями банкрутства вітчизняних підприємств присвячені праці багатьох

вітчизняних науковців. Так, Л.В. Бражною [2] проведено аналіз розвитку та фінансового стану підприємств в військовий період, та запропоновано стратегію адаптації підприємств в військовий період. У роботі О. М. Кальченко [3] досліджено теоретичні підходи до визначення санації; обґрунтовано авторське бачення цього терміна, визначена основна мета санації підприємств. Проведено статистичний аналіз стану провадження справ про банкрутство та ефективності його процедури протягом 2011–2019 років. У праці О. В. Хаджинової [7] досліджено тенденції банкрутства підприємств в Україні, визначено основні чинники порушення платоспроможності підприємств в умовах кризи, запропоновано заходи щодо вдосконалення процедури банкрутства підприємств.

Віддаючи належне науковому доробку вчених у цій проблематиці, питанням банкрутства вітчизняних підприємств в умовах воєнного стану та розробки заходів щодо їх подолання приділяється недостатньо уваги у науковій літературі, що зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – дослідження сучасних проблем банкрутства вітчизняних підприємств в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняні підприємства України стикаються з гострою фінансовою скрутою та підвищеним ризиком банкрутства через поєднання економічних, політичних і структурних факторів. Проблеми, з якими стикається український бізнес, різноманітні. Вони виникають як через системну нестабільність, так і через гострі соціально-економічні потрясіння.

Задовго до російського вторгнення у 2022 році багато українських підприємств вже балансували на межі банкрутства через несприятливий бізнес-клімат. Однак з початком війни підприємства зіштовхнулися з серйозними викликами, що створили жакливі фінансові труднощі та масові банкрутства (рис.1).

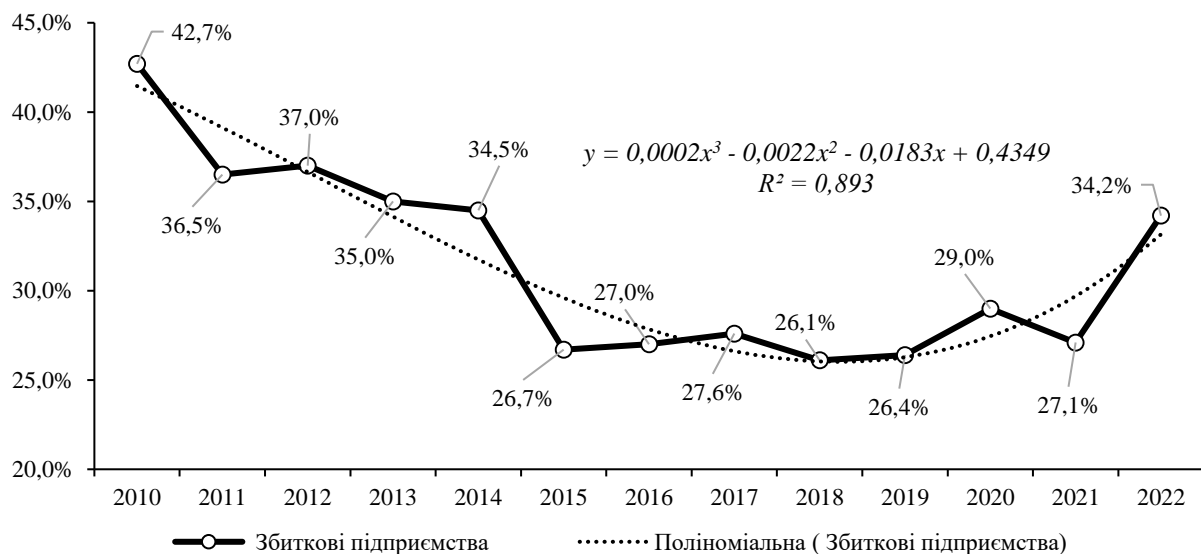

Рис. 1. Частка збиткових підприємств в Україні, % (побудовано авторами за даними [8])

Таким чином, статистичні дані свідчать про зниження питомої ваги збиткових підприємств в Україні протягом 2010–2019 років. Значне зростання частки збиткових підприємств спостерігалось у 2020 р. та 2022 р., що пов'язано з пандемією та повномасштабною війною.

Особливе занепокоєння викликає той факт, що більше збиткових підприємств серед великих та малих підприємств – відповідно 34,7% та 34,5% у 2022 р. (рис. 2).

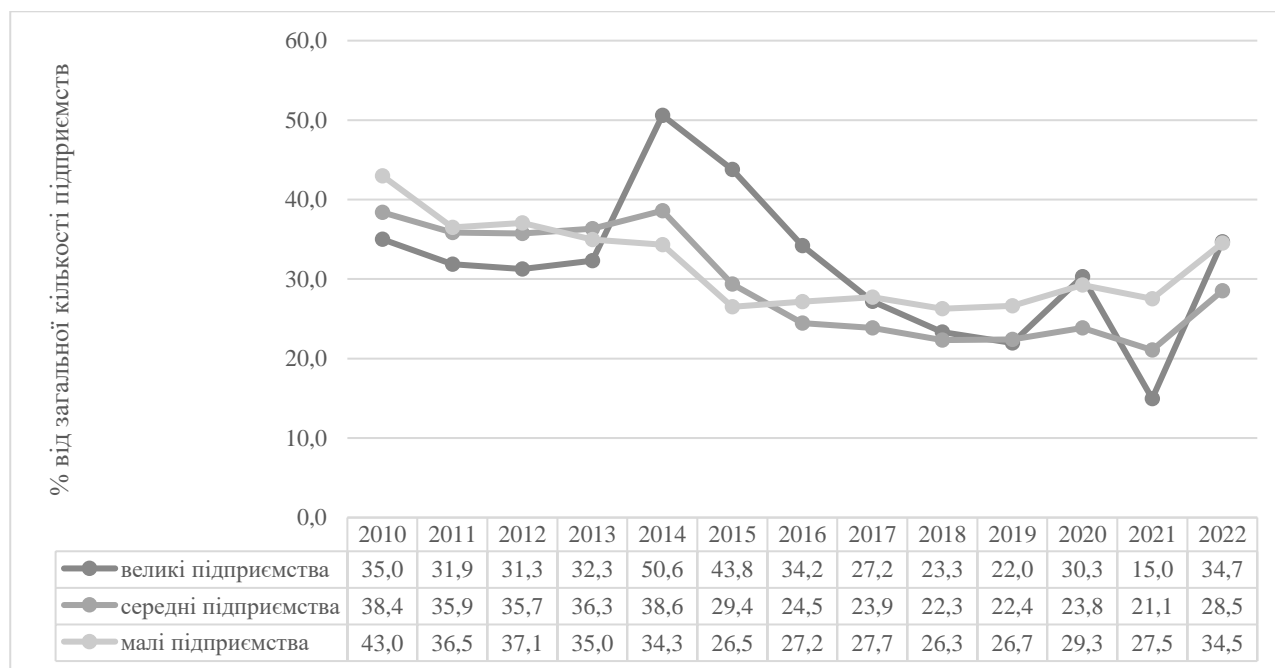

Рис. 2. Частка збиткових підприємств з розподілом на великі, середні, малі в Україні, % (побудовано авторами за даними [8])

Економічне спустошення, спричинене одночасними економічними, політичними та військовими кризами, поставило під загрозу

фінансову життєздатність багатьох вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності.

Розглянемо більш детально конкретні проблеми, що посилюють фінансові

труднощі та ризики банкрутства українських підприємств:

1. *Пряма шкода інфраструктурі.* Росія навмисно завдала ударів по цивільній інфраструктурі, як-от електростанції, залізниці, мости та заводи. За даними Міністерства інфраструктури України, станом на вересень 2022 року інфраструктурі було завдано збитків на суму понад 100 мільярдів доларів США, включаючи пошкодження понад 25 тис. км доріг, 315 мостів і 10 мільйонів квадратних метрів житла [9]. Це

перерізло основні транспортні артерії та серйозно порушило виробництво та ланцюги поставок.

2. *Втрата ринків:* через блокування портів і перекриття сухопутних шляхів темп зростання (зниження) експорту товарів в Україні знизився з 153,0% на січень 2022 р. до 52,1% на січень 2023 р. згідно з даними державної служби статистики України (рис.3). Сильно постраждали основні експортні галузі: металургія, сільське господарство та машинобудування.

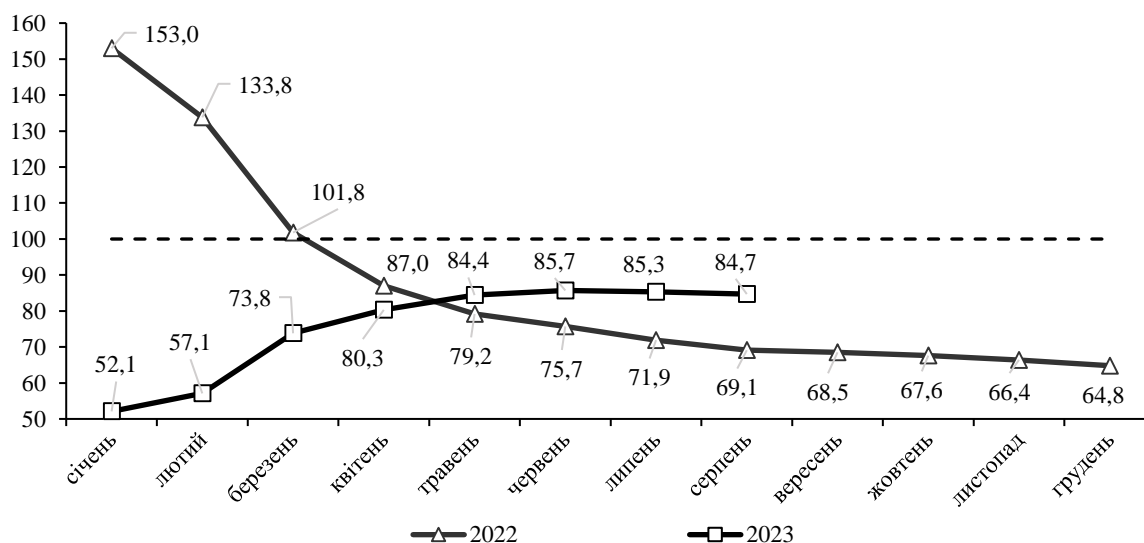

Рис. 3. Темпи зростання (зниження) експорту товарів, % (побудовано авторами за даними [8])

3. *Порушені ланцюжки поставок:* ресурси від пошкоджених або недоступних вітчизняних постачальників вичерпалися. Імпорт із Росії та Білорусі, який раніше становив 30% українського імпорту, припинився. Як наслідок, багато компаній залишилися без необхідної сировини, деталей і компонентів. Так, за даними українського уряду, станом на вересень 2022 року лише 10-15% необхідного щомісячного імпорту надходило до України, що оцінюється лише в 3 мільярди доларів проти 10 мільярдів доларів до війни [10].

4. *Відтік робочої сили:* понад 14 мільйонів українців покинули країну, а до 9 мільйонів є внутрішньо переміщеними особами. За оцінками МВФ, у зв'язку з інтенсивним призовом на військову службу покинули робоче місце більше третини працівників великих фірм і до половини працівників малого бізнесу [11]. У результаті виникає критична нестача робочої сили: за оцінками Міністерства економіки України потрібні до 3 мільйонів нових працівників [12].

5. *Брак капіталу:* Світовий банк повідомляє про скорочення економіки України на 29,1% у 104

2022 році, що відповідає скороченню ВВП на понад 200 мільярдів доларів [13]. Обсяг кредитування банками економіки з січня по липень 2022 року скоротився на 28% [14]. Через війну та фінансові труднощі частка непрацюючих кредитів зросла до 30%, а доступ до зовнішнього фінансування обмежений. Це зумовлює нестачу інвестицій та обігових коштів для компаній.

6. *Знецінення валюти:* у 2022 році гривня втратила 30% своєї вартості [15] відносно до долара, що призвело до збільшення витрат на імпорт та обслуговування валютних боргів. За оцінками НБУ, покриття експортної виручкою імпорту товарів складає 60% [16], що створює дефіцит та тиск на курс гривні.

7. *Збої в електропостачанні:* згідно з урядовими звітами [17], російські удари пошкодили 40-50% енергетичної інфраструктури України, включаючи тепло- та гідрогенерацію, системи передачі та розподільні мережі. Регулярні відключення електроенергії порушують виробництво, а станом на вересень 2022 року витрати на електроенергію для підприємств зросли понад 220% за рік [18].

8. *Послаблення попиту*: ВВП України скоротилося на 30% у 2022 році, а інфляція зросла на 15% [19]. Високий рівень невизначеності та падіння реальної заробітної плати скоротили витрати споживачів і підприємств. У 2022 року дохід від роздрібною торгівлі впав на 3,67% порівняно з роком раніше, у попередні роки показник щорічно зростав на 20% [20].

9. *Посилення регулювання/оподаткування*: Уряд запровадив податки на додатковий прибуток для нафтогазового та фінансового секторів, тимчасово призупинив виплату дивідендів державними підприємствами та вжив заходів для підтримки оборонної промисловості. Це створює додаткове навантаження на бізнес. Ставка податку на прибуток підприємств у 2022 році залишилася на рівні 18%, як і до війни. Водночас частка податку на прибуток у доходах держбюджету зросла з 10% до початку війни до орієнтовно 15% у 2022 році [21].

З огляду на проблеми, пов'язані із військово-політичною ситуацією в Україні, значна частина українських підприємств стали об'єктом потенційних банкрутств. Суб'єкти підприємницької

діяльності постраждали в економічному плані, що відображається у даних, представлених Національним банком України. За останніми даними, половина українських компаній на сьогоднішній день зазнає фінансових втрат.

Проведений аналіз ризиків дефолту України агентством Fitch [22] додатково вказує на серйозний ризик дефолту від 30% до 50%, в той час як Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) [23] зафіксував, що 55% підприємств мають проблеми з ліквідністю. Ці показники вказують на те, що економіка країни перебуває під великим тиском, і існує висока ймовірність того, що показники банкрутства та закриття компаній стрімко зростуть.

Зазначимо, що не лише окремі підприємства, але й цілі галузі економіки можуть стати жертвами цих викликів. Це підтверджується статистичними даними щодо розгляду справ про банкрутство та динаміки подання заяв, які представлені у таблицях 1 та 2. Ці дані вказують на те, що країна стоїть перед серйозними викликами у фінансовому секторі, і прогнозується значне погіршення ситуації у майбутньому.

Таблиця 1

Статистичні дані щодо розгляду справ про банкрутство та динаміка подання заяв в Україні [24]

Справи про банкрутство	Роки				
	2019	2020	2021	2022	I півріччя 2023 року
Усього розглянуто, од.	14 373	13 519	16 579	9 728	6 663
з них: про визнання банкрутом	1 264	815	971	767	531
Питома вага до усіх інших розглянутих справ, %	19,1	17	19,3	16,4	16,3
Темп змін (+/-), %	-	-5,9%	22,6%	-41,3%	-31,5%

За даними табл. 1 спостерігається загальна тенденція до зниження кількості розглянутих справ про банкрутство, особливо різке падіння у 2021-2022 рр. Це може бути пов'язано з економічною кризою та війною. Водночас частка справ про банкрутство серед усіх справ, розглянутих господарськими судами, залишається досить стабільною - близько 16-19%. Але дані за I півріччя

2023 р. свідчать про приріст кількості справ про банкрутство, адже лише за півроку 2023 р. було розглянуто 6663 справи, що складає 68,5% справ у порівнянні з загальною кількістю попереднього року.

За даними табл. 2 відзначається різке зниження кількості заяв кредиторів та суми заявлених вимог у період з 2018 по 2022 роки.

Таблиця 2

Розгляд грошових вимог у справах про банкрутство в Україні [24]

Найменування показника	Роки				
	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість заяв кредиторів із грошовими вимогами, од.	4 781	1 777	1 701	1 472	627

Загальна сума грошових вимог, заявлена кредиторами, млн. грн.	505 792	115 816	150 090	113 893	81 624
Загальна сума грошових вимог кредиторів, визнана судом, млн .грн.	317 581	106 369	133 553	93 435	55 358
Питома вага серед усіх вимог, заявлених кредиторами, грошових вимог, задоволених судом, %	62,79%	91,84%	88,98%	82,04%	67,82%

Одночасно частка задоволених судом грошових вимог залишається на досить високому рівні - понад 60%. Це може вказувати на більшу обґрунтованість вимог кредиторів, незважаючи на загальне зниження їх кількості.

У розглянутому періоді з 2018 по 2022 роки

відзначалися коливання кількості завершених справ про банкрутство, ініційованих як заявами кредиторів, так і заявами боржників. За проаналізованими роками, за винятком 2018 року, більшість справ було порушено саме за ініціативою кредиторів (див. табл. 3).

Таблиця 3

Загальна характеристика справ про банкрутство в Україні, закінчених провадженням [24]

Найменування показника	Роки				
	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість справ, закінчених провадженням, од	1 368	1 184	745	2 210	1 894
- порушено за заявою кредиторів, од.	672	637	455	1 204	974
- порушено за заявою боржників, од.	692	546	286	855	679
Припинено:					
- із затвердженням звіту керуючого санацією	0	4	4	10	5
- із затвердженням звіту ліквідатора	1 055	953	612	665	462

За даними табл. 3, кількість закінчених провадженням справ у період з 2018 по 2021 роки суттєво коливалася. У 2022 році відзначається різке зниження цього показника. Більшість справ порушується за заявами кредиторів, а частка заяв боржників також є значною. У переважній більшості випадків справи завершуються затвердженням звіту ліквідатора. Кількість випадків санації зафіксована як надзвичайно мала.

Отже, загалом статистика вказує на скорочення кількості справ про банкрутство та сум які вимагають кредитори в останні роки. Проте частка задоволених вимог залишається високою. Переважна більшість справ закінчується ліквідацією, а не відновленням платоспроможності боржників. Це свідчить про недосконалість процедур банкрутства в Україні.

На думку експертів, вітчизняна процедура банкрутства дуже неефективна, дорога та занадто тривала порівняно з розвиненими країнами, у яких, на відміну від України, майже 60–85 %

справ про банкрутство закінчується відновленням платоспроможності підприємств [3].

У зв'язку з цим, у 2023 році були внесені основні зміни до процедури банкрутства в Україні. Зокрема, в умовах воєнного стану передбачено можливість дистанційних зборів кредиторів, звільнення арбітражного керуючого від відповідальності за неможливість виконання обов'язків, зупинення нарахування відсотків за реструктуризованими зобов'язаннями. Також розширено повноваження розпорядника майна щодо доступу до облікових даних боржника, перелік ухвал для оскарження у касаційному порядку. Зміна місцезнаходження боржника після подання заяви про банкрутство не впливає на юрисдикцію [25].

Крім того, заяви у справі про банкрутство розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження, врегульовано порядок пересилання матеріалів справи до судів. Розширено коло осіб для субсидіарної відповідальності, дозволено мирові угоди і санацію після визнання банкрутом. Запроваджено автоматизовану

систему «Банкрутство та неплатоспроможність». Очікується, що ці зміни сприятимуть ефективнішому вирішенню справ про банкрутство в Україні [26].

Результати дослідження Advanter Group,

проведеного в період 31.05 – 11.06.2023 р., у якому взяли участь 753 власники та СЕО підприємств малого та середнього бізнесу, свідчить про наявність значних труднощів для відновлення бізнесу в умовах війни (рис. 4).

Рис. 4. Труднощі, які заважають вітчизняному бізнесу відновлюватися та розвиватися (побудовано авторами за даними [27])

Таким чином, найбільше заважає бізнесу у відновленні нестача фінансових ресурсів у країні, а саме – неплатоспроможність клієнтів (46,9%), недоступність кредитних коштів (24%) і достатнього капіталу (37,5%) тощо. 46,9% вказують на непрогнозованість розвитку подій, а 42,8% – на

непередбачуваність дій держави, які можуть погіршити ситуацію для бізнесу. Суттєвою проблемою для бізнесу стає непередбачуваність дій держави – 42,8%. Суттєво зросли ризики й проблеми, пов'язані з податковою та митною системами [27].

Значні труднощі спостерігаються у взаємодії бізнесу з владою (рис. 5).

Рис. 5. Проблеми взаємодії бізнесу з органами влади [27]

За результатами дослідження, 65,4% МСБ зіткнулися з перешкодами з боку державних органів. В той же час серед проблем, з якими за останні 2 місяці стикався бізнес,

44,1% підприємств зазначили проблему блокування податкових накладних [13].

Пріоритетні завдання для уряду, які очікують підприємці, представлені на рис. 6.

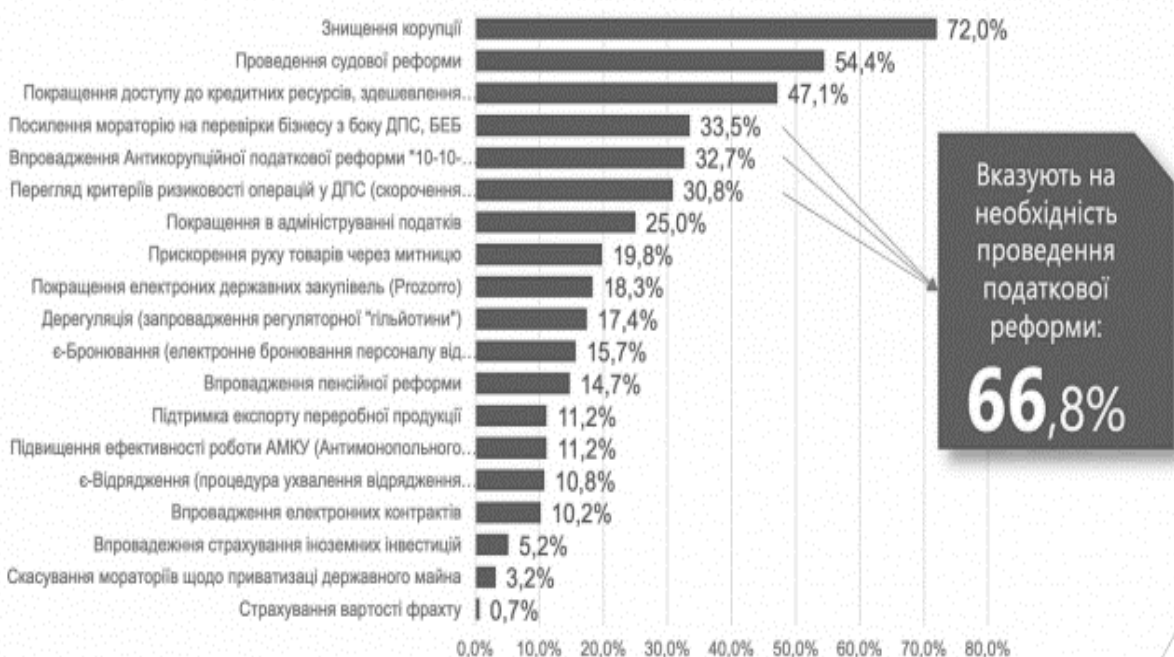

Рис. 6. Найважливіші задачі для вирішення і впровадження економічним блоком влади [27]

Отже, найбільш пріоритетним завданням для влади 72% підприємців вважають знищення корупції. 54,4% – необхідність проведення судової реформи. Також значна частка підприємців вказала на необхідність покращення доступу до кредитних ресурсів, здешевлення ресурсів (47,1%) та податкової

реформи 10-10-10(+3) (32,7%), змін у роботі податкової.

Контент-аналіз наукової літератури [1-3, 5, 7, 27-28] дозволив узагальнити ключові напрями поліпшення бізнес-середовища, відновлення платоспроможності та запобігання банкрутства підприємств (рис. 7).

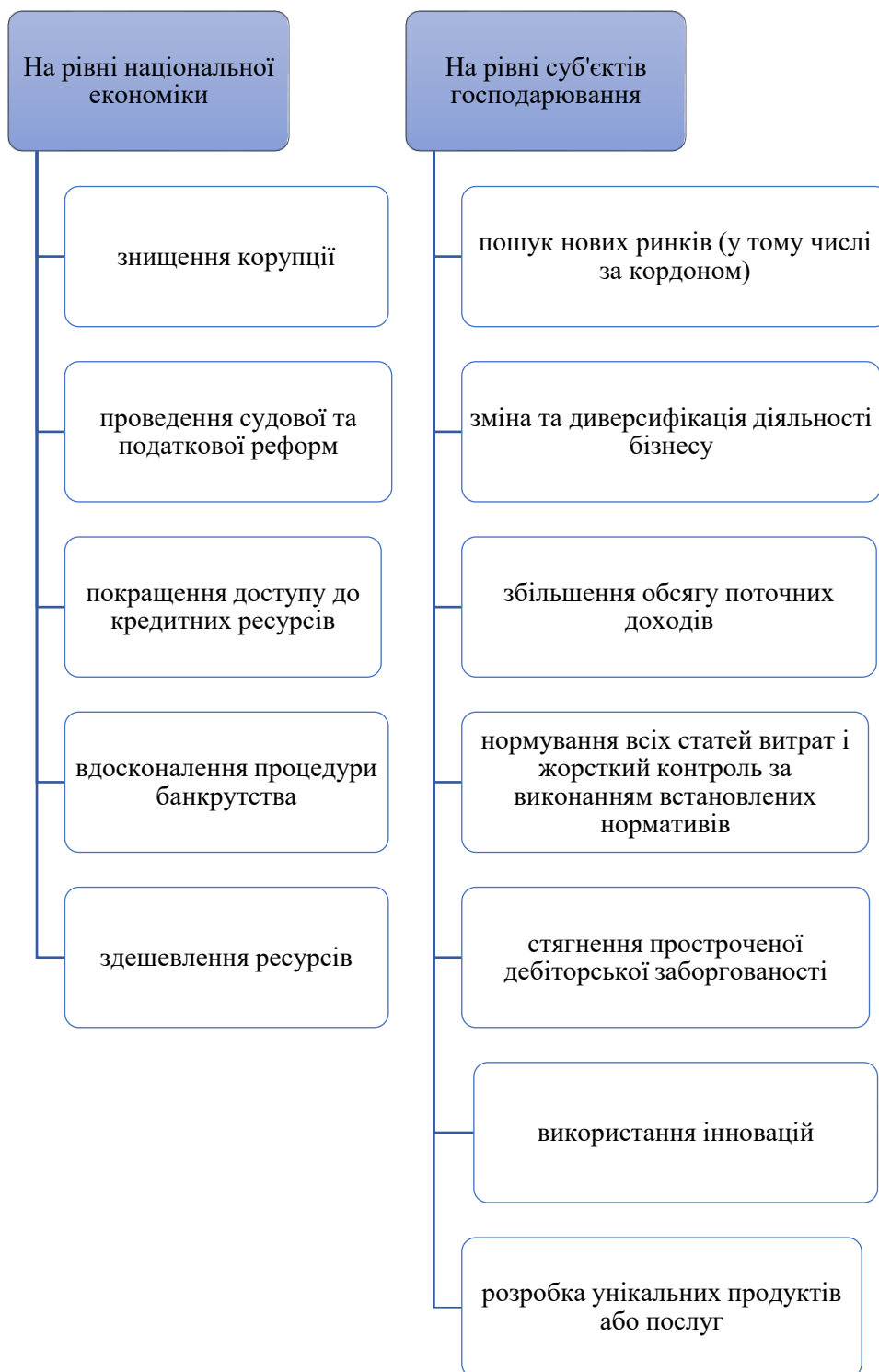

Рис. 7. Ключові напрями поліпшення бізнес-середовища, відновлення платоспроможності та запобігання банкрутства підприємств (авторська розробка)

Висновки. Можна констатувати, що вітчизняні підприємства в Україні перебувають у стані глибокої фінансової кризи та підвищеного ризику банкрутства внаслідок сукупного впливу наслідків війни, системних економічних проблем та недосконалості правового регулювання у сфері банкрутства. Ця складна ситуація вимагає негайного вжиття комплексних системних реформ, спрямованих на стабілізацію національної економіки, поліпшення загального бізнес-клімату в країні та вдосконалення процедур банкрутства, що дозволить відновити інвестиційну привабливість України та подолати кризові явища.

Серед основних напрямів пожевлення бізнес-середовища, відновлення

платоспроможності та запобігання банкрутства підприємств можна зазначити: знищення корупції, проведення судової та податкової реформи, покращення доступу до кредитних ресурсів, вдосконалення процедури банкрутства, здешевлення ресурсів, пошук нових ринків (у тому числі за кордоном), зміна та диверсифікація діяльності бізнесу, збільшення доходів, розробка унікальних продуктів або послуг, нормування всіх статей витрат і жорсткий контроль за виконанням встановлених нормативів, стягнення простроченої дебіторської заборгованості, розробка унікальних продуктів й послуг, використання інновацій, що дасть змогу знизити витрати на виробництво продукції та підвищити її конкурентоспроможність.

Список літератури

1. Бланк І. А. Управління фінансовою безпекою підприємства. [2-е вид.]. Київ : Ельга, 2009. 645 с.
2. Бражна Л. В. Аналіз розвитку та фінансового стану підприємств у військовий період. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. №2(104), С. 79–85. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-79-85](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-79-85).
3. Кальченко, О. М. Санація як спосіб запобігання банкрутству підприємств. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. №1(21), С. 220–228. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/211434>.
4. Рудика В. І., Великий Ю. М., Зьома О. Д. Економічна сутність поняття «банкрутство»: причини виникнення та наслідки на підприємстві. URL: <https://chmnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/07/Rudika-V.-I.-1.pdf>.
5. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2000. 412 с.
6. Хаджинова О. В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1(2). С. 275-278. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Траєив_2013_1%282%29__61.
7. Череп А. В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання : підручник / А. В. Череп. Київ : Кондор, 2006. 380 с.
8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.
10. Перспективи імпортозаміщення російських та білоруських товарів на внутрішньому ринку України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/perspektyvy-importozamishchennya-rosiyskykh-ta-biloruskykh-tovariv-na>.
11. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. URL: <https://www.imf.org/en/Countries/UKR>.
12. Україні не вистачає 4,5 мільйона працівників. Як подолати дефіцит робочої сили? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/16/705494/>
13. Реальний ВВП: скорочення на 29,1% у 2022 році. Державна служба статистики України. URL: <https://ua.news.ua/money/realnyj-vvp-sokrashhenye-na-29-1-v-2022-godu-gosstat>.
14. Підвищення облікової ставки НБУ до 25% річних. Перші підсумки. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari->

ekspertiv/pidvyshchennya-oblikovoyi-stavky-nbu-do-25-richnykh-persh-pidsumky.

15. Гривня втратить 30% своєї вартості. URL: <https://vesti-ua.net/uk/news/economics/224290-grivnya-vtratit-30-svoyeyi-vartost.html>.

16. Ціна змін. Трансформація роздрібною торгівлі під час війни. URL: https://hub.kyivstar.ua/wp-content/uploads/2022/09/ot_2022_i_v3.pdf.

17. Офіційний сайт Державної інспекції енергетичного нагляду України. URL: <https://sies.gov.ua/>

18. Тарифи на електроенергію для бізнесу 5-7 грн/кВт-год в опалювальний період 2022-2023 років. URL: <https://ukravtonomgaz.ua/blog/tarifi-na-elektroenergiyu-dlya-biznesu-5-7-grnkvt-god-v-opalyvalniy-period-2022-2023-rokiv>.

19. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>.

20. Роздрібний товарообіг України у 2022 році впав на 21,4%. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/900559.html>.

21. Ставки податку на прибуток підприємств у 2022 році. URL:

https://biz.ligazakon.net/news/209575_stavki-podatku-na-pributok-pdprimstv-u-2022-rots.

22. Офіційний сайт агентства Fitch Ratings. URL: <https://www.fitchratings.com/>

23. Офіційний сайт Європейського банку реконструкцій та розвитку (ЄБРР). URL: <https://www.ebrd.com/home>.

24. Офіційний веб-портал «Судова влада України». Судова статистика. URL: <https://court.gov.ua/>

25. Нововведення у процедурі банкрутства: що змінилось у 2023 році. URL: <https://eba.com.ua/novovvedennya-u-protseduri-bankrutstva-shho-zminylos-u-2023-rotsi/>

26. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», 2971-IX, прийняття від 20.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#Text>.

27. Длігач А. Стан та перспективи МСБ в Україні. Результати дослідження. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/3/701842/>

28. Стащук, О., Шостак, Л., & Булик, Д. Банкрутство підприємств в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. №44. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-29>.

References

- Blank, Y. A. (2009). *Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpriemstva* [Management of the financial security of the enterprise]. Kyiv, Elha Publ., 645 p.
- Brazhna, L. V. (2023). *Analiz rozvytku ta finansovoho stanu pidpriemstv u viiskovyi period* [Analysis of the development and financial condition of enterprises during the war period]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia* [Economy, management and administration], no. 2(104), pp. 79–85. Available at: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-79-85](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-79-85).
- Kalchenko, O. M. (2020). *Sanatsiia yak sposib zapobihannia bankrutstvu pidpriemstv* [Sanitation as a way to prevent bankruptcy of enterprises]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia* [Problems and prospects of economics and management], no. (1(21)), pp. 220–
228. Available at: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/211434>.
- Rudyka, V. I., Velykyi, Yu. M., Zoma, O. D. *Ekonomichna sutnist poniattia «bankrutstvo»: prychny vynyknennia ta naslidky na pidpriemstvi* [The economic essence of the concept of "bankruptcy": causes and consequences at the enterprise]. Available at: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Rudika-V.-I.-1.pdf>
- Tereshchenko, O. O. (2000). *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstv* [Financial rehabilitation and bankruptcy of enterprises]. Kyiv, KNEU Publ., 412 p.
- Khadzhynova, O. V. (2013). *Suchasni tendentsii bankrutstva pidpriemstv v Ukraini* [Modern tendencies of bankruptcy of enterprises in Ukraine]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti* [Theoretical and practical aspects of economics

and intellectual property], issue 1(2), pp. 275-278. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Траєив_2013_1%282%29__61.

7. Cherep, A. V. (2006). *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo subiektiv hospodariuvannia: pidruchnyk* [Financial rehabilitation and bankruptcy of business entities: textbook]. Kyiv, Kondor Publ., 380 p.

8. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. *Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuван vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia* [Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.

10. *Perspektyvy importozamishchennia rosiiskykh ta biloruskykh tovariv na vnutrishnomu rynku Ukrainy* [Prospects for import substitution of russian and belarusian goods in the domestic market of Ukraine]. Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/perspektyvy-importozamishchennya-rosiyskykhta-biloruskykh-tovariv-na>.

11. International Monetary Fund. Available at: <https://www.imf.org/en/Countries/UKR>.

12. *Ukraini ne vystachaie 4,5 miliona pratsivnykiv. Yak podolaty defitsyt robochoi syly?* [Ukraine lacks 4.5 million workers. How to overcome the labor shortage?] Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/16/705494/>

13. State Statistics Service of Ukraine. *Realnyi VVP: skorochennia na 29,1% u 2022 rotsi* [Real GDP: 29.1% reduction in 2022]. Available at: <https://ua.news/ua/money/realnyj-vvp-sokrashhenye-na-29-1-v-2022-godu-goss-tat>.

14. *Pidvyshchennia oblikovoi stavky NBU do 25% richnykh. Pershi pidsumky* [Increase of the NBU discount rate to 25% per annum. First results]. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidvyshchennya-oblikovoyi-stavky-nbu-do-25-richnykh-pershi-pidsumky>.

15. *Hryvnia vtratyt 30% svoiei vartosti* [The hryvnia will lose 30% of its value].

Available at: <https://vesti-ua.net/uk/news/economics/224290-grivnya-vtratit-30-svoyeyi-vartost.html>.

16. *Tsina zmin. Transformatsiia rozdribnoi torhivli pid chas viiny* [The price of changes. The transformation of retail during the war]. Available at: https://hub.kyivstar.ua/wp-content/uploads/2022/09/ot_2022_i_v3.pdf.

17. State Energy Supervision Inspectorate of Ukraine. The official website. Available at: <https://sies.gov.ua/>

18. *Taryfy na elektroenerhiu dlia biznesu 5-7 hrn/kVt-hod v opaliuvalnyi period 2022-2023 rokiv* [Electricity tariffs for business are 5-7 UAH/kWh in the heating period of 2022-2023]. Available at: <https://ukravtonom-gaz.ua/blog/tarifi-na-elektroenergiyu-dlya-biznesu-5-7-grnkvt-god-v-opalyuvalniy-period-2022-2023-rokiv>.

19. *Komentar Natsionalnoho banku shchodo zminy realnoho VVP u 2022 rotsi* [Commentary of the National Bank on changes in real GDP in 2022]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>.

20. *Rozdribnyi tovaroobih Ukrainy u 2022 rotsi vpav na 21,4%* [The retail turnover of Ukraine in 2022 fell by 21.4%]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/900559.html>

21. *Stavky podatku na prybutok pidpryiemstv u 2022 rotsi* [Corporate income tax rates in 2022]. Available at: https://biz.ligazakon.net/news/209575_stavki-podatku-na-pributok-pdprimstv-u-2022-rotsi.

22. Fitch Ratings. Available at: <https://www.fitchratings.com/>

23. European Bank for Reconstruction and Development. Available at: <https://www.ebrd.com/home>.

24. *Ofitsiinyi veb-portal «Sudova vlada Ukrainy»*. *Sudova statystyka* [Official web portal "Judicial Power of Ukraine". Judicial statistics]. Available at: <https://court.gov.ua/>

25. *Novovvedennia u protseduri bankrutstva: shcho zminylos u 2023 rotsi* [Innovations in the bankruptcy procedure: what changed in 2023]. Available at: <https://eba.com.ua/novovvedennya-u-protseduri-bankrutstva-shho-zminylos-u-2023-rotsi/>

26. The Verkhovna Rada of Ukraine (), Order ‘On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine’ 2971-IX from 20.03.2023. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#Text>.

27. Dlihach, A. *Stan ta perspektyvy MSB v Ukraini. Rezultaty doslidzhennia* [State and prospects of SMEs in Ukraine. Research results]. Available at:

<https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/3/701842/>

28. Stashchuk, O., Shostak, L., & Bulyk, D. (2022). *Bankrutstvo pidpriemstv v umovakh voiennoho stanu* [Bankruptcy of enterprises under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society], no. 44. Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-29>.

Objective. *The objective of the article is the study of modern problems of domestic enterprises bankruptcy under martial law.*

Methods. *The research methods are the dialectical method of scientific knowledge, general scientific methods: analysis and synthesis (to assess the dynamics of unprofitable enterprises, analysis of bankruptcy risk problems, assessment of statistical data on the dynamics of bankruptcy cases), systematization and generalization (to determine the key areas of improvement of the business environment, recovery solvency and prevention of bankruptcy of enterprises), abstract-logical method (for formulating conclusions), graphic and tabular methods (for visualization of research results).*

The results. *The share of unprofitable enterprises in Ukraine is analyzed. The problems that increase the financial difficulties and risks of bankruptcy of Ukrainian enterprises are summarized. Based on the analysis of statistical data on the consideration of bankruptcy cases and the dynamics of filing applications, a reduction in the number of bankruptcy cases and amounts demanded by creditors has been established in recent years, the vast majority of cases end in liquidation. The changes in the regulatory regulation of the bankruptcy procedure in Ukraine under martial law conditions are studied. The existence of significant difficulties for the restoration of business in the conditions of war and the problem of interaction between business and authorities are established.*

The main areas of revitalization of the business environment, restoration of solvency and prevention of bankruptcy of enterprises are identified. They include: eliminating corruption, carrying out judicial and tax reform, improving access to credit resources, improving the bankruptcy procedure, reducing the cost of resources, searching for new markets (including abroad), changing and diversification of business activity, increase in income, development of unique products or services, rationing of all items of expenses and strict control over the implementation of established standards, collection of overdue receivables, development of unique products and services, use of innovations, which will allow to reduce costs of production of products and increase their competitiveness.

Key words: *financial condition, bankruptcy of enterprises, measures to prevent bankruptcy, martial law.*

Надійшла до редакції: 14.12.2023

Наукове видання

ВІСНИК

**Донецького національного університету
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського**

Серія: Економічні науки

Науковий журнал

2023 № 2(79)

Юридична адреса видавця:

*Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
вул. Курчатова, 13, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50042,
e-mail: druk.visnyk@donnuet.edu.ua, www.donnuet.edu.ua.*

Адреса редакції:

*Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
вул. Трамвайна, 16, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50005,
тел. (0564) 409-77-97,
e-mail: druk.visnyk@donnuet.edu.ua, www.donnuet.edu.ua*

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4929 від 07.07.2015 р.

Підписано до друку 21.12.2023 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Гарнітура «Times New Roman». Друк — лазерний.

Ум. друк. арк. 4,4. Обл.-вид. арк. 4,6.

Наклад 50 прим.

Видавець Чернявський Д.О.

пр. 200-річчя Кривого Рогу, 17, (зуп. «Спаська»),

тел.: (067) 46-46-102

Свідоцтво ДК 3449 від 02.04.2009 р.

 [oktanua](https://www.facebook.com/oktanua) [oktanua](https://www.instagram.com/oktanua) oktanprint@ukr.net

 +38 (067) 46-46-102

 oktanprint.com.ua; oktanshop.com; oktanprint.cz

ДРУКАРНЯ ОКТАН-ПРИНТ